

***KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ AJARAN MORAL
WONTĒN TEKS SIPAT KALIH DĀSĀ***

SKRIPSI

Dipunajangkĕn dhatĕng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kanggĕ Njangkĕpi Salah Satunggaling Sarat kanggé Nggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

dĕning:

Intan Chosi' Nur Amelia

NIM 13205241017

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2017**

***KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ AJARAN MORAL
WONTĒN TEKS SIPAT KALIH DĀSĀ***

SKRIPSI

Dipunajangkĕn dhatĕng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kanggĕ Njangkĕpi Salah Satunggaling Sarat kanggĕ Nggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

dĕning:

Intan Chosi' Nur Amelia

NIM 13205241017

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2017**

PASARUJUKAN

*Skripsi kanthi irah-irahan Kajian Filologi sâhâ Ajaran Moral wontên Teks Sipat
Kalihdâsâ mênika sampun angsal palilah saking Dosen Pembimbing supados
dipunujèkakên ing pandadaran.*

Yogyakarta, 17 Oktober 2017

Ingkang nyarujuki

Pembimbing,

Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.

NIP 19610313 198811 2 002

PANGÊSAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi sâhâ Ajaran Moral wontên Teks Sipat Kalihdâsâ*” mênikâ sampun dipunandharakên ing *ujian pendadaran* wontên sangajênging *Dewan Penguji* rikâlâ tanggal 31 Oktober 2017 sâhâ dipuntêtêpakên lulus.

DEWAN PENGUJI

Asmâ	Jabatan	Tapak Asmâ	Tanggal
Dra. Hesti Mulyani, M.Hum	Ketua Penguji		11-12-2017
Sri Hertanti Wulan, M.Hum	Sekretaris Penguji		11-12-2017
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum	Penguji Utama		11-12-2017

Yogyakarta, 12 Desember 2017

Plt. Dekan Fakultas Bahasa dan Seni

Wakil Rektor I,

Prof. Dr. Margana, M.Hum., M.A.

NIP 19680407 1994 12 1 001

WĒDHARAN

Ingang *tanda tangan* wontên ing ngandhap mênikå, kulå:

Nåmå : Intan Chosi' Nur Amelia

NIM : 13205241017

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

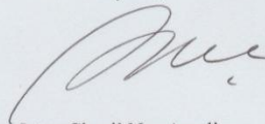
Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharakên bilih *skripsi* mênikå sêratan kulå piyambak. Samangrêtos kulå, *skripsi* mênikå isinipun dèrèng dipunsêrat dèning tiyang sanès, kajawi bab-bab tartamtu ingkang kulå pêndhêt minångkå *acuan* kanthi adhêdhasar tâtå-cårå sâhå *etika nyêrat karya tulis ilmiah* ingkang lumampah.

Sêratan ing wêdharan mênikå kasêrat kanthi saèstu. Manawi kasunyatanipun kabuktèn bilih wêdharan mênikå botên lérês, bab mênikå dados tanggêl jawab kulå piyambak.

Yogyakarta, 17 Oktober 2017

Panyêrat,

Intan Chosi' Nur Amelia

NIM 13205241017

SÊSANTI

*“Kamu (umat Islam) adalah umat yang terbaik, dilahirkan untuk manusia,
(karena kamu) memerintahkan (berbuat) yang ma’ruf, mencegah yang mungkar,
dan beriman kepada Allah”.*

(Terjemahan Q.S Ali ‘Imran: 110)

Kêdah fokus dan total ing samubarang prakawis.

(Pitutur Ibu Hesti Mulyani)

Ngèlmu iku diamalné, amal iku dingèlmoni.

(Pitutur)

PISUNGSUNG

Alhamdulillahirabbil'alamiin, kanthi raos sukur dhumatêng ngarsanipun Gusti Allah swt., *skripsi* mênika kulå pisungsungakên dhumatêng tiyang sêpuh kulå, Bapak Kohari sâhå Ibu Nurhayati, ingkang sampun nggulåwênthah kanthi katoging tanågå, paring panyêngkuyung, dongå pangèstu, béyå, sâhå sih katrêsnan ingkang botên kénging dipunpindhakakên mênåpå kémawon, satêmah *skripsi* mênika sagêd karampungakên.

PRAWACĀNĀ

Alhamdulillahirabbil'alamiin, panyêrat ngaturakên raos sukur dhumatêng Gusti ingkang Mâhâ Kuwaos, Gusti Allah swt., ingkang tansah paring rahmat, kasarasan, kabêgjan, sâhâ *hidayah*-ipun dhatêng panyêrat, satêmah *skripsi* kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhâ Ajaran Moral* wontên *Teks Sipat Kalihdâsâ* mênikâ sagêd kasêrat kanthi nir ing sambékâlâ. Panyêrat ugi ngaturakên agunging panuwun dhatêng sadâyâ *pihak* ingkang sampun mbiyantu panyêrat anggènipun ngrampungakên *skripsi* mênikâ. *Skripsi* mênikâ dipunsêrat minangkâ jêjangkêping pandadaran anggayuh *gelar sarjana pendidikan*.

Panyêrat ngaturakên agunging panuwun dhumatêng Ibu Dra. Hesti Mulyani, M.Hum., minangkâ *Dosen Pembimbing skripsi* ingkang sampun kêrsâ paring bimbingan, piwulang, wêjangan, sâhâ pandongâ dhatêng panyêrat satêmah *skripsi* mênikâ sagêd dipunpungkasi kanthi saé. Salajêngipun, panyêrat ugi ngaturakên panuwun dhumatêng *pihak-pihak* ing ngandhap mênikâ.

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M.Pd., M.A. minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta *periode* 2008-2017, ingkang sampun paring wêkdal kanggé sinau ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah;
2. Bapak Prof. Dr. Sutrisna Wibawa, M.Pd., minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta *periode* 2017-2020, ingkang sampun paring wêkdal kanggé nyêrat *skripsi* mênikâ sâhâ minangkâ *dosen* ingkang sampun paring kawruh dhatêng panyêrat;
3. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M.Pd., minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni *periode* 2011-2015, ingkang sampun paring kalodhangan anggèn kulâ sinau sâhâ nyêrat *skripsi* mênikâ;
4. Ibu Dr. Widyastuti Purbani, M.A. minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni *periode* 2015-2019, ingkang sampun paring kalodhangan anggèn kulâ nyêrat *skripsi* sâhâ pandadaranipun;
5. Bapak Prof. Dr. Suwardi, M.Hum. minangkâ pangarsâ Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idi palilah kanggé panalitèn mênikâ;

6. Ibu Avi Meilawati, S.Pd., M.A. minangka *Dosen Pembimbing Akademik* ingkang sampun kersa paring bimbingan, wejangan saha pandonga nalika ngangsu kawruh ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah;
7. Sadaya bapak Ibu *dosen* Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh, piwulang, saha wejangan ingkang murakabi dhateng panyêrat;
8. Bapak Agus Irianto minangka *Staf* Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun mbiyantu *administrasi mahasiswa* salaminipun ngangsu kawruh;
9. *Staf karyawan* Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring pambiyantu dhateng panyêrat;
10. *Petugas Perpustakaan* Muséum Sanabudaya *bagian pernaskahan*, ingkang sampun paring pambiyantu dhateng panaliti gayut kaliyan panalitèn mênika;
11. Tiyang sêpuh kulå ingkang sangêt kulå trêsnani awit sampun paring panyengkuyung saha donga pangèstunipun, saha adhi kulå ingkang sampun suka panjurung, satemah panyêrat sagêd mujudakên *skripsi* mênika;
12. Kulawarga saha sadhèrèk-sadhèrèk kulå, ingkang sampun paring panyengkuyung anggèn kulå nyêrat *skripsi*;
13. Para *pengasuh, ustadz-ustadz*, saha kancå-kancå santri pondok *pesantren* 'Inayatullah, ingkang sampun paring panyengkuyung saha donga dhateng panyêrat;
14. Kancå-kancå Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah kelas A angkatan 2013, kancå-kancå KKN 99 D, saha kancå-kancå PPL wontên ing SMP N 4 Gamping, ingkang sampun suka panjurung anggèn kulå nyêrat *skripsi* mênika;
15. Sadaya *pihak* ingkang botên sagêd kulå sebutakên satunggal mbakå satunggal ingkang sampun paring pambiyantu, pandonga, panjurung saha ingkang sampun purun dados kancå wawan rêmbuging panyêrat, satemah *skripsi* mênika sagêd maujud.

Panyêrat rumaos bilih *skripsi* mênika dèrèng sagêd kawastanan saé, jangkêp, mênapa déné sampurnå. Awit saking mênika, sadaya pamrayogi mênapa déné panyaruwé ingkang tumuju murih langkung saé, jangkêp, saha sampurnaning *skripsi* mênika, tansah katampi kanthi bingahing manah saha atur

aguning panuwun. Sinaosa *skripsi* mênika dèrèng sampurnâ, kanthi raos andhap asor panyêrat saestu ngajêng-ajêng mugè-mugè *skripsi* mênika sagêd murakabi dhatêng sadayanipun. *Aamiin*.

Yogyakarta, 17 Oktober 2017

Panyêrat,

Intan Chosi' Nur Amelia

PRATÉLAN ISI

	kacå
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGÊSAHAN	iii
WÊDHARAN	iv
SÊSANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANÅ	vii
PRATÉLAN ISI	x
PRATÉLAN <i>TABEL</i>	xv
PRATÉLAN <i>BAGAN SÅHÅ CUPLIKAN</i>	xviii
PRATÉLAN <i>LAMPIRAN</i>	xix
PRATÉLAN <i>CÊKAKAN</i>	xx
PANDOM <i>EJAAN</i>	xxi
SARINING PANALITÈN	xxii
BAB I <i>PURWÅKÅ</i>	1
A. Dhasaring Panalitèn	1
B. Undêraning Prakawis	8
C. Watêsaning Prakawis	8
D. Wosing Prakawis	9
E. Ancasing Panalitèn	0
F. Paédahing Panalitèn	9
G. Pangrêtosan Têmbung-têmbung ing Irah-irahan.....	10
BAB II <i>GÊGARAN TEORI</i>	12
A. <i>Kajian Filologi</i>	12
1. Pangrêtosan <i>Filologi</i>	12
2. <i>Objek Panalitèn Filologi</i>	13
a. <i>Naskah</i>	13
b. <i>Teks</i>	15

3. Ancasing Panalitèn <i>Filologi</i>	17
4. <i>Aliran Filologi</i>	17
5. Lampahing Panalitèn <i>Filologi</i>	19
a. <i>Inventarisasi Naskah</i>	20
b. <i>Deskripsi Naskah sâhâ Teks</i>	22
c. <i>Transliterasi Teks</i>	23
d. <i>Suntingan Teks kanthi Ndamêl Aparat Kritik</i>	25
e. <i>Terjemahan Teks</i>	27
f. <i>Analisis Teks</i>	29
B. Aksârâ Arab Pégon	30
C. <i>Ajaran Moral</i>	32
D. Panalitèn ingkang Jumbuh	39
BAB III CĀRĀ PANALITÈN	44
A. Jinising Panalitèn	44
B. <i>Sumber Data</i> Panalitèn	44
C. Caranipun Ngêmpalakên <i>Data</i>	45
1. <i>Inventarisasi Naskah</i>	45
2. <i>Deskripsi Naskah Teks</i>	45
3. <i>Transliterasi Teks</i>	46
4. <i>Suntingan Teks kanthi Ndamêl Aparat Kritik</i>	48
5. <i>Terjemahan Teks</i>	49
6. <i>Analisis Teks</i>	50
D. Pirantosing Panalitèn	51
E. Caranipun <i>Analisis Data</i>	55
F. Caranipun Ngêsahakên <i>Data</i>	56
BAB IV ASILING PANALITÈN SĀHĀ PANGRÊMBAGIPUN	58
I. Asiling Panalitèn	58
A. <i>Inventarisasi Naskah SKDWW</i>	58
B. <i>Deskripsi Naskah SKDWW sâhâ Teks SK</i>	59
1. <i>Asiling Deskripsi Naskah SKDWW sâhâ Teks SK</i>	59
2. <i>Pangrêmbaging Deskripsi Naskah SKDWW sâhâ Teks SK</i>	64

C. Asiling <i>Transliterasi</i> sâhâ <i>Suntingan Teks SK</i>	71
1. Pandom <i>Transliterasi Teks SK</i>	71
a. Pandom <i>Transliterasi</i> Aksârâ Arab Hijaiyah ing Aksârâ Latin ...	72
1) Aksârâ <i>Konsonan</i> Arab Hijaiyah	72
2) Aksârâ <i>Vokal</i> Arab Hijaiyah.....	74
3) Aksârâ <i>Vokal Panjang (Maddah)</i>	75
4) <i>Ta' Marbûtah</i>	75
5) <i>Syaddah (Tasydîd)</i>	76
6) <i>Tanwin</i>	76
7) <i>Kata sandang</i>	77
8) <i>Hamzah</i>	78
9) Panyêrating Têmbung ing Aksârâ Arab Hijaiyah	79
b. Pandom <i>Transliterasi</i> Aksârâ Arab Pégon	80
1) Aksârâ <i>Konsonan</i> Arab Pégon ing Aksârâ Jâwâ sâhâ Aksârâ Latin	80
2) Aksârâ <i>Vokal</i> Arab Pégon.....	82
3) Panyêrating Aksârâ Hà	83
4) Panyigêging Wandâ	84
5) Aksârâ <i>Serapan</i>	84
6) Angka	85
7) Panyêrating Têmbung Rangkêp	85
8) Panyêrating <i>Konsonan</i> l sâhâ r ingkang Rinakêt kaliyan <i>Konsonan</i> Sanès ing Salêbêting Wandâ	87
9) Panyêrating Aksârâ <i>Kapital</i> Dipunjumbuhakên kaliyan Pandom Panyêrating Aksârâ Latin	88
10) Panyêrating Tândhâ Pamaos	89
11) <i>Karakteristik Ejaan</i>	89
12) <i>Kekhasan Teks</i>	90
2. Pandom <i>Suntingan</i>	94
3. Asiling <i>Transliterasi</i> sâhâ <i>Suntingan Teks SK</i>	95
a. <i>Transliterasi</i> ing Aksârâ Jâwâ	95

b. <i>Transliterasi</i> ing Aksarå Latin	98
4. <i>Aparat Kritik</i>	106
a. <i>Tabel Aparat Kritik</i>	107
b. <i>Cathêtan Aparat Kritik</i>	109
D. <i>Asiling Terjemahan sårå Cathêtan Terjemahan Teks SK</i>	131
1. <i>Asiling Terjemahan Teks SK</i>	131
2. <i>Cathêtan Terjemahan Teks SK</i>	138
II. <i>Pangrêmbaging Kawruh Ajaran Moral wontên Teks SK</i>	140
A. <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhumatêng Gusti Allah	141
1. <i>Wajib Mangrêtos Sipat Wajib, Sipat Muhal, sårå Sipat Wênangipun Gusti Allah</i>	144
2. <i>Wajib Mangrêtos Sipat Wajib, Sipat Muhal, sårå Sipat Wênangipun Pårå Rasul</i>	149
3. <i>Wajib Mangrêtos Syahadatain</i>	154
4. <i>Mangrêtosi Rukun Islam</i>	158
5. <i>Nindakakên Prakawis Ingkang Saé Miturut Dhawuhipun Gusti Allah</i>	160
a. <i>Tawwakal</i>	161
b. <i>Riḍā</i>	162
c. <i>Ikhlaṣ</i>	168
d. <i>Tobat</i>	171
6. <i>Nilar Prakawis Ingkang Awon Miturut Awisanipun Gusti Allah ...</i>	175
a. <i>Riyā</i>	175
b. <i>Saḥaṭ</i>	177
c. <i>Amal</i>	180
d. <i>‘Ujub</i>	183
B. <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Sêsamining Dumados	185
C. <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Alam	188

D. <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Dhiri	
Pribadinipun	190
1. <i>Şabar</i>	191
2. <i>Tafwīd</i>	195
BAB V PANUTUP	198
A. Dudutan	198
B. Pamrayogi	202
C. <i>Implikasi</i>	202
KAPUSTAKAN	204
A. <i>Manuskrip</i>	204
B. <i>Puståå</i>	204
C. <i>Internet</i>	207
LAMPIRAN	209
A. <i>Naskah Carik Teks SK ing Salêbêting Naskah SKDWW ingkang</i> <i>Kasimpên ing Muséum Sånåbudåyå Yogyakarta</i>	210
B. <i>Asiling Transliterasi Teks SK kanthi Aksårå Jåwå</i>	234
C. <i>Sêrat Idi Panalitèn</i>	252

PRATÉLAN *TABEL*

	kacă
<i>Tabel 1 : Panalitèn ingkang Jumbuh</i>	40
<i>Tabel 2 : Kartu Data Deskripsi Naskah SKDWW</i>	52
<i>Tabel 3 : Kartu Data Deskripsi Teks SK</i>	53
<i>Tabel 4 : Kartu Data Asiling Transliterasi sâhå Suntingan Teks SK</i>	54
<i>Tabel 5 : Kartu Data Aparat Kritik Teks SK</i>	54
<i>Tabel 6 : Kartu Data Asiling Suntingan sâhå Terjemahan Teks SK.....</i>	54
<i>Tabel 7 : Kartu Data Analisis Ajaran Moral wontên Teks SK.....</i>	55
<i>Tabel 8 : Asiling Deskripsi Naskah SKDWW</i>	60
<i>Tabel 9 : Asiling Deskripsi Teks SK</i>	64
<i>Tabel 10 : Sêratan Irah-irahaning Naskah</i>	64
<i>Tabel 11 : Aksårå Konsonan Arab Hijaiyah</i>	72
<i>Tabel 12 : Aksårå Vokal Tunggal (Monoftong)</i>	74
<i>Tabel 13 : Aksårå Vokal Rangkêp (Diftong)</i>	74
<i>Tabel 14 : Aksårå Vokal Panjang (Maddah)</i>	75
<i>Tabel 15 : Ta' Marbūtah</i>	75
<i>Tabel 16 : Syaddah (tasydīd)</i>	76
<i>Tabel 17 : Tanwin</i>	77
<i>Tabel 18 : Kata Sandang</i>	78
<i>Tabel 19 : Hamzah</i>	78
<i>Tabel 20 : Panyêrating Têmbung ing Aksårå Arab Hijaiyah</i>	79
<i>Tabel 21 : Aksårå Konsonan Arab Pégon ing Aksårå Jawa sâhå Aksårå Latin</i>	81
<i>Tabel 22 : Aksårå Vokal Arab Pégon.....</i>	83
<i>Tabel 23 : Panyêrating Aksårå Hå</i>	83
<i>Tabel 24 : Panyigêging Wandå</i>	84
<i>Tabel 25 : Åksårå Serapan</i>	84
<i>Tabel 26 : Ångkå.....</i>	85
<i>Tabel 27 : Panyêrating Têmbung Dwilinggå</i>	86
<i>Tabel 28 : Panyêrating Têmbung Dwipurwå</i>	86

<i>Tabel 29</i>	: Panyêrating <i>Konsonan</i> l sâhâ r ingkang Rinakêt kaliyan <i>Konsonan</i> Sanès ing Salêbêting Wandâ	87
<i>Tabel 30</i>	: Aksârâ <i>Kapital</i> wontên ing Têmbung ingkang Gayut kaliyan Agami.....	88
<i>Tabel 31</i>	: Aksârâ <i>Kapital</i> wontên ing Têmbung Sapisanan Naminipun Tiyang, Kithâ, sâhâ Bângsâ sartâ Sêbutan kanggé Pakurmatan.....	88
<i>Tabel 32</i>	: Panyêrating Tândhâ Pamaos wontên ing <i>Teks SK</i>	89
<i>Tabel 33</i>	: Panyêrating <i>Vokal</i> a ingkang Kasêrat Mawi <i>Vokal ê</i>	89
<i>Tabel 34</i>	: Panyêrating <i>Vokal</i> a ingkang Kasêrat Sasampunipun <i>Vokal i</i> ..	90
<i>Tabel 35</i>	: <i>Kekhasan Teks</i> Awujud Têmbung Andhahan	90
<i>Tabel 36</i>	: <i>Kekhasan Teks</i> Awujud Têmbung Mawi Bâsâ Indonesia	90
<i>Tabel 37</i>	: <i>Kekhasan Teks</i> Awujud Têmbung Mawi Bâsâ Jawi Kinâ	91
<i>Tabel 38</i>	: Têmbung-têmbung ingkang Dados Purwakaning <i>Paragraf</i>	92
<i>Tabel 39</i>	: <i>Kekhasan Teks</i> Awujud Têmbung <i>Arkais</i>	93
<i>Tabel 40</i>	: Tândhâ Pamaos wontên <i>Transliterasi Teks SK</i> ing Aksârâ Jâwâ	97
<i>Tabel 41</i>	: Tândhâ Pamaos wontên <i>Transliterasi Teks SK</i> ing Aksârâ Latin	99
<i>Tabel 42</i>	: Asiling <i>Transliterasi</i> sâhâ <i>Suntingan Teks SK</i>	101
<i>Tabel 43</i>	: Tulâdhâ <i>Aparat Kritik</i>	107
<i>Tabel 44</i>	: <i>Aparat Kritik</i>	107
<i>Tabel 45</i>	: Asiling <i>Suntingan</i> sâhâ <i>Terjemahan Teks SK</i>	132
<i>Tabel 46</i>	: <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungsâ dhumatêng Gusti Allah	141
<i>Tabel 47</i>	: Sipat Wajib sâhâ Sipat <i>Muhal</i> -ipun Gusti Allah	146
<i>Tabel 48</i>	: Sipat Wajib sâhâ Sipat <i>Muhal</i> -ipun Pârâ <i>Rasul</i> adhêdhasar <i>Teks SK</i>	151
<i>Tabel 49</i>	: Sipat Wajib sâhâ Sipat <i>Muhal</i> -ipun Pârâ <i>Rasul</i>	152
<i>Tabel 50</i>	: Nâma 25 <i>Rasul</i> ingkang Wajib Dipunmangrêtosî	154

<i>Tabel 51</i>	: <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Sêsamining Dumados	186
<i>Tabel 52</i>	: <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Alam	188
<i>Tabel 53</i>	: <i>Ajaran Moral</i> Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Dhiri Pribadinipun	191

PRATÈLAN BAGAN SÀHÀ CUPLIKAN

	kååå
<i>Bagan 1 : Objek Panalitèn Filologi</i>	16
<i>Bagan 2 : Transliterasi Teks</i>	47
<i>Bagan 3 : Lampahing Panalitèn Filologi</i>	51
<i>Cuplikan 1 : Kolofon</i>	66
<i>Cuplikan 2 : Alas Tulis Naskah SKDWW</i>	67
<i>Cuplikan 3 : Margin Teks</i>	69
<i>Cuplikan 4 : Cuplikan Panomêraning Kååå sàhà Tåndhå Kååå ingkang Nêdahakên Lêmbaran Raining Dlancang</i>	97

PRATÉLAN LAMPIRAN

kacå

Lampiran 1 :	<i>Naskah Carik Teks SK ing Salêbêting Naskah SKDWW</i>	
	ingkang Kasimpên ing Muséum Sånåbudåyå Yogyakarta	210
Lampiran 2 :	<i>Asiling Transliterasi Teks SK kanthi Aksårå Jåwå</i>	234
Lampiran 3 :	<i>Sêrat Idi Panalitèn</i>	252

PRATÉLAN CÊKAKAN

as.	: <i>alaihi salam</i>
EYD	: <i>Ejaan yang Disempurnakan</i>
lsp.	: <i>lan sapanunggalanipun</i>
No.	: <i>Nomêr</i>
SK	: <i>Sipat Kalihdâsâ</i>
SKDWW	: <i>Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni</i>
saw.	: <i>sallallahu alaihi wasallam</i>
swt.	: <i>subhanahu wa ta'ala</i>
s.d.	: <i>sampai dengan</i>
tt.	: <i>tanpa tahun</i>

PANDOM *EJAAN*

Pandom *ejaan* ingkang dipunginakakên wontên ing *karya ilmiah* mênika wontên kalih, inggih mênika pandom *ejaan* kanggé bâsa Indonésia sâha pandom *ejaan* kanggé bâsa Jawi. Pandom *ejaan* bâsa Indonésia sadayanipun ngginakakên *Ejaan Bahasa Indonesia yang Disempurnakan (EYD)*. Wondéné pandom *ejaan* bâsa Jawi sakêdhik radi nyêbal saking *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006), inggih mênika tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə / ungêlipun ê kados ing têmbung **kêdah** ‘*harus*’; tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e / ungêlipun é kados ing têmbung **déné** ‘*sedangkan*’; sâha tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ / ungêlipun è kados ing têmbung **akèh** ‘*banyak*’. Sasanèsipun mênika tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ / ungêlipun â kados ing têmbung **âna** ‘*ada*’.

Tândhâ sambung (-) (Depdiknas, 2006: 29), kaginakakên kanggé nyêrat têmbung andhahan, inggih kanggé milahakên antawisipun têmbung bâsa Indonésia ingkang kawuwuhan atêr-atêr **dipun-** sâha panambang **-akên**. Tuladhanipun, inggih mênika **dipun-sunting** sâha **dipun-terjemah-akên**.

Irah-irahan *naskah* sâha pêthikan-pêthikan bâsa Jawi ngginakakên *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* kanggé nggampilakên panyêratipun. Ananging, kanggé aksâra e ngginakakên tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə /, tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e /, ugi ngginakakên tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ /, sâha tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ /.

Sadâyâ irah-irahaning buku ingkang kasêrat mawi aksâra Latin ingkang ngginakakên *ejaan* sadèrèngipun *EYD*, têtêp kasêrat mênâpâ wontênipun murih têtêp kajagi aslinipun, ugi supados botên nuwuhakên salah *tafsir*. Kanggé irah-irahaning buku utawi *naskah* sêratan aksâra Jâwâ kajumbuhakên kaliyan *EYD*.

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ AJARAN MORAL WONTĒN TEKS SIPAT KALIHDĀSĀ

Intan Chosi' Nur Amelia
NIM 13205241017

SARINING PANALITĒN

Panalitĕn mĕnikĀ ngĕwrat ĕnĕm ancasing panalitĕn. Wondĕné ĕnĕm ancasing panalitĕn kasĕbut, inggih mĕnikĀ: 1) *inventarisasi naskah SKDWW*, (2) ngandharakĕn *deskripsi naskah SKDWW* sĀhĀ *deskripsi teks SK*, (3) ndamĕl *transliterasi teks SK* kanthi aksĀrĀ JĀwĀ sĀhĀ aksĀrĀ Latin, (4) ndamĕl *suntingan teks SK* sĀhĀ *aparāt kritik-ipun*, (5) ndamĕl *terjemahan teks SK*, sĀhĀ (6) ngandharakĕn *ajaran moral* ingkang kawrat wontĕn *teks SK*.

Panalitĕn mĕnikĀ ngginakakĕn *metode* panalitĕn *filologi modern* sĀhĀ *metode* panalitĕn *deskriptif*. Panalitĕn *filologi modern* dipunginakakĕn kanggé ngandharakĕn wosing *teks SK*, *pemaknaan teks*, nglĕrĕsakĕn, sĀhĀ nggayutakĕn *teks* kaliyan ngĕlmi bĀsĀ, kasusastran, sĀhĀ kabudayan. Wondĕné panalitĕn *deskriptif* dipunginakakĕn kanggé ngandharakĕn asiling *deskripsi naskah* sĀhĀ *teks*, *suntingan teks* sĀhĀ *aparāt kritik-ipun*, sĀhĀ wosing *teks SK* ngĕngingi bab *ajaran moral*. *Sumber data* panalitĕn mĕnikĀ inggih *naskah SKDWW* sĀhĀ *teks SK koleksi Perpustakaan Musĕum SĀnĀbudĀyĀ Yogyakarta* kanthi nomĕr kodeks SB 146. Caranipun ngĕmpalakĕn *data* ing panalitĕn mĕnikĀ ngginakakĕn lampahing panalitĕn *filologi*, inggih mĕnikĀ *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah* sĀhĀ *deskripsi teks*, *transliterasi teks* kanthi aksĀrĀ JĀwĀ sĀhĀ aksĀrĀ Latin, *suntingan teks* kanthi ndamĕl *aparāt kritik*, *terjemahan teks*, sĀhĀ *analisis teks*. Caranipun *analisis data* ngginakakĕn *teknik analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang dipunginakakĕn, inggih mĕnikĀ *validitas semantik*. Wondĕné *reliabilitas* ingkang dipunginakakĕn inggih mĕnikĀ *reliabilitas intrarater* sĀhĀ *reliabilitas interrater*.

Asiling panalitĕn mĕnikĀ ngandharakĕn ĕnĕm bab. Kaping sapisan, asiling *inventarisasi naskah SKDWW* kapanggihakĕn satunggal *eksemplar naskah* ingkang kasimpĕn ing *Perpustakaan Musĕum SĀnĀbudĀyĀ Yogyakarta*. Kaping kalih, asiling *deskripsi naskah SKDWW* taksih saĕ sĀhĀ wĕntah, sartĀ sĕratanipun taksih cĕthĀ dipunwaos. Wondĕné asiling *deskripsi teks SK* ngandharakĕn satunggal pĕrangan kĕmawon, inggih mĕnikĀ isining *teks SK*. Kaping tigĀ, asiling *trasliterasi teks SK* kapanggihakĕn 15 tĕmbung ingkang dados *ciri khas* sĕrataning *teks SK*. Kaping sakawan, asiling *suntingan teks SK* kapanggihakĕn 41 tĕmbung ingkang dipun-sunting lajĕng kasĕrat ing *aparāt kritik*. Kaping gangsal, asiling *terjemahan teks SK* kapanggihakĕn pitung tĕmbung ingkang dados cathĕthan *terjemahan*. Kaping ĕnĕm, asiling ngrĕmbag isining *teks SK* kapanggihakĕn sakawan gayutaning *ajaran moral*, inggih mĕnikĀ *ajaran moral* gayutan antawisipun manungsĀ dhumatĕng Gusti Allah, manungsĀ dhatĕng alam, manungsĀ dhatĕng sĕsamining dumados, sĀhĀ manungsĀ dhatĕng dhiri pribadinipun.

Pamijining tĕmbung: kajian filologi, ajaran moral, teks SK

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panalitèn

Sadâyå tiyang mênikå ngginakakên *tatanan* nalikå bêbrayan ing masarakat. *Tatanan-tatanan* kasêbut sampun wiwit saking jaman rumiyin, inggih gêgayutan kaliyan *ajaran moral*, ingkang botên sagêd dipuntilar déning sadâyå tiyang (Suseno, 1987: 15-16). Awit saking mênikå, tiyang mênikå sagêd dipunsêbut *makhluk bermoral*. Têgêsipun *makhluk bermoral*, inggih mênikå *makhluk* ingkang gadhah tanggêl jawab dhatêng sadâyå tumindak ingkang dipuntindakakên kanthi *sadar*, inggih tumindak ingkang lêrês mênâpâ lêpat (Madjid, 2008: 6).

Ananging, ing jaman samênikå kathah tiyang ingkang nilar *ajaran moral* kasêbut (Suseno, 1987: 16). Tiyang mênikå sami kasupèn manawi *ajaran moral* mênikå kêdah dipuncakakên, langkung-langkung wontên tiyang ingkang nindakakên tumindak ingkang awon, kados ta sipat umuk, *tama'*, rêmên *menghasud*, lsp. Salah satunggaling pawadan ingkang ndadosakên kawontênan kasêbut inggih mênikå amargi tiyang mênikå rumaos bilih piyambakipun gadhah *kebebasan* ingkang *mutlak*, inggih sagêd nindakakên mênâpâ kémawon miturut manahipun sâhå kajêngipun piyambak (Bertens, 2011: 100).

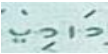

Ajaran moral ingkang dipuncakakên déning sadâyå tiyang ing madyaning masarakat mênikå ngêwrat ancas ingkang saé. Ancasipun ngêcakakên *ajaran moral* inggih mênikå supados tiyang mênikå dados tiyang ingkang gadhah kapribadèn ingkang luhur (Bayles, 1981: 3). Kajawi mênikå, supados sadâyå tiyang ugi sagêd nggayuh katêntreman sâhå kabagyan ing pagêsanganipun.

Kanggé ngêcakakên *ajaran moral*, sadâyâ tiyang kêdah mangrêtosî kawruh bab kasêbut. Salah satunggaling cârâ kanggé mangrêtosî kawruh *ajaran moral* inggih mênikâ kanthi maos isining *naskah*.

Naskah inggih mênikâ sêratan carik ingkang ngêwrat wohing pamikir sâhâ pangraosing manungsâ minangkâ asiling budâyâ bângsâ jaman rumiyin (Baroroh-Baried, 1985: 54). *Naskah-naskah* kasêbut dipunpânthâ-pânthâ adhêdhasar andharan wosing *teks*. Miturut Behrend (1990: x-xiii), *teks* mênikâ wontên ingkang ngêwrat andharan jinis (1) *sejarah*, (2) sârâsilah, (3) kukum, (4) ringgit, (5) sastrâ ringgit, (6) sastrâ, (7) piwulang, (8) Islam, (9) primbon, (10) bâsâ, (11) musik, (12) *tari-tarian*, (13) *adat-istiadat*, sâhâ (14) *lain-lain*.

Naskah-naskah ingkang sampun dipunklompokakên adhêdhasar jinising *teks*, ugi ingkang cacahipun kathah mênikâ kasimpên wontên papan panyimpênipun ingkang tartamtu. Papan panyimpêning *naskah-naskah* mênikâ dipunpérang dados tigâ, inggih mênikâ (1) *koleksi* bêbadan pamaréntah utawi nagari inggih ingkang wontên *pusat* mênâpâ daérah-daérah, kados bêbadan *pendidikan*; (2) bêbadan *swasta*, kados tâ *yayasan*; sâhâ (3) *koleksi* pribadi (Istanti, 2013: 9). Salajêngipun, tuladhanipun papan panyimpêning *naskah* wontên ing kithâ Yogyakarta inggih mênikâ wontên ing *Perpustakaan* Muséum Sânanbudâyâ, *Perpustakaan* Balai Bahasa Yogyakarta, *Perpustakaan* Muséum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta.

Salah satunggaling *naskah* ingkang kasimpên wontên *Perpustakaan* Muséum Sânanbudâyâ inggih mênikâ *naskah Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni* (salajêngipun dipuncêkak *SKDWW*). *Naskah SKDWW* inggih mênikâ salah

satunggaling *naskah* carik kanthi dhapukan gancaran. Bâsâ ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks*-ipun inggih mênikâ bâsâ Jawi Anyar kanthi undhâ-usuk bâsâ ngoko sâhâ wontên têtêmbungan ingkang abâsâ Arab. *Naskah SKDWW* kalêbêt *naskah* ingkang andharanipun ngêwrat jinis *teks* Islam mawi sêratan aksârâ Arab Pégon sâhâ wontên têtêmbungan ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab. Wondéné tuladhanipun aksârâ Arab Pégon ingkang kasêrat ing *naskah SKDWW* kados ta sêratan ‘dadi’ sâhâ ‘jumênêng’.

Teks Islam inggih mênikâ *teks* ingkang ngandharakên bab *ajaran* Islam babagan *trilogi ajaran* Islam inggih mênikâ bab *akidah*, *syariah*, sâhâ *akhlak/ajaran moral* (Sudrajat, 2016: 47). Cacahing *naskah* ingkang jinisipun *teks* Islam mênikâ kathah, sagêd dipunwaos lumantar dhaptar wontên ing *katalog-katalog*. Kawontênan *naskah* ingkang kathah mênikâ kadadosan saking sampun ngrêmbakaning budâyâ nyêrat ing masarakat nalikâ agami Islam dipunrasuk déning masarakat ing Nuswantârâ (Ikram lumantar Fathurahman, 2015: 7). Awit saking mênikâ, *aktivitas* nyêrat *naskah-naskah* Islam dipunwiwiti minangkâ sarânâ *transmisi* ngèlmi agami Islam (Fathurahman, 2015: 7).

Naskah SKDWW inggih mênikâ salah satunggaling *naskah* jinis *teks* Islam ingkang ngandharakên bab *ajaran moral*. Bab *ajaran moral* ingkang kawrat wontên ing salêbêting *naskah SKDWW* mênikâ dipunandharakên supados lêstantun sartâ sagêd dipunginakakên kanggé *referensi* tumraping masarakat jaman samênikâ, mliginipun tiyang ingkang sampun ngrasuk agami Islam.

Bab *ajaran moral* mênikâ wigatos sangêt kanggé pandom ing pagêsanganing masarakat. Pramila, bab mênikâ dipuntaliti. Wondéné salah

satunggaling cârâ kanggé naliti bab *ajaran moral* ingkang wontên ing *naskah SKDWW* inggih mênikâ kanthi nindakakên panalitèn *filologi*. Baroroh-Baried (1985: 1) ngandharakên bilih *filologi* inggih mênikâ salah satunggaling kawruh bab pagêsan masarakat jaman rumiyin ingkang sinêrat gayut kaliyan bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan.

Panalitèn *filologi* ingkang dipuntindakakên wontên panalitèn mênikâ adhêdhasar *aliran filologi modern*, inggih kanthi nindakakên lampahing panalitèn ingkang tartamtu. Lampahing panalitèn ingkang dipunginakakên inggih mênikâ lampahing panalitèn *filologi* kanggé *naskah tunggal*, inggih amargi *naskah SKDWW* mênikâ kalêbêt *naskah tunggal*. Wondéné lampahing panalitèn ingkang dipuntindakakên wontên panalitèn mênikâ inggih: (1) *inventarisasi naskah*, (2) *deskripsi naskah sâhâ teks*, (3) *transliterasi teks*, (4) *suntingan teks* kanthi *aparatur kritik*, (5) *terjemahan teks*, sâhâ (6) *analisis teks*.

Inventarisasi naskah ngéngingi *naskah SKDWW* dipuntindakakên kanthi maos *katalog-katalog*. *Katalog* inggih mênikâ dhaptaring *naskah* ingkang dipunsêrat kanthi sêratan carik sâhâ cithak ingkang ngandharakên bab kawontênaning *naskah sâhâ teks* kanthi ringkês (Mulyani, 2012: 1). *Katalog* mênikâ dipunginakakên kanggé mangrêtosi *naskah-naskah* ingkang jinisipun sami, kawontênaning *naskah* kanthi ringkês, ugi andharan ingkang kawrat kanthi ringkês, sarta papan panyimpêning *naskah*.

Saking asiling *studi katalog*, kapanggihakên satunggal *eksemplar naskah SKDWW* kanthi nomêr *koleksi* SB 146 I.6 ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Muséum Sânbudâyâ*. Sasampunipun nindakakên *studi katalog*, kalajêngakên

ningali piyambak kawontênaning *naskah SKDWW* kanggé nêmtokakên *kelayakan naskah*. Anggènipun ningali kawontênan *naskah*, inggih wontên ing *Perpustakaan Muséum Sâmbudâya*, minangka papan panyimpêning *naskah* kasêbut.

Salajêngipun, dipunpanggihakên bilih *naskah SKDWW* mênika ngêwrat kalih *teks*, inggih mênika *teks Sipat Kalihdâsa sâha teks Donga Warni-warni* (Behrend, 1990: 546). *Teks Sipat Kalihdâsa* (salajêngipun dipuncêkak *SK*) ngêwrat andharan *falsafah* bab *akhlak* utawi *ajaran moral*. Salajêngipun, wontên *teks Donga Warni-warni* ngandharakên bab kêmpalaning donga-donga abasa Arab kanthi andharan mawi basa Jawi.

Teks ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn wontên panalitèn mênika, inggih mênika *teks SK*. *Teks SK* ing salêbêting *naskah SKDWW* dipuntaliti kanthi pawadan tartamtu. Wondéné pawadan-pawadan kasêbut kaandharakên wontên ing ngandap mênika.

1. *Naskah SKDWW* dèrèng naté dipuntaliti.
2. Kawontênan *naskah SKDWW* ingkang taksih saé. Samakipun kajilid kanthi dondoman ingkang taksih kêncêng sâha *teks*-ipun ugi taksih sagêd dipunwaos kanthi cêthâ.
3. Sêrataning *teks SK* mênika taksih sagêd kawaos kanthi cêthâ, amargi kasêrat mawi tandhêsan mangsi ingkang kandhêl. *Teks SK* ugi langkung gampil dipunwaos jalaran sêratanipun *teks* mênika dipunsêrat mawi aksara ingkang ukuranipun agêng.
4. Jinising dhapukaning *teks SK* mênika kasêrat mawi dhapukan gancaran, satêmah langkung gampil dipunpahami manawi dipuntandingakên kaliyan

teks ingkang kasêrat mawi dhapukan sêkar mênåpå *drama*. *Teks SK* ugi langkung gampil dipunpahami jalaran *teks* mênikå dipunsêrat ngginakakên bâså Jawi Anyar kanthi undhå usuk bâså ngoko.

5. Wosing *teks SK* ing salêbêting *naskah SKDWW* ngandharakên bab *ajaran moral*, ingkang wontên gayutanipun kaliyan *hubungan vertikal* inggih mênikå *hubungan* dhumatêng Gusti Allah sâhå *hubungan horizontal* inggih mênikå hubungan dhatêng sêsamining dumados, alam, sâhå dhiri pribadinipun. Awit saking mênikå, bab kasêbut kêdah dipunmangrêtos déning sadâyå tiyang minångkå salah satunggaling kawruh kanggé nggayuh katrêntêman ing pagêsanipun.
6. Kanthi naliti *naskah SKDWW* mliginipun *teks SK*, dados salah satunggaling *ikhtiyar* kanggé nglêstantunakên budâyå Jawi mliginipun *naskah* sâhå *teks*.

Wondéné pawadan ingkang ndadosakên *teks Dongå Warni-warni* botên dados *sumber data* wontên panalitèn mênikå, amargi *teks* kasêbut wosipun sampun cêthå, sartå sampun kathah tiyang ingkang ngrêmbag bab kêmpalaning dongå-dongå ingkang dipundadosakên buku-buku. Awit saking mênikå, paédahing naliti *teks SK* langkung kathah manawi dipuntandhingakên kaliyan *teks Dongå Warni-warni*.

Awit saking sampun manggihakên *objek* panalitènipun, salajêngipun dipundamêl *deskripsi naskah* sâhå *teks*-ipun. Sasampunipun ndamêl *deskripsi naskah* sâhå *teks*, kalajêngakên ndamêl *alih tulis* utawi *transliterasi teks*-ipun, awit sêrataning *teks* mênikå ngginakakên aksårå Arab Pégon ingkang botên umum dipunmangrêtos déning sapérangan masarakat. *Transliterasi* ingkang dipundamêl

wontên panalitèn mênika wontên kalih, inggih mênika *transliterasi* kanthi nggantos aksara Arab Pégon dados aksara Jâwa sâha aksara Latin.

Lampahing panalitèn *filologi* salajêngipun inggih mênika ndamêl *suntingan teks* kanthi *aparatur kritik*-ipun. Ancasing ndamêl *suntingan teks* inggih mênika kanggé ngéwahi sêrataning *teks* supados sagêd gampang kawaos kanthi njumbuhakên *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Ananging, wontên ing *suntingan* kasêbut taksih têtêp nyêrat sêrataning *teks* ingkang dados *ciri khas*-ipun. Sasampunipun ndamêl *suntingan teks*, lampahing panalitèn salajêngipun inggih mênika ndamêl *alih basa*-ning *teks* utawi *terjemahan teks* saking basa Jawi dados basa Indonesia. Wondéné ancasing ndamêl *terjemahan teks* inggih mênika supados pamaos langkung gampang anggènipun mangrêtos wosing *teks*, mliginipun kanggé para pamaos ingkang botên paham basa Jawi.

Sasampunipun ndamêl *terjemahan teks*, kalajêngakên ngandharakên wosing *teks SK* ingkang ngêwrat bab-bab *ajaran moral*. Bab-bab *ajaran moral* ingkang wontên ing salêbêting *teks SK* sagêd dipunsinaoni déning masarakat, mliginipun masarakat ingkang ngrasuk agami Islam. Kanthi nyinau bab mênika, masarakat sagêd mangrêtos mênapa kémawon prakawis ingkang dipuntindakakên sâha prakawis ingkang dipuntilar. Wondéné *ajaran moral* ingkang kawrat ing *teks SK* mênika ngéngingi gayutan antawisipun manungsa dhumatêng Gusti Allah, manungsa dhatêng sêsaminé dumados, manungsa dhatêng alam, sâha manungsa dhatêng dhiri pribadinipun.

B. Undêraning Prakawis

Saking dhasaring panalitèn ing nginggil, nuwuhakên prakawis-prakawis ingkang gayut kaliyan *naskah SKDWW*, mliginipun *teks SK*. Wondéné prakawis-prakawis mênikå sagêd dipunandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. Jinising *naskah* adhêdhasar *teks*-ipun.
2. *Inventarisasi naskah SKDWW*.
3. *Deskripsi naskah SKDWW sâhå teks SK*.
4. *Transliterasi teks SK*.
5. *Suntingan teks SK sâhå aparat kritik*-ipun.
6. *Terjemahan teks SK*.
7. *Analisis isi ngéngingi ajaran moral* ingkang kawrat wontên ing *teks SK*.

C. Watêsaning Prakawis

Adhêdhasar andharan undêraning panalitèn ing nginggil, panalitèn mênikå dipunwatêsi kanthi ancas supados prakawis ingkang dipunandharakên sagêd cêthå sâhå gumathok. Watêsanipun prakawis kasêbut kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. *Inventarisasi naskah SKDWW*.
2. *Deskripsi naskah SKDWW sâhå teks SK*.
3. *Transliterasi teks SK* kanthi aksårå Jåwå sâhå aksårå Latin.
4. *Suntingan teks SK sâhå aparat kritik*-ipun.
5. *Terjemahan teks SK*.
6. *Analisis isi ngéngingi ajaran moral* ingkang kawrat wontên ing *teks SK*.

D. Wosing Prakawis

Adhêdhasar watêsaning prakawis ing nginggil, sagêd dipunpêndhêt wosing prakawis. Wosing prakawis ingkang dipunandharakên ing panalitèn mênika kasêrat kados ing ngandhap mênika.

1. Kadospundi *inventarisasi naskah SKDWW*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah SKDWW* sâha *teks SK*?
3. Kadospundi *transliterasi teks SK* kanthi aksâra Jâwa sâha aksâra Latin?
4. Kadospundi *suntingan teks SK* sâha *aparât kritik-ipun*?
5. Kadospundi *terjemahan teks SK*?
6. Kadospundi *ajaran moral* ingkang kawrat wontên *teks SK*?

E. Ancasing Panalitèn

Saking andharan wosing panalitèn wontên nginggil mênika, kamangka sagêd dipundamêl ancasing panalitèn. Wondéné ancasing panalitèn wontên panalitèn mênika kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

1. Ngandharakên *inventarisasi naskah SKDWW*.
2. Ngandharakên *deskripsi naskah SKDWW* sâha *teks SK*.
3. Ndamêl *transliterasi teks SK* kanthi aksâra Jâwa sâha aksâra Latin.
4. Ndamêl *suntingan teks SK* sâha *aparât kritik-ipun*.
5. Ndamêl *terjemahan teks SK*.
6. Ngandharakên *ajaran moral* wontên *teks SK*.

F. Paédahing Panalitèn

Asiling panalitèn mênika dipunajab sagêda mumpangati mênggahing bêbrayan. Wondéné paédahing panalitèn wontên ing panalitèn mênika kapérang

dados kalih, inggih mênika paédah *teoritis* sâhâ paédah *praktis*. Salajêngipun, andharanipun kados katrangan ing ngandhap mênika.

1. Paédah *Teoritis*

Asiling panalitèn mênika kaangkah sagêdâ dados satunggaling tulâdhâ lampahing panalitèn ingkang ngêcakakên *teori* sâhâ *metode* panalitèn *deskriptif filologi modern* tumrap *naskah SKDWW*, mliginipun *teks SK*.

2. Paédah *Praktis*

- a. Asiling *transliterasi*, *suntingan*, sâhâ *terjemahan teks* sagêd nggampilakên pamaos anggènipun maos *teks SK* ingkang salajêngipun sagêd dipunpêndhêt piwulangipun.
- b. Asiling *analisis teks* sagêdâ nambahi pangrêtosan bab *ajaran moral* ingkang kawrat ing *teks SK* satêmah sagêd kaginakakên minangka nambahi wêwaton kanggé gêsanging masarakat.

G. Pangrêtosan Têmbung-têmbung ing Irah-irahan

Têmbung-têmbung ingkang kasêrat wontên ing irah-irahaning panalitèn mênika prêlu dipunandharakên supados pamanggih ngéngingi pangrêtosan antawisipun panyêrat kaliyan pamaos sagêd jumbuh. Wondéné andharan ngéngingi pangrêtosan têmbung-têmbung ing irah-irahaning panalitèn mênika inggih kados andharan wontên ing ngandhap mênika.

1. *Kajian Filologi*

Kajian inggih mênika *proses* utawi cârâ anggènipun nindakakên *telaah*, *sinau*, utawi panalitèn, satêmah manggihakên asiling *kajian* jumbuh kaliyan mênâpâ ingkang dipuntindakakên. Wondéné *filologi* inggih mênika salah

satunggaling kawruh bab pagêsan masarakat jaman rumiyin ingkang sinêrat gayut kaliyan bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan.

Dados, *kajian filologi* inggih mênika *proses* anggènipun nindakakên panalitèn *filologi*, satêmah manggihakên asiling panalitèn ngéngingi kawruh bab pagêsan masarakat jaman rumiyin ingkang sinêrat gayut kaliyan bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan. Salajêngipun, anggènipun nindakakên *kajian filologi* mênika ugi kanthi nindakakên lampahing panalitèn ingkang tartamtu (*inventarisasi naskah, deskripsi naskah sâhâ teks, transliterasi teks, suntingan teks sâhâ aparat kritik, terjemahan teks, sâhâ analisis teks*).

2. Ajaran Moral

Ajaran inggih mênika pitêdah utawi piwulang. Salajêngipun, têngesipun têngbung *moral* inggih mênika *adat kebiasaan* ngéngingi tumindak saé mênâpâ awon. Dados, *ajaran moral* inggih mênika pitêdah utawi piwulang ngéngingi tumindak saé mênâpâ awon. Wondéné *ajaran moral* mênika ngéngingi gayutan antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah, manungsâ dhatêng sêsaminig dumados, manungsâ dhatêng alam, sâhâ manungsâ dhatêng dhiri pribadinipun.

3. Teks Sipat Kalihdâsâ

Teks Sipat Kalihdâsâ inggih mênika salah satunggaling *teks* ingkang kasêrat wontên ing *naskah SKDWW*. *Naskah* mênika kasimpên wontên ing *Perpustakaan Muséum Sânanbudâyâ* kanthi *kode SB 146 I.6*. Wondéné wosing *teks Sipat Kalihdâsâ* inggih mênika ngéngingi bab *ajaran moral* tumrap gêsanging tiyang ing madyaning bêbrayan.

BAB II GĚGARAN *TEORI*

A. *Kajian Filologi*

1. *PangrĚtosan Filologi*

Sadâyå *naskah* kinå sagĚd dados sarånå sinau tumrap gĚsanging manungså. *Naskah-naskah* mĚnikå tĚmtu kĚmawon sagĚd dipunmangrĚtosi dĚning sadâyå tiyang, minångkå wohing kabudayaning masarakat ing jaman rumiyin. *Naskah* kinå kasĚbut ngĚwrat manĚkå warni kawruh ingkang mumpangati. Awit saking mĚnikå, dipunbĚtahakĚn ngĚlmi kanggĚ nggampilakĚn anggĚnipun mangrĚtosi sårå ngandharakĚn wosing *naskah* kinå kasĚbut. WondĚné salah satunggaling ngĚlmi ingkang sagĚd dipuncakakĚn inggih mĚnikå ngĚlmi *filologi*.

Shipley, Wagenvoort (lumantar Baroroh-Baried, 1985: 1) ngandharakĚn bilih tĚmbung *filologi* saking båså Yunani, inggih mĚnikå tĚmbung *philos* kaliyan *logos*. TĚmbung *philos* tĚgĚsipun ‘*cinta*’, ‘*rĚmĚn*’; lajĚng tĚmbung *logos* tĚgĚsipun ‘*kata*’, ‘*tĚmbung*’. Dadosipun, tĚmbung *filologi* mĚnikå tĚgĚsipun ‘*cinta kata*’, ‘*rĚmĚn wicantĚn*’. SalajĚngipun, tĚgĚsipun *filologi* ěwah dados ‘*rĚmĚn sinau*’, ‘*rĚmĚn dhatĚng ngĚlmi*’, ‘*rĚmĚn bab sastra*’, ‘*rĚmĚn bab kabudayan*’.

Mulyani (2012: 1) ugi ngandharakĚn bilih *filologi* inggih mĚnikå satunggaling ngĚlmi ingkang gĚgayutan kaliyan wohing *karya sastra* ingkang magĚpokan kaliyan bab båså, kasusastran, sårå kabudayan. WondĚné pamanggih saking Istanti (2013: 2), *filologi* inggih mĚnikå satunggaling ngĚlmi ingkang gĚgayutan kaliyan asiling *karya* masarakat jaman rumiyin ingkang awujud sĚratan. SalajĚngipun miturut Fathurahman (2015: 14), “*philology is about*

reading manuscripts” (*filologi* inggih mênika salah satunggaling ngèlmi ingkang gayut kaliyan maos *naskah*).

Filologi dipunwastani salah satunggaling ngèlmi ingkang ancasipun kanggé ngandharakên wosing *teks* ingkang kawrat wontên ing salêbêting *naskah*. Saking andharan wontên nginggil, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênika ngèlmi ingkang nyinau *naskah* sâha ngandharakên wosing *teks* kanthi nggayutakên bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan ingkang sampun naté dipunginakakên ing madyaning pagêsangan manungsâ.

2. Objek Panalitèn Filologi

Sabên panalitèn wontên *objek* panalitènipun, makatên ugi nalika nindakakên panalitèn *filologi*. Baroroh-Baried (1985: 3) ngandharakên bilih *objek* panalitèn *filologi* mênika wontên kalih, inggih mênika *naskah* sâha *teks*. Wondéné andharaning bab *naskah* sâha *teks* kados wontên ing ngandhap mênika.

a) Naskah

Objek panalitèn *filologi* ingkang sapisanan inggih mênika *naskah*. *Naskah* inggih mênika asiling budâyâ awujud sêratan ingkang sipatipun *konkret*, ingkang taksih kasêrat mawi sêratan tangan utawi carik, ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun (Baroroh-Baried, 1985: 54). Mulyani (2013: 57) ngandharakên bilih *naskah* inggih mênika warisan piwulang saking pârâ lèluhur ingkang sinêrat mawi sêratan tangan (carik), ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun.

Wondéné miturut Istanti (2013: 3), *naskah* inggih mênika sarâna kanggé ngandharakên *teks*. Salajêngipun, Fathurahman (2015: 22) ngandharakên bilih *padanan* têmbung *naskah* inggih mênika *al-makhṭūṭāt* (bâsa Arab) atêgês *al-*

kutub al-maktubah bil yad (buku ingkang dipunsêrat mawi sêratan tangan), sâhâ *manuscripts* (bâsâ Inggris) ingkang ngêwrat têngês *a book, document, or other composition written by hand* (buku, *dokumen*, utawi mênâpâ kémawon ingkang dipunsêrat mawi sêratan tangan). Saking andharan-andharan ing nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih *naskah* inggih mênikâ asiling warisan lêluhur ingkang awujud sêratan tangan ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun.

Kawontênan *naskah* dados salah satunggaling *sumber informasi primer* ingkang *autentik*, ingkang dados sarânâ kanggé njêmbatani antawisipun jaman rumiyin dumugi jaman samênikâ. Kanthi maos *naskah-naskah*, pamaos sagêd mangrêtos *khazanah intelektual* sâhâ *sejarah* kabudayan masarakat jaman rumiyin (Mulyani, 2014: 2). *Naskah* minangkâ *objek kajian filologi* dipunsêrat mawi *media* dlancang, inggih dlancang saking Eropa mênâpâ déné *lokal*. *Naskah* ugi sagêd kasêrat ing *daun lontar, daun nipah, kulit kayu, bambu, utawi rotan* (Fathurahman, 2015: 23).

Jinising *naskah* miturut *kuantitas*-ipun wontên kalih warni (Baroroh-Baried, 1985: 67). Ingkang sapisanan inggih mênikâ *naskah tunggal, naskah* ingkang cacahipun namung satunggal. Ingkang kaping kalih inggih mênikâ *naskah jamak, naskah* ingkang cacahipun langkung saking satunggal.

Wondéné *naskah* ingkang dados *objek* panalitèn wontên panalitèn mênikâ inggih mênikâ *naskah SKDWW*. *Naskah* kasêbut kalêbêt *naskah tunggal, ingkang* kasêrat ing dlancang ingkang awujud sêratan carik. Ananging, kawontênan *naskah* mênikâ botên dipunmangrêtos kalêbêt *naskah salinan* mênâpâ botên, amargi botên wontên katrangan bab panyêratan utawi panyalining *naskah*.

b) *Teks*

Objek panalitèn *filologi* sasanèsipun *naskah* inggih mênika *teks*. Mulyani (2013: 57) ngandharakên bilih *teks* inggih mênika isining *naskah* utawi mênâpâ kémawon ingkang kawrat ing salêbêting *naskah*. Wondéné miturut Baroroh-Baried (1985: 4), *teks* inggih mênika sadâyâ sêratan ingkang kawrat wontên *naskah* ingkang wujudipun wêtah sâhâ kanggé sarânâ ngandharakên pitutur pârâ lêluhur ingkang sipatipun *abstrak*.

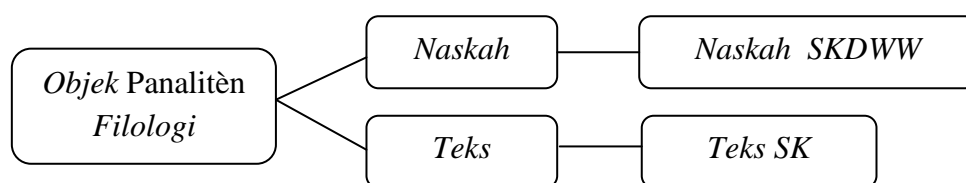
Sasanèsipun pamanggihipun Mulyani sâhâ Baroroh-Baried, Istanti (2013: 3) ugi ngandharaken bilih *teks* inggih mênika asiling sêratan masarakat jaman rumiyin ingkang ngêwrat isi ngéngingi kabudayan jaman rumiyin. Saking andharan-andaran wontên nginggil, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *teks* inggih mênika sêratan mênâpâ kémawon ingkang kasêrat ing salêbêting *naskah* ngéngingi kabudayan mênâpâ pitutur jaman rumiyin.

Baroroh-Baried (1985: 56) ngandharakên bilih jinising *teks* miturut cârâ *penurunan*-ipun kapérang dados tigâ, inggih mênika *teks lesan*, *teks* sêratan carik, sâhâ *teks* cithak. Salajêngipun, *teks* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* Jawi mênika kasêrat mawi bâsâ Jawi (bâsâ Jawi Kinâ, Jawi Têngahan, Jawi Anyar) kanthi ngginakakên aksârâ Jâwâ, aksârâ Arab Pègon, sâhâ aksârâ Latin (Mulyani, 2012: 1). Kajawi mênika, *naskah* Jawi mênika ugi dipunandharakên kanthi mapintên-pintên dhapukan. Dhapukanipun *teks* mênika sagêd awujud dhapukan gancaran, sêkar, paginêman, mênâpâ déné *campuran* (Mulyani, 2013: 58).

Wondéné jinising *teks* miturut *frekuensi* têdhakanipun kapérang dados kalih warni (Istanti, 2013: 25). Ingkang sêpisanan inggih mênika *teks profan*, *teks*

ingkang kaanggêp gadhahanipun tiyang kathah. Kanthi makatên, *frekuensi* têdhakaning *teks profan* mênikå langkung kathah, ingkang nêdahakên bilih *teks* mênikå dipunrêmêni déning masarakat. Salajêngipun, jinising *teks* ingkang nomêr kalih inggih mênikå *teks sakral*. *Teks sakral* inggih mênikå *teks* ingkang kaanggêp *kêramat*, biasanipun sêratan tiyang kraton. *Teks* mênikå botên kathah têdhakanipun. Pawadanipun inggih mênikå amargi wontên kapitadosan bilih sasampunipun dipuntêdhak, *kesakralan* saking *teks* mênikå sagêd kirang malah ugi sagêd *musnah*.

Wondéné *teks* ingkang dados *objek* panalitèn wontên panalitèn mênikå inggih mênikå *teks SK* ing salêbêting *naskah SKDWW*. *Teks SK* ngandharakên kawruh *falsafah* bab *akhlak* utawi *ajaran moral*. *Teks* mênikå awujud *teks* sêratan tangan (carik) mawi aksårå Arab Pégon. Båså ingkang dipunginakakên ing *teks SK* inggih mênikå båså Jawi ngoko sårå båså Arab ingkang kasêrat kanthi dhapukan gancaran. Salajêngipun, ngéngingi jinising *teks*, *teks SK* kalêbêt jinising *teks profan*, amargi *teks* kasêbut dipunrêmêni déning masarakat, mliginipun tiyang ingkang sampun ngrasuk agami Islam. Saking andharan-andharan wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtos bilih *objek* panalitèn *filologi* ing panalitèn mênikå inggih kados *bagan* ing ngandhap mênikå.

Bagan 1. Objek Panalitèn Filologi

3. Ancasing Panalitèn *Filologi*

Sabên panalitèn têtmtu kémawon wontên ancasing panalitènipun, makatên ugi panalitèn *filologi*. Baroroh-Baried (1985: 5) ngandharakên bilih ancasing panalitèn *filologi* kapérang dados kalih, inggih mênika ancas ingkang *umum* utawi *tujuan umum* sâha ancas ingkang *khusus* utawi *tujuan khusus*. Wondéné andharanipun kados ing ngandhap mênika.

1. Ancasing panalitèn *filologi* ingkang *umum (tujuan umum)* inggih kados ing ngandhap mênika.
 - a. Kanggé mangrêtosî rêmbakaning kabudayan minangka salah satunggaling bangsa lumantar asil sastranipun, awit saking sastrâ *lesan* mênappa déné sêratan.
 - b. Kanggé mangrêtosî têngês sâha ancasing *teks* kanggé gêsanging masarakat.
 - c. Kanggé ngandharakên *nilai-nilai* budaya lami minangka *alternatif* rêmbakaning budaya.
2. Ancasing panalitèn *filologi* ingkang *khusus (tujuan khusus)* inggih kados ing ngandhap mênika.
 - a. Kanggé ndamêl *suntingan* satunggaling *teks* ingkang paling cêlak kaliyan *teks* aslinipun.
 - b. Kanggé mangrêtosî *sejarah* dumadosing *teks* sâha ngrêmbakanipun.
 - c. Kanggé mangrêtosî *persepsi* pamaos wontên ing jamanipun.

Adhêdhasar katrangan ancasing panalitèn *filologi* ing nginggil, ancasing panalitèn *filologi* tumrap *teks SK* inggih mênika ndamêl *deskripsi naskah SKDWW* sâha *deskripsi teks SK*, ndamêl *transliterasi teks SK*, ndamêl *suntingan teks SK* sâha *aparat kritik*-ipun, sâha ndamêl *terjemahan teks* ingkang sagêd dados sarana kanggé mangrêtosî wosing *teks SK*. Kajawi mênika, kanthi ngginakakên panalitèn *filologi*, wosing *teks SK* sagêd kawahyakakên satêmah sagêd dipunginakakên kanggé *referensi* ngéngingi kawruh *ajaran moral*.

4. Aliran *Filologi*

Para *filolog* ingkang nindakakên panalitèn *filologi* ndadosakên *naskah* sâha *teks* dados *sumber data* ing panalitènipun. Ing panalitènipun, *filolog* *menelusuri*

sejarah teks sâhâ nyamêktakakên *edisi* kanthi nindakakên *tahapan metodologis* ingkang ancasipun kanggé mujudakên sêratan ingkang sampun dipunlêrêsakên (Fathurahman, 2015: 18-19).

Antawisipun *filolog* satunggal kaliyan *filolog* sanès gadhah *cara kerja* piyambak nalikå nindakakên panalitèn *filologi*. Bédanipun *cara kerja* kasêbut adhêdhasar bédaning *aliran filologi*-nipun pârå *filolog*. Miturut cacahipun, *aliran filologi* mênikå kapérang dados kalih, inggih mênikå *aliran filologi tradisional* sâhâ *aliran filologi modern* (Baroroh-Baried, 1985: 2-3). Wondéné andharanipun kados ing ngandhap mênikå.

1. *Aliran filologi tradisional*

Ahli filologi ingkang naliti *teks-teks* gadhah ancas kanggé manggihakên *teks* ingkang asli sartå nêbihakên kalêpatan ing salêbêting *teks*. *Teks* ingkang kawrat wontên *naskah* mênikå wontên ingkang *korup* (risak) sâhâ kathah *varian*-ipun. Awit saking mênikå, pârå *ahli filologi* nindakakên panalitèn kanggé milahakên pundi kémawon *teks* ingkang asli sâhâ *teks* ingkang nyêbal saking wujud aslinipun (Fathurahman, 2015: 19). Salajêngipun, panalitèn *filologi* ingkang kados mênikå ingkang dipunwastani *aliran filologi tradisional*.

Wontên *aliran filologi tradisional*, *ahli filologi* ngginakakên pangraosipun kanggé milih *naskah* ingkang *hipotesis*-ipun kaanggêp asli, utawi ingkang paling cêlak kaliyan aslinipun (Baroroh-Baried, 1985: 1-2). Ancasipun *aliran filologi tradisional* mênikå kanggé manggihakên *naskah* ingkang sapisanan, *autograf* utawi asli (Suryani, 2012:7).

2. Aliran filologi modern

Miturut Mulyani (2014: 9), *aliran filologi modern* inggih mênika *aliran filologi* ingkang andharanipun ngandharakên bilih kawontênan *variasi naskah* mênika minangka wujuding *kreasi* saking para *penyalin teks*. *Varian-varian* mênika dipunanggêp minangka *keativitas* kanggé mangrêtos wosing *teks*, *pemaknaan teks*, nglêrêsakên mênapa ingkang dipunanggêp botên lêrês, sâha dipunjumbuhakên kaliyan ngèlmi bâsa, sastra, budâya, agami, sartâ *tata politik* ingkang wontên ing jamanipun (Baroroh-Baried, 1985: 3). Wondéné ancasing *aliran filologi modern* inggih mênika kanggé manggihakên *varian naskah* minangka asiling *kreasi* sâha *keativitas* (Mulyani, 2014: 9).

Salajêngipun, *aliran filologi* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih mênika *aliran filologi modern*. *Aliran* kasêbut dipunginakakên kanthi ancas kanggé ngandharakên wosing *teks SK*, *pemaknaan teks*, nglêrêsakên, sâha nggayutakên *teks* mênika kaliyan ngèlmi bâsa, kasusastran, sâha kabudayan.

5. Lampahing Panalitèn Filologi

Sabên panalitèn mênika wontên lampahing panalitènipun, makatên ugi panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi* miturut Mulyani (2012: 3), inggih mênika (1) *inventarisasi naskah*, (2) *nêmtokakên naskah*, (3) *deskripsi naskah*, (4) maos *teks* ingkang kapilih, (5) *alih tulis teks*, (6) *parafrase teks*, sâha (7) ndamêl *terjemahan teks*.

Wondéné miturut Istanti (2013: 8), lampahing panalitèn *filologi* inggih mênika (1) *penentuan sasaran penelitian*, (2) *inventarisasi naskah*, (3) *observasi pendahuluan*, (4) *penentuan naskah dasar penelitian*, (5) *transliterasi*, (6)

suntingan teks, sâhâ (7) *penerjemahan teks*. Salajêngipun, pamanggihipun Fathurahman (2015: 69), prakawis ingkang dipuntindakakên nalikâ nindakakên panalitèn *filologi* inggih mênikâ (1) *penentuan teks*, (2) *inventarisasi naskah*, (3) *deskripsi naskah*, (4) *perbandingan naskah dan teks*, (5) *suntingan teks*, (6) *terjemahan teks*, sâhâ (7) *analisis teks*.

Wondéné lampahing panalitèn *filologi* ingkang dipuntindakakên wontên panalitèn mênikâ inggih mênikâ lampahing panalitèn *filologi* kanggé *naskah tunggal*, kanthi lampah: (1) *inventarisasi naskah*, (2) *deskripsi naskah sâhâ teks*, (3) ndamêl *transliterasi teks* kanthi aksârâ Jâwâ sâhâ aksârâ Latin, (4) ndamêl *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparatur kritik*, (5) ndamêl *terjemahan teks*, sâhâ (6) *analisis teks*. Salajêngipun, andharan bab lampahing panalitèn *filologi* ingkang langkung jangkêp kasêrat kados ing ngandhap mênikâ.

a) Inventarisasi Naskah

Panalitèn *filologi* kawiwitan nalikâ nindakakên *inventarisasi naskah*. *Inventarisasi naskah* inggih mênikâ salah satunggaling cârâ kanggé madosi sâhâ nyathêt kawontênaning *naskah* ingkang ngêwrat *salinan naskah* ingkang dados *objek* panalitèn (Fathurahman, 2015: 74). Manawi miturut Baroroh-Baried (1985: 67), *inventarisasi naskah* inggih mênikâ nyathêt *naskah sâhâ teks* ingkang irah-irahanipun sami, ingkang kasimpên wontên ing *perpustakaan-perpustakaan*, *instansi* pamaréntah, sâhâ papan panyimpêning *naskah* sanèsipun.

Wondéné cârâ ingkang dipuntindakakên kanggé madosi *naskah* inggih mênikâ kanthi *studi katalog naskah*, buku-buku ingkang ngêwrat *naskah* kasêbut, *artikel-artikel* wontên ing *jurnal*, *publikasi* mênâpâ *karya tulis* sanèsipun, sâhâ

koleksi naskah pribadi (Fathurahman, 2015: 74). Manawi miturut Djamaris (2002: 10), *inventarisasi naskah* mênika katindakakên kanthi *studi katalog* sâha *pengamatan langsung* wontên ing papan panyimpêning *naskah*.

Studi katalog katindakakên kanthi maos *katalog-katalog naskah*. Salajêngipun, *pengamatan langsung* katindakaken kanthi ningali piyambak kawontênan *naskah* ingkang kapilih wontên ing papan panyimpênipun. Ancasing *pengamatan langsung* mênika inggih kanggé mangrêtos kadospundi mênggah kawontênaning *naskah* ingkang dipuntaliti. Saking andharan-andharan wontên nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih ancasing *inventarisasi naskah* inggih mênika kanggé nêmtokakakên *objek data* panalitèn ingkang badhé dipuntaliti.

Naskah-naskah ingkang kasimpên mênika wontên ingkang dèrèng kacathêt sâha wontên ingkang sampun kacathêt (Fathurahman, 2015: 74). Manawi *naskah* ingkang dèrèng kacathêt, *informasi* ngéngingi kawontênaning *naskah* mênika dèrèng wontên amargi dèrèng dipunsêrat. Salajêngipun, manawi *naskah* ingkang sampun kacathêt, wontên cathêtanipun ngéngingi kawontênaning *naskah*. Wondéné caranipun nyathêt *naskah* mênika kapérang dados kalih, inggih mênika nyathêt (1) irah-irahan sâha panganggit utawi *penyalin*, sâha (2) irah-irahan, panganggit utawi *penyalin*, taun anggènipun nyêrat, ukuran *naskah*, cacahipun kâcâ, jinising aksârâ, sâha ringkêsaning andharan ngéngingi wosing *naskah* (Istanti, 2013: 9).

Wontên panalitèn mênika, *inventarisasi naskah SKDWW* dipuntindakakên kanthi *metode studi katalog* sâha kalajêngakên kanthi *pengamatan langsung* ing

papan panyimpêning *naskah*. Wondéné andharan ngéngingi *inventarisasi naskah SKDWW* kaandharakên wontên ing bab IV.

b) Deskripsi Naskah sâhå Teks

Sasampunipun nindakakên *inventarisasi naskah*, kalajêngakên ndamêl *deskripsi naskah sâhå teks*. Miturut Mulyani (2012: 6), *deskripsi naskah* inggih mênikå andharan kanggé nggambarakên kawontênaning *naskah* kajumbuhakên kaliyan kawontênanipun. Wondéné miturut Fathurahman (2015: 77), *deskripsi naskah* inggih mênikå salah satunggaling lampahing panalitèn *filologi* kanthi nindakakên *identifikasi* kawontênaning *fisik naskah*, *kepengarangan*, *sâhå penyalinan teks*.

Miturut Darusuprpta (lumantar Mulyani, 2012: 6-8), wontên mapintên-pintên prakawis ingkang dipun-*deskripsi*-akên nalikå ndamêl *deskripsi naskah*. Wondéné prakawis ingkang dipun-*deskripsi*-akên kados tå: papan panyimpêning *naskah*, irah-irahaning *naskah*, nãmå panyêrat, rêrênggan, manggålå, *kolofon*, jinising dhapukan, lsp.

Kajawi ndamêl *deskripsi naskah*, lajêng kêdah ndamêl *deskripsi teks*, amargi *objek* panalitènipun panalitèn *filologi* inggih mênikå *naskah sâhå teks*. *Deskripsi teks* inggih mênikå andharan kanggé nggambarakên kawontênaning *teks* (*non fisik-ipun naskah*), inggih kanggé ngandharakên katrangan kadospundi mênggah kawontênaning *teks* ingkang badhé dipuntaliti (Mulyani, 2012: 6). Wondéné prakawis mênåpå kémawon ingkang kalêbêt *deskripsi teks* inggih mênikå andharan ngéngingi pambukå, isi, sâhå panutup ingkang kasêrat wontên *teks*.

Asiling *deskripsi naskah sâhâ teks* mênika nggambarakên kawontênaning *naskah sâhâ teks* kanthi cêtha sâhâ jangkêp. Wondéné *deskripsi naskah sâhâ teks* ing panalitèn mênika dipunginakakên kanggé mangrêtosî kawontênaning *naskah SKDWW sâhâ teks SK* adhêdhasar mênâpâ wontênipun. Kajawi mênika, ugi dados *informasi* kanggé nêmtokakên kadospundi cârâ sâhâ lampahing panalitèn ingkang dipuntindakakên, kados nalika ndamêl *transliterasi teks*, *terjemahan teks*, sâhâ *analisis teks*. Wondéné andharan *deskripsi naskah SKDWW sâhâ teks SK* ingkang langkung jangkêp kaandharakên ing bab IV.

c) *Transliterasi Teks*

Lampahing panalitèn *filologi* sasampunipun *deskripsi naskah sâhâ teks* inggih mênika ndamêl *transliterasi teks*. Robson (1994: 24) ngandharakên bilih *transliterasi teks* inggih mênika nggantos jinising sêratan, saking aksârâ satunggal dados aksârâ sanèsipun. *Metode transliterasi teks* mênika wontên kalih warni, inggih mênika *metode transliterasi diplomatik sâhâ metode transliterasi standar* (Mulyani, 2012: 10-11).

Metode transliterasi diplomatik inggih mênika cârâ anggènipun ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârâ ingkang bédâ. Wondéné *metode transliterasi standar* inggih mênika cârâ anggènipun ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar utawi sampun kajumbuhakên kaliyan *ejaan* ingkang lêrês utawi kajumbuhakên kaliyan *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)* ingkang taksih dipunanggé, inggih mênika *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939).

Nalikå ndamêl *transliterasi teks*, ugi kêdah ndamêl pandom *transliterasi-nipun*. Ananging, kathah tiyang ingkang ndamêl pandom *transliterasi* rumaos sami rêkaos. Wontên pawadan ingkang ndadosakên botên gampil anggènipun ndamêl pandoming *transliterasi* kasêbut. Wondéné pawadanipun inggih mênikå ngèngingi prakawis *penerapan ejaan* ingkang wontên têtêmbungan abåså Arab, *faktor-faktor historis*, sâhå *sistematika penggabungan aksårå* (Chamamah-Soeratno, 1996: 3).

Kajawi mênikå, pandoming *transliterasi* ingkang sampun wontên mênikå kathah *variasi-nipun*. Pawadanipun inggih amargi pandom *transliterasi* mênikå dérèng wontên ingkang baku. Dadosipun, pandom *transliterasi* dipundamêl miturut pamanggihipun tiyang ingkang ndamêl *transliterasi teks*, kanthi ningali kawontênaning *teks* ingkang dipuntaliti. Awit saking mênikå, nalikå ndamêl pandom *transliterasi* kêdah nyêrat kanthi ajêg (*konsisten*) pandom *transliterasi-nipun* supados langkung gampil anggènipun ndamêl *transliterasi teks*.

Wontên panalitèn mênikå, *metode transliterasi teks* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sâhå *metode transliterasi standar*, kanthi nggantos sêrataning *teks* saking aksårå Arab Pégon dados aksårå Jåwå sâhå aksårå Latin. Anggènipun ndamêl *transliterasi teks SK* ugi dipundamêl pandom *transliterasi-nipun*. Ancasipun inggih mênikå supados gampil anggènipun ndamêl *transliterasi teks* ing aksårå Jåwå sâhå aksårå Latin. Wondéné ancasing ndamêl *transliterasi teks SK* inggih mênikå supados *teks SK* langkung gampil dipunwaos, mliginipun tumrap tiyang ingkang botên paham kaliyan aksårå aslinipun ingkang ngginakakên aksårå Arab Pégon.

d) *Suntingan Teks kanthi Ndamêl Aparat Kritik*

Sasampunipun ndamêl *transliterasi teks*, kalajêngakên ndamêl *suntingan teks*. *Suntingan teks* inggih mênikå nyamêktakakên *edisi teks* ingkang sagêd dipunwaos sâhå dipunpahami déning masarakat *umum* (Fathurahman, 2015: 88). Manawi miturut Istanti (2013: 29), *suntingan teks* inggih mênikå nyamêktakakên *teks* ingkang sagêd kawaos kanthi cârå pamilihing têmbung-têmbung miturut *sistem konvensional* sartå nyêrat katrangan awujud *aparat kritik*.

Wondéné miturut Wiryamartana (1990: 32), *suntingan teks* mênikå sagêd dipunwastani *perbaikan bacaan*, ingkang katindakakên kanthi nyêrat malih asiling *transliterasi diplomatik* kalajêngakên ngicali *hambatan* (sêratan ingkang lêpat) supados langkung gampil anggènipun mahami isining *teks*. Saking andharan kasêbut, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *suntingan teks* inggih mênikå nyamêktakakên *teks* ingkang asilipun sagêd dipunwaos déning masarakat *umum*, mliginipun masarakat jaman samênikå.

Miturut Robson (1994: 24-25), *metode suntingan teks* mênikå wontên kalih, inggih mênikå *metode suntingan teks edisi diplomatik* sâhå *metode suntingan teks edisi standar*. *Metode suntingan teks edisi diplomatik* inggih mênikå nyamêktakakên *teks* kados ingkang sinêrat wontên ing salêbêting *naskah* tanpå ngéwahi mênåpå kémawon wujuding sêratanipun.

Wondéné *metode suntingan teks edisi standar* inggih mênikå *suntingan* ingkang ngginakakên tåndhå sêratan sâhå nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat sartå nggayutakên kaliyan *ejaan* ingkang limrah. *Suntingan teks* kasêbut dipuntindakakên adhêdhasar pangrêtosan panyêrat (ngéngingi bab bâså, *idiom*,

aliran sastra, kabudayan, sâhâ sejarah) sartâ *entri* têngbung wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Kajawi mênikâ, ugi dipundamêl *pengelompokan* têngbung-têngbungipun, mêngrang ukaranipun, ngginakakên aksârâ *kapital, punctuasi, sâhâ komentar* ngêngingi kalêpatan-kalêpatan ingkang kawrat ing salêbêting *teks* (Suyami, 1996: 220).

Saking kalih *metode suntingan teks* ingkang sampun kaandharakên wontên nginggil, *metode-metode* kasêbut wontên ancasipun ingkang tartamtu (De Haan lumantar Robson, 1994: 22). Manawi wontên panaliti ingkang badhé nyamêktakakên *teks* asli, lajêng ngginakakên *metode suntingan teks edisi diplomatik*. Ananging, manawi panaliti badhé mujudakên *teks* miturut *fungsi*-nipun sâhâ ngawontênakên *rekonstruksi teks*, lajêng ngginakakên *metode suntingan teks edisi standar*.

Salajêngipun, Wiryamartana (1990: 33) ngandharakên bilih nalikâ ndamêl *suntingan teks*, botên sadâyâ wandâ utawi têtêngbungan dipun-*sunting*. Dados, wontên sapêrangan sêratan ingkang botên dipunêwahi wujudipun, inggih supados têtêp lêstantun ciri *khas teks*-ipun. Kajawi mênikâ, *penyunting* kêdah tanggêl jawab dhatêng sadâyâ êwah-êwahan ingkang dipundamêl *sumber data* panalitèn.

Miturut Fathurahman (2015: 93-94), wontên mapintên-pintên prakawis ingkang kêdah dipungatosakên nalikâ ndamêl *suntingan teks*. Wondéné andharanipun kados wontên ing ngandhap mênikâ.

1. Mêngrang *paragraf* miturut *kesatuan ide* sâhâ nambahi tandhâ *punctuasi* (kanggé *teks* mawi bâsâ Arab) supados sagêd mbiyantu pamaos anggènipun sagêd paham nalikâ maos *teks*.
2. Nindakakên *intervensi*, kados tå nggantos, nambahi, mênâpâ déné ngirangi aksârâ mênâpâ têtêngbungan ingkang kaangêp prêlu. Salajêngipun, andharan saking bab mênikâ kêdah dipunsêrat wontên ing *aparatur kritik*.

3. Nyêrat tåndhå-tåndhå tartamtu kanggé wujud tanggêl jawabipun anggènipun ndamêl *suntingan*. Wondéné tåndhå-tåndhå kasêbut antawisipun kados ing ngandhap mênika.
 - a. Tåndhå (...), kanggé tåndhå nomêr kacă.
 - b. Tåndhå {...}, kanggé tåndhå *ayat-ayat Al-Quran*.
 - c. Tåndhå [...], kanggé tåndhå *teks hadits nabi*.
 - d. Tåndhå /.../, kanggé tåndhå waosan ingkang dipunéwahi miturut *sumber teks pendukung*.
 - e. Tåndhå \...\, kanggé tåndhå waosan ingkang dipuntambahi.
4. Wontên ing *naskah keagamaan*, katrangan ngéngingi asaling *hadits* sarta *surat* sâhå *ayat Al-Quran* kêdah dipunsêrat wontên ing *aparât kritik*.
5. Paring tåndhå pambédå, kados sêratan ingkang dipunsêrat kandêl (*bold*) kanggé *teks* ingkang kasêrat mawi mangsi abrit.

Salajêngipun, anggènipun nyêrat nomêr ing sabên *aparât kritik* mênika ngginakakên angka Arab ingkang kasêrat mawi aksâra Latin, tuladhanipun kados (...¹, ...², ...³, ...⁴). Nomêr mênika dipunginakakên supados sagêd mangrêtosî gunggunging têmbung ingkang dipun-*sunting*. Kajawi mênika, têmbung-têmbung ingkang dipun-*sunting* langkung gampil dipuncathêt wontên ing *kartu data aparât kritik*.

Metode suntingan teks ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih mênika *metode suntingan teks edisi standar*. Salajêngipun, kanggé nanggêljawabakên wujud ingkang éwah-éwahaning *suntingan teks* mênika kasêrat ing *aparât kritik*. *Aparât kritik* mênika dipundamêl kanthi ngginakakên tåndhå-tåndhå kanggé nggantos, nambahi, sâhå ngirangi aksâra, wandå utawi têtêmbungan ingkang dipun-*sunting*.

e) *Terjemahan Teks*

Lampahing panalitèn *filologi* sasampunipun ndamêl *suntingan teks* inggih mênika ndamêl *terjemahan teks*. *Terjemahan teks* inggih mênika *proses transformasi* makna kanthi nggantos *sistem bâsâ* ing salêbêting *teks* dados bâsâ

ingkang dipunginakakên pamaos (Istanti, 2013: 30). Wondéné miturut Mulyani (2012: 21), *terjemahan teks* inggih mênikå ngéwahi bâså saking basaning *teks* utawi bâså *sumber*-ipun dados bâså *sasaran*-ipun utawi bâså ingkang dipunpilih kajumbuhakên kaliyan ancasipun. Saking andharan mênikå sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *terjemahan teks* inggih mênikå ngéwahi bâså saking basaning *teks* dhatêng bâså *sasaran*-ipun.

Nalikå ndamêl *terjemahan teks*, wontên mapintên-pintên prakawis ingkang kêdah dipungatosakên. *Terjemahan teks* mênikå dipundamêl botên namung kanggé ngéwahi antawisipun têtêmbunganipun (*kata per kata/mot a mot*), nanging ugi ngéwahi bâså miturut *sistem*-ipun, *transformasi* maknå saking asiling *sistem sosial budaya* ingkang botên identik, *absorpsi/penyerapan sistem* saking bédaning *sistem ekspresi*, lsp (Chamamah-Soeratno, 1996: 4).

Darusuprpta (lumantar Mulyani, 2012: 21) ugi ngandharakên bilih wontên tigang prakawis ingkang kêdah dipungatosakên nalikå ndamêl *terjemahan teks*. Tigang prakawis mênikå kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. Paham saèstu ngéngingi bâså *sumber*, inggih mênikå bâså ingkang badhé dipun-*terjemah*-akên.
2. Paham saèstu ngéngingi bâså *sasaran*, inggih mênikå bâså ingkang kanggé *nerjemah*-akên.
3. Paham saèstu ngéngingi kawontênan pagêsanging masarakat rikålå *teks* dipunsêrat (*konteks sosial budaya*).

Kajawi mênikå, wontên tigang jinis *metode terjemahan* ingkang sagêd dipunginakakên nalikå ndamêl *terjemahan teks* (Mulyani, 2012: 21). Wondéné andharan saking *metode-metode terjemahan* kados makatên.

1. *Terjemahan harfiah*, inggih mênikå ngéwahi bâså saking basaning *teks* kanthi ndamêl *terjemahan* sabên têtêmbung-têtêmbungipun, ingkang dipunéwahi dados

- basa *sasaran*. Ananging, têmbung-têmbung ingkang dipunéwahi basanipun mênika taksih miturut urutanipun têtêmbungan ing andharaning *teks*.
2. *Terjemahan* isi utawi makna, inggih mênika ngéwahi basa saking basaning *teks* kanthi ndamêl *terjemahan* sabên têmbung-têmbungipun ing basa *sumber*, ingkang ka-*terjemah*-akên dados têmbung-têmbung ing basa *sasaran* ingkang jumbuh.
 3. *Terjemahan bebas*, inggih mênika ngéwahi basa saking basaning *teks* utawi basa *sumber*, ingkang dipun-*terjemah*-akên dados basa *sasaran*. Wondéné basa *sasaran* ingkang dipunginakakên inggih gumantung basaning tiyang ingkang ndamêl *terjemahan*, dados sampun lêpas saking andharaning *teks*.

Wontên panalitèn mênika, *terjemahan teks* dipundamêl kanthi ngéwahi basaning *sumber* abasa Jawi, dados basa *sasaran* inggih mênika basa Indonesia. Wondéné *metode terjemahan teks SK* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode terjemahan harfiah*, *terjemahan isi*, sahha *terjemahan bebas*.

Terjemahan harfiah kaginakakên kanggé ngéwahi basaning *teks SK* ingkang ngginakakên basa Jawi dados basa Indonesia, inggih ndamêl *terjemahan* sabên têmbung-têmbungipun. Wondéné manawi wontên têmbung-têmbung ingkang kirang trêp dipun-*terjemah*-akên mawi *terjemahan harfiah*, lajêng dipun-*terjemah*-akên mawi *terjemahan isi* utawi têngês, inggih kanthi nggantos têmbung-têmbung saking basa *sumber* dhatêng têmbung-têmbung basa *sasaran* ingkang jumbuh. Salajêngipun, manawi wontên têmbung ingkang botên sagêd dipun-*terjemah*-akên mawi *terjemahan harfiah* sahha *terjemahan isi*, lajêng dipun-*terjemah*-akên mawi *terjemahan bebas*.

f) Analisis Teks

Lampahing panalitèn *filologi* ingkang pungkasan inggih mênika *analisis teks*. Miturut Fathurahman (2015: 96), *analisis teks* inggih mênika ngandharakên wosing *teks* sahha *konteks*-ipun miturut *perspektif* utawi ilmu bantu ingkang dipunginakakên, inggih mênika ngèlmi *sastra*. *Analisis teks* kawiwitan kanthi cara

maos *teks SK*, kanthi sêtit. Wondéné caranipun maos *teks SK* mênika katindakakên kanthi cara maos *hermeneutik*.

Maos kanthi cara *hermeneutik* inggih mênika maos *teks* kanthi cara makaping-kaping. Prakawis mênika katindakakên amargi sêrataning *teks SK* mênika ngginakakên aksara Arab Pégon saha wonten têtêmbungan ingkang ngginakakên aksara Arab Hijaiyah, ingkang sêrataning tandha pamaosipun kirang jangkêp sabên ukaranipun. Dados, ancasipun maos kanthi cara *hermeneutik* inggih mênika kanggé mangrêtosî rêrangkéning ukara ingkang trêp ing *teks* mênika. Kajawi mênika, maos kanthi cara *hermeneutik* katindakakên kanggé milah-milahakên wosing *teks* supados sagêd manggihakên *data* ingkang ngêwrat *unsur ajaran moral*.

Salajêngipun, nalika ndamêl *analisis teks* ugi ngandharakên mênapa kémawon makna-makna saha wosing *teks* ingkang dipuntaliti. Dados, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *analisis teks* inggih mênika ngandharakên wosing *teks* ingkang dados *sumber data* panalitèn, kanthi nggayutakên *konteks*-ipun.

Wonten panalitèn mênika, *analisis teks* dipundamêl kanthi ngrêmbag *ajaran moral* ingkang wonten ing salêbêting *teks SK*. Ancasipun inggih mênika supados andharan ingkang wonten ing *teks* mênika sagêd dipunmangrêtosî saha dipunpahami kanthi gampang. Kanthi nindakakên *analisis teks*, kawruh-kawruh ngèngingi *ajaran moral* ing salêbêting *teks SK* sagêd kaandharakên kanthi cêthâ.

B. Aksara Arab Pégon

Panyêrating *naskah* mênika wonten ingkang ngginakakên aksara Arab Pégon. Aksara Arab Pégon mênika ginanipun kanggé nyêrat basa Jawi mawi

aksâra Arab. Miturut Mulyani (2012: 4), aksâra Arab Pégon inggih mênika aksâra Arab Hija'iyah ingkang dipunréka-réka kanthi nambahi tândhâ-tândhâ, umpaminipun *cecek*, *shakel*, sâhâ *harakat* ingkang bédâ kaliyan *harakat* ingkang sampun wontên, kajumbuhakên kaliyan bâsa Jawi.

Wondéné miturut Fathurahman (2015: 125-126), aksâra Arab Pégon mênika sagêd dipunwastani aksâra Jawi, inggih mênika sêratan Arab ingkang sampun dipunréka-réka ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat sêratan mawi bâsa daérah ing Nuswantâra kados bâsa Aceh, bâsa Sunda, bâsa Jawi, lsp. Kajawi kanggé nyêrat *naskah*, aksâra Arab Pégon ugi kaginakakên kanggé nyêrat *kitab-kitab* agami wontên *pondok pesantren*. Andharan kasêbut gayut kaliyan pamanggihipun Suryani (2012: 126), ingkang ngandharakên bilih aksâra Arab Pégon mênika sagêd dipunginakakên déning masarakat kanggé ngandharakên basanipun, mliginipun wontên *pesantren-pesantren* ingkang dados *pusat pendidikan* agami Islam.

Nalikâ maos sêratan mawi aksâra Arab Pégon, pamaos kêdah taliti supados botên klèntu anggènipun milah-milahakên antawisipun têmbung satunggal kaliyan têmbung sanèsipun. Prakawis mênika wigatos sangêt amargi aksâra Arab Pégon mênika asipat *scriptio-continuo*, inggih mênika sêratan ingkang dipunsêrat kanthi ajêg têtêmbunganipun (Istanti, 2013: 26). Sêratan aksâra Arab Pégon mênika ugi asipat *silabik*, têngêsipun sabên satunggal aksâra nggambarakên satunggal wandâ.

Kajawi mênika, aksâra Arab Pégon mênika asipat *konsonantal*. Têngêsipun, sabên satunggal aksâra ingkang dipun-*sukun* (mati) nggambarakên satunggal

konsonan utawi aksârâ ingkang madêg piyambak. Saking andharan wontên nginggil, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih aksârâ Arab Pégon inggih mênikâ aksârâ Arab Hija'iyah ingkang sampun dipunréka-réka kajumbuhakên kaliyan bâsâ Jawi, ingkang sipatipun *scriptio-continuo*, *silabik* sâhâ *konsonantal*, kaginakakên kanggé nyêrat *naskah* utawi *kitab* mliginipun kanggé agami Islam.

C. *Ajaran Moral*

Salah satunggaling bab ingkang dipunrêmbag wontên *naskah* inggih mênikâ ngéngingi bab *ajaran moral*. Têgêsipun têmbung *ajaran* inggih mênikâ pitêdah utawi wulangan (Depdiknas, 2015: 23). Wondéné *moral* inggih mênikâ *tatanan* utawi *ukuran* ingkang sagêd dados pandom tumindaking manungsâ ingkang lêrês mênâpâ lêpat wontên ing pagêsanganing masarakat (Depdikbud, 1985: 22).

Salajêngipun miturut Amin (1991: 3), *moral* inggih mênikâ prakawis ingkang ngandharakên bab tumindak ingkang saé mênâpâ awon, ngandharakên mênâpâ kémawon tumindak ingkang kêdah dipuntindakakên déning sadâyâ manungsâ dhatêng sanèsipun, ngandharakên mênâpâ kémawon ancasing manungsâ nalikâ nindakakên satunggaling tumindak, sartâ nêdahakên pandom utawi pitêdah nalikâ tumindak ing madyaning masarakat. Dados, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *ajaran moral* inggih mênikâ pitêdah utawi wulangan ngéngingi tumindak ingkang saé mênâpâ awon ing pagêsanganing masarakat.

Wontên agami Islam, *ajaran moral* mênikâ dipunwastani ngèlmi *akhlak*. *Ajaran moral* utawi ngèlmi *akhlak* mênikâ kêdah dipunsinaoni déning sadâyâ

tiyang mliginipun ingkang ngrasuk agami Islam, amargi ngèlmi mênikå gayut kaliyan pagêsaning manungså ing bêbrayan, kados ta ingkang dipunandharakên wontên *kitab Ta'limu Al-Muta'allim* (Zarnuji, tt: 8). Wondéné andharanipun kados ing ngandhap mênikå.

وَكَذَلِكَ فِي سَائِرِ الْأَخْلَاقِ نَحْوِ الْجُودِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَالْجُرْأَةِ وَالْكَبْرِ وَالْتَّوَاضُعِ وَالْعِفَّةِ وَالْإِسْرَافِ وَالتَّقْتِيرِ
وغيرها، فَإِنَّ الْكِبَرَ وَالْبُخْلَ وَالْجُبْنَ وَالْإِسْرَافَ حَرَامٌ، وَلَا يُمَكِّنُ التَّحَرُّزُ عَنْهَا، إِلَّا بِعِلْمِهَا وَعِلْمُ مَا يُضَاهَا؛
فَيُفْتَرَضُ عَلَى كُلِّ إِنْسَانٍ عِلْمُهَا.

(*Wa kazalika fī sāiril akhlāqi naḥwil wujūdi walbuḥli waljubni waljur ati watakabburi wattawādu'i wal'ifati wal isrāfi wattaqtīri wa gairihā, fainnal kabira walbukhla waljubna wal isrāfa ḥarām, wa lā yumkinuttaḥarruzu 'anhā, illa bi'ilmihā wa i'lmī mā yuḍāddahā, fayuftaraḍu a'lā kulli insāni 'ilmuhā.*)

Bait ing nginggil mênikå ngandharakên bilih sadâyå tiyang mênikå kêdah utawi wajib nyinaoni ngèlmi *akhlak* utawi *ajaran moral*, ingkang ngrêmbag antawisipun bab sipat lomå, cêthil, ajrih, nékad, umuk, andhap asor, sagêd njagi dhiri pribadi, boros, lsp. Saking andharan mênikå sagêd dipunmangrêtos bilih *bait* kasêbut ngrêmbag tumindak saé sâhå awon ingkang asring dipuntindakakên déning masarakat ing padintênanipun.

Kawruh ngéngingi têngês sâhå manfaating bab tumindak ingkang saé kados ta sipat lomå, andhap asor, sagêd njagi dhiri pribadi, lsp. mênikå kêdah dipunsinaoni déning sadâyå tiyang. Ancasipun inggih mênikå supados tiyang mênikå sagêd paham sartå kêdah ngêcakakên tumindak kasêbut ing padintênanipun. Salajêngipun, kawruh ngéngingi tumindak ingkang awon, kados ta sipat umuk, cêthil, ajrih, boros, lsp., bab mênikå ugi kêdah dipunsinaoni. Kanthi

nyinaoni bab kasêbut, tiyang mênikå sagêd mangrêtos bilih tumindak ingkang awon mênikå kêdah dipuntilar amargi haram kukumipun sartå kathah kapitunanipun.

Sadâyå tiyang mênikå botên sagêd nilar tumindak-tumindak awon kasêbut, kajawi kanthi mangrêtos ngèlminipun sâhå caranipun kanggé nêbihakên. Dados, ngèlmi *akhlak* utawi *ajaran moral* minångkå salah satunggaling ngèlmi ingkang wigatos mênikå kêdah dipunsinaoni déning sadâyå tiyang, supados sagêd paham saèstu ngéngingi tumindak ingkang saé sâhå awon kasêbut. Manawi wontên tiyang ingkang sami ngrêmbag bab *moral*, wosing pangrêmbagipun ngéngingi bab *kebiasaan* utawi adat tumindak ingkang tiyang nalikå bêbrayan ing masarakat, inggih ngéngingi kadospundi kêdahipun tiyang mênikå nindakakên tumindak kanggé nglajêngakên pagêsanipun (Bertens, 2011: 16).

Miturut Rachel (lumantar Wibawa, 2013: 33), *moralitas* dipundadosakên pandom supados tiyang mênikå sagêd nindakakên tumindak miturut akal sâhå budi pakêrtinipun. Têgêsipun, tiyang mênikå sagêd nindakakên tumindak miturut mênåpå ingkang dipunanggêp paling lêrês sâhå nilar tumindak ingkang dipunanggêp botên lêrês miturut akal sâhå budi pakêrtinipun. *Moralisasi* ingkang dipuntindakakên ngêwrat ancas kanggé ngandharakên sâhå nindakakên *ajaran-ajaran moral* satêmah *aturan-aturan* ingkang sampun dipunsarujuki sagêd dipunlêstantunakên déning masarakat.

Miturut Suseno (1997: 4), “*moral fact are, therefore, all elements in a given society that contain answers to questions about the nature of a succeeding life, which for individuals or groups serve as basic directive for the design of their*

lives”. Saking andharan mênika sagêd dipunmangrêtos bilih sadâyâ *elemen* ingkang wontên ing masarakat (*individu* utawi *kelompok*), manawi nindakakên satunggaling tumindak dipuntindakakên adhêdhasar *idealisme moral* minangkâ pandoming gêsang nalikâ bêbrayan. *Ajaran moral* minangkâ pirantos kanggé ngukur saé mênâpâ botên tumindak ing tiyang mênika dipundadosakên cârâ kanggé nggayuh *keselarasan*, *keserasian*, sâhâ *keseimbangan* ing pagêsanganing masarakat.

Manawi ngrêmbag bab *ajaran moral*, umumipun *ajaran moral* mênika gêgayutan antawisipun manungsâ dhatêng sêsamining dumados. Ananging, *ajaran moral* mênika botên namung gêgayutan antawisipun manungsâ dhatêng sêsamining dumados. *Ajaran moral* mênika ugi sagêd gêgayutan antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah, manungsâ dhatêng alam, sâhâ manungsâ dhatêng dhiri pribadinipun (De Vos, 1987: 73). Wondéné andharan saking bab *ajaran moral* kasêbut kaandharakên kados makatên.

1. *Ajaran moral* antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah

Manungsâ minangkâ *makhluk* ingkang sampurnâ gadhah kuwajiban piyambak nalikâ gêsang wontên ing donyâ. Kuwajibaning manungsâ inggih mênika kêdah iman dhatêng Gusti Allah (An-Nadwi, *tt*: 13). Nalikâ wontên tiyang ingkang sampun iman dhumatêng Gusti Allah, kamangkâ tiyang kasêbut kêdah gadhah *hubungan* ingkang saé dhumatêng Gusti Allah (Rachman, 2012: 2).

Kajawi mênika, manungsâ mênika kêdah gadhah *hubungan* ingkang *mesra* dhumatêng Gusti Allah. Têgêsipun, manungsâ mênika kêdah sagêd mahami kawontênaning (wujud, sipat, *af'al*) Gusti ingkang dados pangripta jagad, paham

kawontênaning alam gaib sâhâ alam donyâ, mangrêtos bilih Gusti Allah mênika Mâhâ Agung sâhâ Mâhâ Sampurnâ, sâhâ mangrêtos bilih sajatosipun manungsâ mênika botên sagêd gêsang kajawi kanthi pitulung sâhâ kanikmatan saking Gusti Allah (Sudrajat, 2016: 120). Kanthi nindakakên tumindak-tumindak kasêbut, *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah sagêd katindakakên.

Cak-cakaning manungsâ gadhah *hubungan* ingkang saé sâhâ *mesra* dhumatêng Gusti Allah inggih mênika kanthi nindakakên *keta'atan*. Wujuding *keta'atan* sagêd dipuntindakakên kanthi ngibadah sâhâ mêmuji, inggih mênika kanthi nindakakên sadâyâ dhawhipun sartâ nilar sadâyâ ingkang dados awisanipun Gusti Allah (Nawawi, 2015: 32-34). Wondéné miturut andharan wontên *teks SK*, wujuding *hubungan* ingkang saé sâhâ *mesra* dhumatêng Gusti inggih mênika kanthi mangrêtos sâhâ mahami sipating Gusti, nyuwun ngapuntên (tobat) manawi sampun nindakakên dosâ, ikhlas nalika ngibadah, lsp.

2. *Ajaran moral* antawisipun manungsâ dhatêng sêsamining dumados

Nalika bêbrayan ing masarakat, manungsâ mênika botên sagêd nglajêngakên pagêsan kanthi piyambakan. Miturut Rachman (2012: 165), manungsâ mênika sagêd dipunsêbut *makhluk sosial*. Têgêsipun inggih mênika nalika gêsang wontên donyâ, manungsâ mênika mbêtahakên sêsamining dumados kanggé nglajêngakên pagêsanipun.

Awit saking mênika, tumindak antawisipun satunggal tiyang dhatêng tiyang sanèsipun kêdah nuwuhakên kasaénan sâhâ nilar tumindak ingkang ndadosakên *perpecahan*, satêmah *moralitas* ing samadyaning masarakat sagêd

katindakakên. Wondéné tuladhâ tumindak ingkang kêdah dipuntindakakên kanthi ngêcakakên unggah-ungguh, jujur, amanat, tanggêl jawab, lsp. Kajawi mênikâ, tiyang mênikâ kêdah adil dhatêng sanèsipun kanggé nyampurnakakên *mentalitas* dhiri pribadinipun (Koentjaraningrat, 1984: 440-441). Manawi wontên *teks SK*, andharan ngéngingi bab *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungsâ dhatêng sêsaming dumados inggih mênikâ piwulang supados manungsâ nilar *hasūd*.

3. *Ajaran moral* antawisipun manungsâ dhatêng alam

Minangkâ *makhluk hidup*, manungsâ mênikâ mbêtahakên alam kanggé nglajêngakên pagêsanipun. Awit saking mênikâ, manungsâ mênikâ nindakakên *ikhtiyar* supados sagêd gêsang kanthi *selaras*, *serasi*, sâhâ *seimbang* kaliyan alam (Koentjaraningrat, 1984: 438). Manungsâ mênikâ ugi dados *wakil* saking Gusti utawi sagêd dipunwastani *Khalifah fil Ardi*. Têgêsipun inggih mênikâ manungsâ mênikâ kêdah nindakakên tumindak ingkang lêrês miturut pituduhing Gusti Allah sâhâ kêrsâ njagi kawontênaning alam minangkâ tanggêl jawabipun.

Awit saking mênikâ, manungsâ mênikâ kêdah njagi alam kanthi cârâ ndamêl *hubungan* ingkang saé dhatêng alamipun sâhâ botên ngrisak mênâpâ wontênipun (Rachman, 2012: 210). Tuladhâ tumindak ingkang nêdahakên bilih manungsâ nindakakên tumindak ingkang saé dhatêng alamipun, inggih mênikâ manungsâ mênikâ kêrsâ njagi *kemakmuran* alamipun kados nanêm têtuwuhan (*reboisasi*), nindakakên *daur ulang* kanggé *sampah non-organik*, lsp. Wondéné tuladhâ tumindak ingkang nêdahakên bilih manungsâ mênikâ nindakakên

tumindak ingkang awon dhatêng alamipun, inggih mênika manungså nindakakên *penebangan liar*, mbucal uwuh ing pundi kémawon, lsp.

Nalika manungså mênika nilar tumindak ingkang saé dhatêng alam, manungså kasêbut sagêd dipunwastani sampun nindakakên tumindak ingkang awon dhatêng alam. Salajêngipun, manawi manungså mênika nindakakên tumindak saé dhatêng alam, milå manungså kasêbut sampun nindakakên *ikhtiyar* kanggé njagi alam kanthi ancas supados botên wontên bilahi ingkang sagêd ngrisak lêstantuning sårå kaéndahaning alam. Dadosipun, sagêd dipunwastani bilih tumindak kasêbut kalêbêt cak-cakaning *ajaran moral* ingkang wotên gayutan antawisipun manungså dhatêng alam.

Wondéné tulådå *ajaran moral* ingkang kawrat ing *teks SK*, ingkang wotên gayutan antawisipun manungså dhatêng alam inggih menika manungså mênika kêdah nilar *tama'*. Têgêsipun, manungså mênika botên kênging ngginakakên asiling alam kanthi *berlebih-lebihan* supados kawontênan *ekosistem* alam têtêp lêstantun.

4. *Ajaran moral* antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun

Ajaran moral wontên ingkang gayutan antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun. Miturut Rachman (2012: 96), sinaoså manungså mênika gadhah kuwajiban nindakakên tumindak saé dhatêng tiyang sanès, nanging sadèrèngipun manungså kasêbut kêdah miwiti kanthi nindakakên tumindak ingkang saé dhatêng dhiri pribadinipun rumiyin. Manungså kêdah dados manungså ingkang gadhah kapribadèn ingkang luhur. Dados, sagêd dipunmangrêtosi bilih *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungså

dhatêng dhiri pribadinipun kalêbêt satunggaling prakawis ingkang wigatos sangêd.

Titikaning manungså ingkang sampun ngêcakakên tumindak adhêdhasar *ajaran moral* dhatêng dhiri pribadinipun inggih mênikå manungså kasêbut sagêd njagi kasarasaning badan sårå rohani, botên ndamêl sakiting badan, pados ngêlmi supados tambah kawruhipun kanggé nglajêngakên pagêsanganipun, njagi rêsiking badan, gadhah wêkdal kanggé ngaso, sårå nêbihakên saking tumindak ingkang awon kados nginum arak sårå rêmên judi (Sudrajat, 2016: 183-184). Wondéné tulådhå *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun ingkang kawrat wontên ing *teks SK* inggih mênikå manungså mênikå kêdah sabar sårå *tafwid* utawi kêrså njagi kasarasaning badan.

D. Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn *filologi* ingkang *sumber data*-nipun *naskah* mênikå kathah. Antawisipun panalitèn satunggal kaliyan panalitèn sanèsipun wontên pérangan ingkang jumbuh, inggih mênikå ngéngingi pandom *konsep*-ipun.

Makatên ugi ing panalitèn mênikå. Panalitèn mênikå wontên pérangan ingkang jumbuh kaliyan panalitèn sanèsipun. Panalitèn-panalitèn sanès ingkang jumbuh kaliyan panalitèn mênikå, inggih kados panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi dan Nilai-Nilai Pendidikan Moral dalam Serat Ambêk Sångå*”, panalitènipun Warih Sri Martani (2013) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi sårå Ajaran Moral wontên Sêrat Dongèng Warni-warni*”, sårå panalitènipun Arifatul Anisa (2015) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi sårå Pandoming Sadé Tinumbas Teks Bai’ sårå Teks Têmpah wontên Naskah*

Tashrihah Al-Muhtaj”. Wondéné andharanipun kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 1. Tabel Panalitèn ingkang Jumbuh

No.	Prakawis	<i>Naskah Sêrat Ambêk Sângå</i>	<i>Naskah Sêrat Dongèng Warni-warni</i>	<i>Naskah Tashrihah Al-Muhtaj</i>	<i>Naskah Sipat Kalihdåså såhå Dongå Warni-warni</i>
1.	Cårå Panalitèn	Panalitèn <i>filologi- deskriptif</i>	Panalitèn <i>filologi- deskriptif</i>	Panalitèn <i>filologi- deskriptif</i>	Panalitèn <i>filologi- deskriptif</i>
2.	Dhapukan <i>Teks</i>	Dhapukan sêkar	Dhapukan gancaran	Dhapukan syair	Dhapukan gancaran
3.	Aksårå- ning <i>Teks</i>	Aksårå Jåwå	Aksårå Jåwå	Aksårå Arab Pégon	Aksårå Arab Pégon
4.	<i>Metode Translite- rasi</i>	<i>Transliterasi diplomatik såhå transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi diplomatik såhå transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi diplomatik såhå transliterasi standar</i>
5.	<i>Metode Suntingan</i>	<i>Metode teks edisi standar</i>	<i>Metode teks edisi standar</i>	<i>Metode teks edisi standar</i>	<i>Metode teks edisi standar</i>
6.	Ancasing Panalitèn	Ngandhara- kên <i>pendidikan moral</i>	Ngandhara- kên <i>ajaran moral</i>	Ngandhara- kên pandoming sadé tinumbas	Ngandhara- kên <i>ajaran moral</i>

Adhêdhasar *tabel* ing nginggil, sagêd dipunmangrêtosì bilih panalitèn mênikå kaliyan panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014), Warih Sri Martani (2013), såhå Arifatul Anisa (2015) wontên pérangan ingkang jumbuh. Ananging, kajawi wontên pérangan ingkang jumbuh ugi wontên pérangan ingkang botên jumbuh. Wondéné andharanipun kados andharan wontên ing ngandhap mênikå.

1. Setya Adi Nugraha (2014)

Jumbuhing panalitèn mênikå kaliyan panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014) inggih mênikå ngéngingi caranipun naliti panalitèn kanthi panalitèn *filologi-deskriptif*, *metode transliterasi* kanthi *metode transliterasi diplomatik* sàhå *metode transliterasi standar*, sàhå *metode suntingan* kanthi *metode suntingan teks edisi standar*. Wondéné péranganing ingkang botên jumbuh antawisipun panalitèn mênikå kaliyan panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014) inggih mênikå bab dhapukaning *teks*, aksaraning *teks*, sàhå ancasing panalitènipun.

Dhapukaning *teks* wontên ing panalitèning Setya Adi Nugraha (2014) inggih mênikå ngginakakên dhapukan sêkar mawi aksårå Jåwå, déné dhapukaning *teks* ing panalitèn mênikå kanthi dhapukan gancaran ingkang aksårånipun Arab Pégon. Wondéné ancasing panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014) inggih mênikå ngandharakên *pendidikan moral* wontên *teks Sêrat Ambêk Sångå*, déné ancasing panalitèn mênikå kanggé ngandharakên *ajaran moral* wontên *teks Sipat Kalihdåså*.

2. Warih Sri Martani (2013)

Panalitèn mênikå kaliyan panalitènipun Warih Sri Martani (2013) wontên pérangan ingkang jumbuh sàhå pérangan ingkang botên jumbuh. Manawi pérangan ingkang jumbuh inggih ngéngingi bab cårå panalitènipun ingkang ngginakakên *metode* panalitèn *filologi-deskriptif*, dhapukaning *teks* kanthi dhapukan gancaran, sàhå *metode suntingan* ingkang ngginakakên *metode suntingan teks edisi standar*.

Wondéné pérangan ingkang botên jumbuh antawasipun panalitèn mênika kaliyan panalitèning Warih Sri Martani (2013) inggih mênika ngéngingi bab aksaraning *teks, metode transliterasi-nipun*, sâhâ ancasing panalitènipun. Wontên panalitèning Warih Sri Martani (2013) aksaraning *teks* mawi aksârâ Jâwâ, déné wontên panalitèn mênika aksaraning *teks* mawi aksârâ Arab Pégon.

Metode transliterasi teks ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih mênika ngginakakên *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*. Wondéné ing panalitèning Warih Sri Martani (2013) namung ngginakakên *metode transliterasi standar*.

Ancasing panalitèn mênika kaliyan panalitènipun Warih Sri Martani (2013) ugi botên jumbuh. Panalitèn mênika dipuntindakakên kanthi ancas kanggé ngandharakên *ajaran moral* wontên *teks Sipat Kalihdâsâ*, déné ing panalitènipun Warih Sri Martani (2013) kanggé ngandharakên *ajaran moral* wontên *teks Serat Dongèng Warni-warni*.

3. Arifatul Anisa (2015)

Jumbuhing panalitèn mênika kaliyan panalitènipun Arifatul Anisa (2015) inggih mênika pérangan cârâ panalitènipun ingkang ngginakakên panalitèn *filologi-deskriptif*, aksaraning *teks* mawi aksârâ Arab Pégon, *metode transliterasi-nipun* kanthi *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*, sartâ *metode suntingan teks* kanthi *metode suntinganteks edisi standar*. Wondéné pérangan ingkang botên jumbuh inggih mênika ngéngingi dhapukaning *teks* sâhâ ancasing panalitèn.

Dhapukaning *teks* wontên panalitèn mênikå kasêrat mawi dhapukan gancaran, déné *data* panalitènipun Arifatul Anisa (2015) kasêrat mawi dhapukan syair. Salajêngipun, panalitèn mênikå ngandharakên bab *ajaran moral* wontên *teks Sipat Kalihdåså*, déné panalitènipun Arifatul Anisa (2015) ngandharakên isining *teks Ba'i sâhå teks Tempah* ingkang gayut kaliyan pandoming sadé tinumbas.

Adhêdhasar andharan wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtosi bilih panalitèn mênikå jumbuh kaliyan panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014), Warih Sri Martani (2013), sâhå Arifatul Anisa (2015). Pérangan ingkang jumbuh inggih ngéngingi bab cârå panalitèn ingkang ngginakakên *metode* panalitèn *deskriptif* sâhå *metode suntingan* ingkang ngginakakên *metode teks edisi standar*.

Kajawi mênikå, ugi sagêd dipunmangrêtosi bilih panalitèn mênikå bêdå kaliyan panalitènipun Setya Adi Nugraha (2014), Warih Sri Martani (2013), sâhå Arifatul Anisa (2015). Pérangan ingkang mbédakakên inggih ngéngingi *data* panalitèn, dhapukaning *teks*, aksaraning *teks*, *metode transliterasi*, sâhå ancasing panalitèn. Wondéné bab ingkang botên jumbuh kasêbut nêdahakên bilih panalitèn mênika dèrèng wontên ingkang naliti.

BAB III

CARANING PANALITÈN

A. Jinising Panalitèn

Jinising panalitèn ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå inggih mênikå jinis panalitèn *filologi modern* kanthi *pendekatan metode* panalitèn *deskriptif*. Pramila, jinising panalitèn mênikå ugi dipunsêbut *metode* panalitèn *deskriptif filologi modern*. *Metode* panalitèn *filologi modern* dipunginakakên amargi ancasing panalitèn mênikå kanggé naliti *naskah SKDWW* mliginipun *teks SK*, kanthi lampahing panalitèn *filologi* (*inventarisasi naskah*, ndamêl *deskripsi naskah* sâhå *teks*, ndamêl *transliterasi teks*, ndamêl *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparat kritik*, ndamêl *terjemahan teks*, sâhå *analisis teks*).

Wondéné *metode* panalitèn *deskriptif* dipunginakakên kanggé nyathêt, ngandharakên, sâhå *menafsirkan data* kanthi cârâ mahami kawontênaning *data* panalitèn ingkang dipuntaliti (Suryani, 2012: 74). Wontên panalitèn mênikå, *metode* kasêbut dipunginakakên kanggé ngandharakên asiling *deskripsi naskah* sâhå *teks*, *suntingan teks* sâhå *aparat kritik*-ipun, sâhå wosing *teks SK* ngéngingi bab *ajaran moral*.

B. Sumber Data Panalitèn

Sumber data wontên panalitèn mênikå inggih mênikå *naskah SKDWW* mliginipun *teks SK*. *Naskah* kasêbut dipunpêndhêt saking asiling *inventarisasi naskah* wontên ing *Perpustakaan Muséum Sânbudâyå* kanthi *nomer koleksi* SB 146 I.6. Salajêngipun, ngéngingi katrangan bab umur, panganggit, panyêratan, mênâpâ déné têdhakaning *naskah* botên dipunmangrêtos. Ananging, manawi dipuntingali saking *media* panyêrating *teks* ingkang ngginakakên dlancang

bergaris, *naskah* kasêbut kanyânâ dipunsêrat taun 1890-an. Wondéné katrangan ngéngingi *teks SK*, *teks* kasêbut kasêrat mawi aksârâ Arab Pégon kanthi mangsi cêmêng. *Teks* mênikâ ngginakakên bâsâ Jawi undhâ-usuk ngoko kanthi dhapukan gancaran.

C. Caranipun Ngêmpalakên Data

Cârâ kanggé ngêmpalakên *data* wontên panalitèn mênikâ inggih kanthi nindakakên lampahing panalitèn *filologi*, kanthi lampah (1) *inventarisasi naskah*, (2) ndamêl *deskripsi naskah* sâhâ *teks*, (3) ndamêl *transliterasi teks*, (4) ndamêl *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparatur kritik*, (5) ndamêl *terjemahan teks*, (6) *analisis teks*. Wondéné andharan lampahing panalitèn *filologi* mênikâ kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

a. Inventarisasi naskah

Inventarisasi naskah dipuntindakakên kanthi *studi katalog* sâhâ *pengamatan langsung*, inggih kanthi ningali piyambak kawontênaning *naskah* wontên papan panyimpêning *naskah*. *Naskah SKDWW* mênikâ namung dipunpanggihakên satunggal *eksemplar* wontên *Perpustakaan Muséum Sânanbudâyâ*. *Naskah* mênikâ kalêbêt *naskah* jinising *teks* Islam kanthi *kode SB 146 I.6*. *Naskah SKDWW* dipunpilih dados *sumber data* panalitèn amargi kawontênaning *naskah* taksih saé sâhâ wêtah, sêratanipun taksih cêthâ, sâhâ dérêng naté dipuntaliti.

b. Deskripsi naskah sâhâ teks

Deskripsi naskah sâhâ teks dipuntindakakên nalikâ *sumber data* panalitèn ingkang awujud *naskah sâhâ teks* sampun kapilih, inggih mênikâ *naskah*

SKDWW sâhâ *teks SK*. *Naskah SKDWW* kasêbut dipundamêl *deskripsi-nipun mawi tabel deskripsi naskah*, déné *teks SK* mênikâ dipundamêl *deskripsi-nipun mawi tabel deskripsi teks*.

Tabel deskripsi naskah sâhâ *tabel deskripsi teks* wujudipun *kartu data*, ingkang ngêwrat antawisipun bab papan panyimpêning *naskah*, irah-irahaning *naskah*, panyêrat, lsp. Salajêngipun, isining *tabel deskripsi naskah* sâhâ *tabel deskripsi teks* mênikâ dipunandharakên mawi katrangan supados langkung cêthâ.

c. *Transliterasi teks*

Transliterasi teks inggih mênikâ *alih tulis* sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang botên sami kaliyan aksaraning *teks* (Mulyani, 2012: 9). Wontên panalitèn mênikâ, *transliterasi teks* dipundamêl kanthi nggantos sêrataning *teks* ingkang asilipun dados aksârâ Jâwâ sâhâ aksârâ Latin.

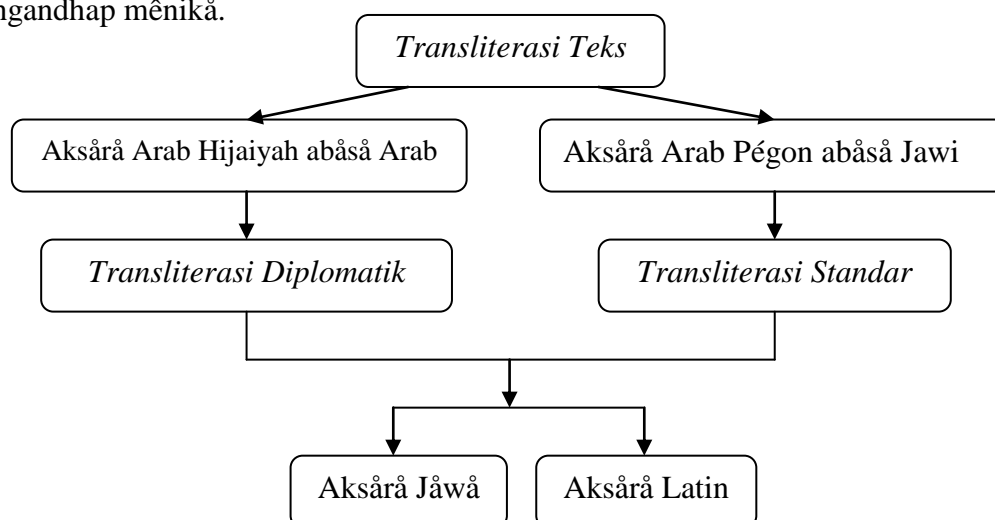
Transliterasi teks kanthi nggantos aksârâ Arab Pégon dados aksârâ Jâwâ mênikâ dipundamêl kanggé *ikhtiyar* nambahi *variasi naskah* supados wontên ingkang awujud sêratan mawi aksârâ Jâwâ. Prakawis mênikâ dipuntindakakên minangkâ salah satunggaling lampah panalitèn *filologi-nipun* panaliti wontên panalitèn mênikâ. *Transliterasi teks* mawi aksârâ Jâwâ mênikâ dipuntindakakên adhêdhasar ancasing panalitèn ing panalitèn mênikâ inggih mênikâ ndamêl *transliterasi teks SK* mawi aksârâ Jâwâ.

Kajawi mênikâ, *transliterasi teks* mawi aksârâ Jâwâ mênikâ katindakakên kanthi ancas kanggé njagi sâhâ nguri-nguri kabudayan Jawi, mliginipun gayut kaliyan aksârâ Jâwâ, kados déné panalitèn *filologi* ingkang *objek* panalitènipun inggih mênikâ *naskah* sâhâ *teks* minangkâ asiling kabudayan jaman rumiyin

ingkang kédah dipunlêstantunakên. Prakawis mênikå minångkå salah satunggaling cârå kanggé ngêcakakên ngèlminipun panaliti ingkang ngangsu kawruh wontên ing *program studi* Pendidikan Bahasa Jawa.

Salajêngipun, *transliterasi teks* ingkang asilipun dados aksårå Latin mênikå dipundamêl supados *teks SK* mênikå sagêd kawaos déning sintên kémawon ingkang botên paham sêratan mawi aksårå Arab Pégon sårå aksårå Jåwå. Kanthi ndamêl *transliterasi* ingkang ngginakakên aksårå Latin, ugi sagêd nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan teks*.

Wondéné *metode transliterasi* ingkang dipunginakakên kanggé naliti *teks SK* inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sårå *transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* dipunginakakên kanggé *alih tulis* aksårå Arab Hijaiyah ingkang ngginakakên bâså Arab, déné *metode transliterasi standar* dipunginakakên kanggé *alih tulis* aksårå Arab Pégon ingkang ngginakakên bâså Jawi. Saking andharan mênikå, sagêd dipunringkês bilih *transliterasi teks* ingkang dipundamêl wontên ing panalitèn mênikå inggih kados *bagan* ing ngandhap mênikå.

Bagan 2. Transliterasi Teks

Lampahing ndamêl *transliterasi teks SK* dipuntindakakên miturut pandoming *transliterasi*. Pandoming *transliterasi teks* saking aksârâ Arab Pégon abâsâ Jawi ingkang asilipun dados aksârâ Jâwâ, milâ ngginakakên pandom tâtâ panyêrating aksârâ Jâwâ ingkang lumampah. Wondéné anggènipun ndamêl *transliterasi teks* saking aksârâ Arab abâsâ Arab kanthi cârâ ndamêl *transliterasi*-nipun miturut swantênipun. Kajawi mênikâ, ugi nyêrat sêratan kasêbut kados mênâpâ wontênipun, kanthi ancas kanggé nglêstantunakên sêratan *teks SK*, mliginipun kanggé têtêmbungan ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab abâsâ Arab.

Salajêngipun, pandoming *transliterasi* aksârâ Arab abâsâ Arab ingkang asilipun dados aksârâ Latin, milâ ngginakakên pandom adhêdhasar asiling pirêmbaganing *Menteri Agama sâhâ Menteri Pendidikan dan Kebudayaan RI* Nomêr: 158 Th. 1987 sâhâ Nomêr: 0543b/U/1987. Wondéné pandoming *transliterasi* aksârâ Arab Pégon abâsâ Jawi ingkang asilipun dados aksârâ Latin, lajêng ngginakakên pandom adhêdhasar *ejaan* bâsâ Jawi ingkang *kontekstual*.

Asiling *transliterasi teks SK* ingkang dados aksârâ Latin dipunandharakên ngginakakên *tabel kartu data*. Wondéné asiling *transliterasi teks SK* ingkang dados aksârâ Jâwâ mênikâ dipunsêrat wontên ing *lampiran*.

d. *Suntingan teks* kanthi ndamêl *aparât kritik*

Suntingan teks inggih mênikâ nyamêktakakên *edisi teks* ingkang sagêd dipunwaos sâhâ nglêrsakên *teks* ingkang nyêbal. Wontên panalitèn mênikâ, *metode suntingan teks* ingkang dipunginakakakên inggih mênikâ *metode suntingan teks edisi standar*. Gêgaran kanggé ndamêl *suntingan teks* kasêbut inggih mênikâ saking *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sâhâ *ejaan* bâsâ

Jawi ingkang dipunanggé. Ancasing ngginakakên *metode* kasêbut inggih mênika kanggé nggampilakên pamaos anggènipun maos sâha mahami wosing *teks*.

Salajêngipun, kanggé nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat nalika ndamêl *suntingan teks*, milâ kêdah ngéwahi sêratan ingkang asli kanthi ndamêl *aparât kritik*. Wujuding *aparât kritik* wontên panalitèn mênika inggih kanthi nambahi, ngirangi, sâha nggantos aksâra utawi têtêmbungan ingkang lêpat, dados aksâra utawi têtêmbungan ingkang lêrês miturut *ejaan*-ipun sâha jumbuh adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939).

Asiling *suntingan teks* ingkang dipungarap, lajêng dipunsêrat wontên ing *kartu data suntingan teks*. Saking *suntingan* kasêbut ugi dipundamêl *aparât kritik* kanthi nyêrat tândhâ-tândhâ minangka tândhâ éwah-éwahaning aksâra utawi têtêmbungan. Salajêngipun, *aparât kritik* kasêbut dipunandharakên mawi bâsa ingkang wiyar supados langkung cêthâ katranganipun.

e. *Terjemahan teks*

Terjemahan teks inggih mênika ngéwahi bâsa saking basaning *teks* dados bâsa *sasaran*-ipun. Wontên panalitèn mênika, *terjemahan teks* SK dipundamêl kanthi ngéwahi basaning *teks*, saking bâsa Jawi dados bâsa Indonesia. Wondéné *metode terjemahan* ingkang dipunginakakên inggih mênika *terjemahan harfiah*, *terjemahan* isi utawi makna, sâha *terjemahan bebas*.

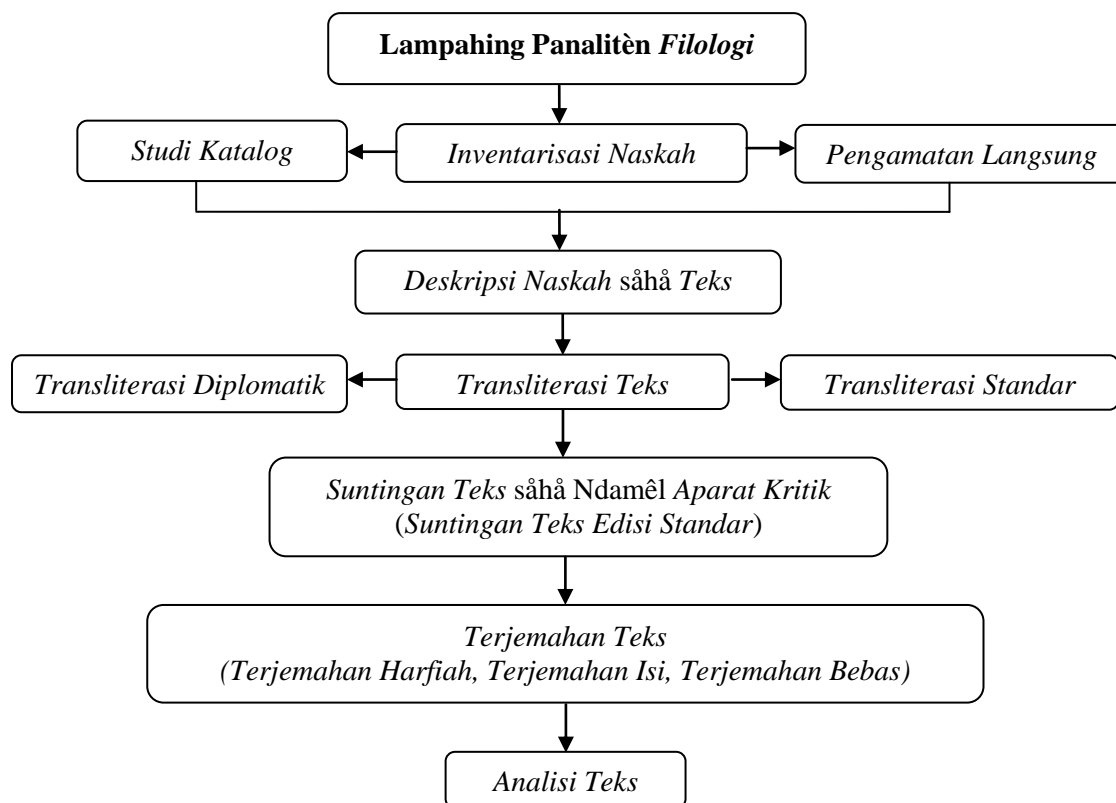
Metode terjemahan harfiah dipundamêl kanthi alih bâsa sabên têtêmbungan ingkang cêlak kaliyan maksudipun. Manawi *terjemahan teks* mênika botên sagêd ngginakakên *metode terjemahan harfiah*, lajêng *teks* mênika dipun-alih basakakên kanthi *metode terjemahan* isi utawi makna. Manawi *teks SK*

mênika ugi botên sagêd dipun-*alih* basakakên kanthi *metode terjemahan harfiah* sâhâ isi, lajêng *teks SK* mênika dipun-*terjemahakên* kanthi *terjemahan bebas*. Anggènipun ngêcakakên *metode terjemahan* mênika kanthi *kontekstual*. Wondéné asiling *terjemahan teks* mênika dipunandharakên mawi *kartu data*.

f. *Analisis teks*

Salajengipun, ndamêl *analisis teks SK*. *Analisis* isi ngéngingi *teks SK* dipundamêl kanthi ngandharakên mênâpâ kémawon ngéngingi *ajaran moral* ingkang kawrat wontên *teks SK*. *Ajaran moral* ingkang dipunrêmbag ing panalitèn mênika inggih mênika *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah, manungsâ dhatêng sêsamining dumados, manungsâ dhatêng alam, sâhâ manungsâ dhatêng dhiri pribadinipun. Asiling *analisis teks* dipuncathêt wontên ing *kartu data*, lajêng dipunandharakên kanthi têtêmbungan supados langkung cethâ, inggih kanthi ngginakakên *metode deskriptif*.

Saking andharan wontên nginggil, sagêd dipunringkês mênâpâ kémawon lampahing panalitèn *filologi* ingkang dipuntindakakên ing panalitèn mênika. Wondéné andharanipun kados *bagan* ing ngandhap mênika.

Bagan 3. Lampahing Panalitèn Filologi

D. Pirantosing Panalitèn

Pirantosing panalitèn ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika inggih mênika *kartu data* awujud *tabel*. *Kartu data* dipundamêl kanthi ancas supados pamaos langkung gampang anggènipun maos sâhâ mahami asiling ngêmpalakên *data*. *Kartu data* kasêbut dipunginakakên nalika ndamêl *deskripsi naskah sâhâ teks*, *transliterasi teks*, *suntingan teks sâhâ aparat kritik*, *terjemahan teks*, sâhâ *analisis ajaran moral wontên teks SK*. Wondéné wujuding *kartu data* ing panalitèn mênika kados makatên.

a. *Kartu data kanggé nyêrat deskripsi naskah SKDWW sâhâ teks SK*

Kartu data mênika dipunginakakên kanggé nyathêt kawontênaning *naskah SKDWW sâhâ teks SK*. Wondéné wujuding *kartu data* kados makatên.

Tabel 2. *Kartu Data Deskripsi Naskah SKDWW*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sipat Kalihdåså sâhå Dongå Warni-warni (SKDWW)</i>
1.	Papan panyimpêning <i>naskah</i>	
2.	Irah-irahan: a. kasêrat ing pundi kémawon, kâcå pintên? b. adhêdhasar katrangan saking <i>naskah</i> utawi <i>katalog</i> ?	
3.	Nomêr <i>kodeks</i>	
4.	Manggâlå/andharan ing wiwitaning: a. wêkdal anggènipun nyêrat b. asmanipun panganggit c. ingkang nyêbabakên <i>naskah</i> dipunsêrat d. ancasing nyêrat <i>naskah</i> e. pêpuji	
5.	<i>Kolofon</i>	
6.	Kawontênaning <i>naskah</i>	
7.	Jinising <i>alas tulis naskah</i>	
8.	Cacahing pådå sabên sakåcå	
9.	Kandêlipun <i>naskah</i>	
10.	Ukuranipun <i>naskah umum</i> (wiwar sâhå panjangipun)	
11.	Ukuraning <i>naskah khusus/teks</i> (wiwar sâhå panjangipun)	
12.	Ukuran <i>margin naskah khusus</i> : a. <i>top</i> (nginggil) b. <i>bottom</i> (ngandhap) c. <i>right</i> (têngên) d. <i>left</i> (kiwå)	
13.	Isining <i>naskah</i> (satunggal mênåpå kêmपाल saking mapintên-pintên <i>teks</i>)	
14.	Jinis <i>naskah</i> adhêdhasar isining <i>teks</i>	
15.	Dhapukaning <i>teks</i>	
16.	Samaking <i>naskah</i> (warni mênåpå, kadospundi kawontênanipun, kadamêl saking mênåpå)	
17.	Jinis aksårå <i>naskah</i>	
18.	Panomêraning kâcå	
19.	Ukuraning aksårå (agêng, alit, cêkapan)	

Tabel salajêngipun

No.	Katrangan	<i>Naskah Sipat Kalihdåså sårå Dongå Warni-warni (SKDWW)</i>
20.	Panyêrating aksårå (jêjêg, miring manêngên, mênåpå mangiwå)	
21.	Tandhêsaning mangsi (kandêl mênåpå tipis)	
22.	Warnining mangsi	
23.	Basaning <i>teks</i>	
24.	Cacahing kåcå ingkang dipuntliti	
25.	<i>Watermark</i>	
26.	<i>Cap kertas</i>	
27.	Wêdånå rênggan	
28.	Cathêtan ing sanjawining <i>teks</i> sårå katrangan sanès	
29.	Wujuding aksårå <i>konsonan</i>	
30.	Wujuding aksårå <i>vokal (harakat)</i>	
31.	Wujuding panyigêging wandå (<i>sukun</i>)	
32.	Wujuding ångkå	
33.	Wujuding tåndhå pamaos	
34.	Aksårå rékan	

Tabel 3. *Kartu Data Deskripsi Teks SK*

No.	Katrangan	<i>Teks Kalihdåså</i>
1.	Pambukå	
2.	Isi	
3.	Panutup	

- b. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat asiling *transliterasi* sårå *suntingan teks SK*

Sasampunipun ndamêl *deskripsi naskah sårå teks*, salajêngipun *teks SK* dipundamêl *transliterasi-nipun sårå* dipundamêl *suntingan teks-ipun*. Asiling *transliterasi* ingkang dipunsêrat wontên *kartu data* mênikå inggih mênikå asiling *transliterasi* ingkang dados aksårå Latin, déné asiling *transliterasi teks* ingkang dados aksårå Jåwå mênikå dipun-lampir-akên. Wondéné wujuding *kartu data* kados wontên ing ngandhap mênikå.

Tabel 4. Kartu Data Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SK

Asiling Transliterasi	Asiling Suntingan Teks Edisi Standar

c. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *aparât kritik teks SK*

Kartu data mênikâ dipunginakakên kanggé ngandharakên wujuding *teks sadèrèngipun dipun-sunting*, wujuding *suntingan teks-ipun*, sâhâ wujuding *teks sasampunipun dipun-sunting*. Wondéné wujuding *kartu data* kasêbut kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 5. Kartu Data Aparât KritikTeks SK

No.	Teks Sadèrèngipun Dipun-sunting	Suntingan Teks	Teks Sasampunipun Dipun-sunting

d. *Kartu data* kanggé nyêrat asiling *suntingan sâhâ terjemahan teks SK*

Sasampunipun *teks SK* dipundamêl *suntingan teks sâhâ aparât kritik-ipun*, salajêngipun ndamêl *terjemahan teks-ipun*. Wondéné wujuding *kartu data* kasêbut kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 6. Kartu Data Asiling Suntingan sâhâ Terjemahan Teks SK

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan

e. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *analisis ajaran moral wontên teks SK*

Lampahing panalitèn *filologi* ingkang pungkasan inggih mênikâ ndamêl *analisis teks ngéngingi ajaran moral wontên teks SK*. Wondéné wujuding *kartu data* ingkang dipunginakakên kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 7. *Kartu Data Analisis Ajaran Moral wontên Teks SK*

No.	Kategori Ajaran Moral	Wujuding Ajaran Moral	Indikator	Terjemahan

E. Caranipun Analisis Data

Cara panalitèn ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih mênika *analisis deskriptif*. *Analisis deskriptif* inggih mênika salah satunggaling cara kanggé *analisis data* kanthi ancas ngandharakên utawi nggambarakên *objek* panalitèn kanthi cêthå miturut mênåpå wontênipun. *Teknik analisis* kasêbut dipunpilih amargi njumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn mênika, inggih mênika kanggé ngandharakên *ajaran moral wontên teks SK*.

Miturut Kaelan (2005: 69-70), lampahing *analisis deskriptif* wontên sakawan, inggih mênika *reduksi data*, *klasifikasi data*, *display data*, såhå ndamêl *penafsiran* utawi *interpretasi*. Wondéné andharan ngéngingi lampahing *analisis deskriptif* ingkang dipuntindakakên ing panalitèn mênika kaandharakên kados andharan wontên ing ngandhap mênika.

1. *Reduksi data*

Tahap ingkang sapisanan inggih mênika *reduksi data*. *Reduksi data* katindakakên kanthi cara *ngrangkum data*, milah *data* såhå *mengfokuskan data* ing bab *ajaran moral* såhå ngicali *data* ingkang botên ngêwrat bab *ajaran moral*.

2. *Klasifikasi data*

Tahap kaping kalih inggih mênika *klasifikasi data*. *Tahap* mênika katindakakên kanthi milah-milahakên utawi ngêmpalakên *data* miturut gayutaning *ajaran moral*, inggih *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhumatêng

Gusti Allah, manungså dhatêng sêsamining dumados, manungså dhatêng alam, mênâpâ déné manungså dhatêng dhiri pribadinipun.

3. *Display data*

Tahap kaping tiga inggih mênikå *display data*. *Display data* inggih mênikå ngandharakên *data* ingkang sampun dipunpilah miturut jinising *ajaran moral* ingkang wujudipun dados *indikator-indikator*. Lampahing *analisis data* mênikå katindakakên kanthi nyêrat *data* wontên ing *kartu data*.

4. *Penafsiran utawi interpretasi data*

Tahap ingkang pungkasan inggih mênikå ndamêl *tafsiran* utawi *interpretasi data*. *Penafsiran data* mênikå gêgayutan kaliyan bab *ajaran moral*, ingkang dipuntindakaken kanthi cârå *sistematik* sâhå *objektif*. Wondéné caranipun ngandharakên utawi ngrêmbag *data* katindakakên kanthi cârå *deskriptif* supados langkung cêthå.

F. Caranipun Ngêsahakên Data

Cârå ngêsahakên *data* ing panalitèn mênikå inggih kanthi ngginakakên *validitas data* sâhå *reliabilitas data*. Cârå-cârå kasêbut dipuntindakakên amargi *sumber data*-nipun awujud *teks*. *Validitas* inggih mênikå *derajat ketepatan* antawisipun *data objek* panalitèn kaliyan *data* ingkang dipundamêl lapuran (Sugiyono, 2011: 361). Kanthi makatên, ingkang dipunwastani *data* ingkang *valid* inggih mênikå *data* ingkang dados asiling panalitèn (*data* ingkang dipunlapurakên) jumbuh kaliyan *data objek* panalitènipun.

Wondéné *uji validitas* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå inggih mênikå *validitas semantik*. Hurford sâhå Brendan (1983: 1) ngandharakên

bilih “*semantics is the study of meaning in language*”. Wondéné miturut Chaer (1995: 3), *semantik* inggih mênikå ngèlmi ingkang ngrêmbag bab maknå, ingkang gêgayutan kaliyan bâså minångkå *alat komunikasi*. Dados, *validitas semantik* dipunginakakên kanggé madosi maknaning *teks* ingkang kasêrat ing *data* miturut *konteks-ipun*.

Salajêngipun, *reliabilitas* inggih mênikå *derajat konsistensi sâhå stabilitas data* panalitèn (Sugiyono, 2011: 362). *Reliabilitas data* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå inggih mênikå *reliabilitas intrarater sâhå reliabilitas interrater*. *Reliabilitas intrarater* dipunginakakên kanggé madosi *data* ingkang *konsisten* kanthi maos *sumber data* panalitèn kanthi makaping-kaping. Wondéné *reliabilitas interrater* dipuntindakakên kanthi ngawontênakên pirêmbagan sâhå pados têtimbanganing *verifikasi pakar*, inggih mênikå dhatêng *dosen pembimbing* ingkang paring panjurung ing panalitèn mênikå.

Wontên panalitèn mênikå, ugi dipuntindakakên *uji validasi* kanggé *uji ketepatan sâhå kecermatan* anggènipun nyêrat *transliterasi teks*. *Uji validasi* ingkang dipunginakakên tumrap asiling *transliterasi teks* inggih mênikå *validasi intrarater sâhå validasi interrater*.

Validasi intrarater dipunginakakên kanggé *validasi sêratanipun transliterasi teks* kanthi cârå maos sêratan kanthi makaping-kaping. Wondéné *validasi interrater* dipuntindakakên kanthi ngawontênakên pirêmbagan sâhå pados têtimbanganing *verifikasi pakar*, inggih mênikå dhatêng *dosen pembimbing* ingkang paring panjurung ing panalitèn mênikå.

BAB IV

ASILING PANALITÈN SÀHÀ PANGRÊMBAGIPUN

Sadâyâ asiling panalitèn sàhà pangrêmbaging wosing *teks SK* wontèn panalitèn mênikå dipunsêrat sàhà dipunandharakên kanthi *deskriptif*. Wondéné andharan asiling panalitèn sàhà pangrêmbaging wosing *teks SK* kados andharan ing ngandhap mênikå.

I. Asiling Panalitèn

Asiling panalitèn wontèn panalitèn mênikå dipunsêrat adhêdhasar lampahing panalitèn *filologi* ingkang tartamtu. Sabên lampahing panalitèn kasêbut dipunandharakên kanthi pangrêmbagipun supados langkung jangkêp. Wondéné asiling panalitèn wontèn panalitèn mênikå kasêrat kados andharan ing ngandhap mênikå.

A. Inventarisasi Naskah SKDWW

Wontèn panalitèn mênikå, *inventarisasi naskah SKDWW* dipuntindakakên kanthi *studi katalog* sàhà ningali piyambak kawontênaning *naskah*. *Studi katalog* dipuntindakakên kanthi maos *katalog-katalog* ingkang ngêwrat katrangan kathahing *naskah* sàhà manékå warnining *naskah*. Wondéné *katalog-katalog* ingkang dipunginakakên kanggé nindakakên *inventarisasi naskah* ing panalitèn mênikå kados ing ngandhap mênikå.

1. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid 3-A Fakultas Sastra Universitas Indonesia* (Behrend sàhà Titik Pudjiastuti, 1997a).
2. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid 3-B Fakultas Sastra Universitas Indonesia* (Behrend sàhà Titik Pudjiastuti, 1997b).

3. *Berita Pustaka Informasi Kapustakaan. Katalog Naskah Manuskrip. Balai Bahasa Provinsi Daerah Istimewa Yogyakarta* (Prihandani, 2015).
4. *Katalog Koleksi Naskah Kuna dan Buku Lama Perpustakaan Balai Pelestarian Nilai Budaya Yogyakarta* (Anonim, tanpa tahun).
5. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1* (Behrend, 1990: 546).

Salajêngipun, saking asiling *studi katalog* kasêbut dipunpanggihakên katranganing *naskah SKDWW* mênika wontên ing *katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1* kanthi nomêr *koleksi SB 146 I.6* (Behrend, 1990: 546). Sasampunipun maos *katalog*, kalajêngakên ningali piyambak kawontênaning *naskah* miturut asiling *studi katalog* ingkang sampun katindakakên.

Saking asiling *studi katalog*, dipunpanggihakên satunggal *eksemplar naskah SKDWW* wontên *Perpustakaan Muséum Sånåbudåyå*. Kawontênaning *naskah SKDWW* mênika taksih saé, sagêd dipuntingali saking wujud *fisik*-ipun *naskah* ingkang taksih wêtah sartå wujud *nonfisik*-ipun (*teks*) ingkang taksih sagêd kawaos kanthi cêthå. Awit saking mênika, *naskah SKDWW* ingkang ngrêmbag *teks SK* dipundadosakên *sumber data* panalitèn wontên panalitèn mênika.

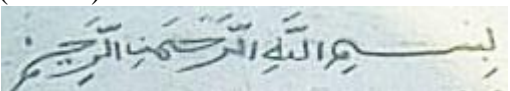
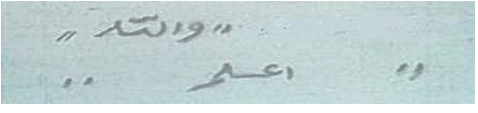
B. Deskripsi Naskah SKDWW sårå Teks SK

1. Asiling Deskripsi Naskah SKDWW sårå Teks SK

Deskripsi naskah SKDWW sårå teks SK mênika ngêwrat andharan kawontênaning *sumber data* panalitèn wontên panalitèn mênika kajumbuhakên

kaliyan kawontênan kados mênâpâ wontênipun. *Deskripsi naskah sâhâ teks* dipundamêl lumantar *tabel*, inggih ancasipun supados langkung gampil anggènipun maos asiling *deskripsi naskah sâhâ teks*. Wondéné andharan *deskripsi naskah SKDWW sâhâ teks SK* kados *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 8. Asiling Deskripsi Naskah SKDWW

No.	Katrangan	<i>Naskah Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni (SKDWW)</i>
1.	Papan panyimpêning <i>naskah</i>	Perpustakaan Muséum Sânanbudâyâ
2.	Irah-irahan: a. kasêrat ing pundi kémawon, kâcâ pintên? b. adhêdhasar katrangan saking <i>naskah</i> utawi <i>katalog</i> ?	a. Irah-irahaning <i>naskah</i> kasêrat ing: - samak <i>punggung naskah</i> ; - lêmbar paling ngajêng; - lêmbar paling wingking; sâhâ - <i>katalog</i> . b. Katrangan bab irah-irahaning <i>naskah</i> adhêdhasar saking <i>naskah</i> sâhâ <i>katalog</i> .
3.	Nomêr <i>kodeks</i>	SB 146 I.6
4.	Manggâlâ/andharan ing wiwitaning <i>naskah</i> : a. wêkdal anggènipun nyêrat, b. asmanipun panganggit, c. ingkang nyêbabakên <i>teks</i> dipunsêrat, d. ancasing nyêrat <i>teks</i> , e. pêpuji.	a. - b. - c. - d. - e. Wontên waosan <i>basmallah</i> ingkang ngginakakên aksârâ Arab sâhâ abâsâ Arab (kâcâ 1). Kawaos “ <i>bismillahir-rahmanir-rahîm</i> ”, ingkang têngesipun ‘ <i>dengan menyebut nama Allah Yang Maha Pengasih lagi Maha Penyayang</i> ’.
5.	<i>Kolofon</i>	Wontên sêratan ingkang ngginakakên aksârâ Arab sâhâ abâsâ Arab (kâcâ 21 sâhâ 237).

Tabel salajêngipun

No.	Katrangan	<i>Naskah Sipat Kalihdåså sâhå Dongå Warni-warni (SKDWW)</i>	
		Kawaos “wallahu a’lam”, ingkang têngesipun ‘hanya Allah yang Maha Tahu’. Kajawi mênikå, wontên sêratan sanès ing kâcå 237, nanging sêratanipun botên sagêd kawaos.	
6.	Kawontênaning <i>naskah</i>	Saé, wêtah	
7.	Jinising <i>alas tulis naskah</i>	<i>Naskah</i> dipunsêrat ngginakakên dlancang <i>kwarto bergaris</i> , ingkang warnipun sampun <i>kekuning-kuningan</i> .	
8.	Cacahing larik sabên sakâcå	11 larik	
9.	Kandêlipun <i>naskah</i>	2 cm	
10.	Ukuranipun <i>naskah umum</i>	wiyar: 16,5 cm panjangipun: 20 cm	
11.	Ukuraning <i>naskah khusus/teks</i>	wiyar: (7,5-9,3) cm panjangipun: (16,2-17,5) cm	
12.	Ukuran <i>margin naskah khusus</i> : a. <i>top</i> (nginggil) b. <i>bottom</i> (ngandhap) c. <i>right</i> (têngên) d. <i>left</i> (kiwå)	Kiwå (<i>verso</i>)	Têngên (<i>recto</i>)
		a. <i>top</i> : (0,8-1) cm b. <i>bottom</i> : (1,8-2) cm c. <i>right</i> : (2,2 - 2,5) cm d. <i>left</i> : (3,8-4) cm	a. <i>top</i> : (0,7-1) cm b. <i>bottom</i> : (1,8-2) cm c. <i>right</i> : (1,8-2,7) cm d. <i>left</i> : (3,7-3,9) cm
13.	Isining <i>naskah</i>	<i>Naskah</i> ngêwrat kalih <i>teks</i>	
14.	Jinis <i>naskah</i> adhêdhasar isining <i>teks</i>	<i>Teks</i> Islam ingkang ngandharakên bab <i>akhlak/ajaran moral</i>	
15.	Dhapukaning <i>teks</i>	Dhapukan gancaran	
16.	Samaking <i>naskah</i> (warni mênåpå, kadospundi kawontênanipun, kadamêl saking mênåpå)	Samaking <i>naskah</i> warni ijêm tuå kadamêl saking <i>karton</i> kandêl ingkang dipun- <i>laminasi</i> . Pérangan samak ingkang wingking wontên tipak suwêkaning <i>etiket/label HVS polos</i> warni pêthak.	
17.	Jinis aksårå <i>naskah</i>	Aksårå Arab Pégon sâhå wontên têtêmbungan kasêrat mawi aksårå Arab	
18.	Panomêraning kâcå	Panomêraning kâcå kasêrat ing lêmbar sisih têngên (<i>recto</i>) sâhå sisih kiwå (<i>verso</i>). Sêratan panomêraning kâcå ngginakakên ångkå Arab sêratan Latin.	
19.	Ukuraning aksårå	Ukuraning aksårå mênikå agêng, kanthi wiyar antawisipun (0,1-3,5) cm sâhå panjang antawisipun (0,1-1) cm.	
20.	Panyêrating aksårå	Panyêrating aksårå kanthi sikap jêjêg	
21.	Tandhêsaning mangsi	Tandhêsaning mangsi kandêl	

Tabel salajêngipun

No.	Katrangan	<i>Naskah Sipat Kalihdåså sårå Dongå Warni-warni (SKDWW)</i>	
22.	Warnining mangsi	Warnining mangsi cêmêng	
23.	Basaning teks	Båså Jawi Anyar <i>ragam</i> ngoko sårå wontên têtêmbungan abåså Arab	
24.	Cacahing kårå ingkang dipuntliti	21 kårå	
25.	<i>Watermark</i>	-	
26.	<i>Cap kertas</i>	-	
27.	Wêdånå rênggan	-	
28.	Cathêtan ing sanjawining teks sårå katrangan sanès	a. Sêratan panomêraning kårå ngginakakên potlot; b. tigang sêratan irah-irahaning <i>naskah</i> bédå, ingkang kasêrat wontên lêmbar paling ngajêng, lêmbar paling wingking, sårå samak <i>naskah</i> sisih pinggir; sårå c. sêratan <i>kode naskah</i> MSB/I.6. SB. 146 ingkang kasêrat wontên lêmbar <i>pembatas</i> (pérangan <i>recto</i>) antawisipun samak <i>naskah</i> kaliyan lêmbar <i>naskah</i> paling ngajêng; dipunsêrat mawi pèn.	
29.	Wujuding aksårå konsonan	a :	da :
			
			
		ba :	ra :
			
		ta :	ka :
			
			
		la :	ma :
			
		sa :	nga :
			
			
			

Tabel salajêngipun

No.	Katrangan	Naskah Sipat Kalihdåså sårå Dongå Warni-warni (SKDWW)	
		ja : 	pa :
		ha : 	na :
			wa :
			ya :
30.	Wujuding aksårå vokål (harakat)	a : 	u :
		i : 	ê :
		é : 	è :
		o : 	
31.	Wujuding panyigêging wandå (sukun)	sukun: 	
32.	Wujuding ångkå	2: 	
33.	Wujuding tåndhå pamaos	 sårå 	
34.	Aksårå rékan	ca: 	nya :
		dha : 	tha :
		ga : 	

Tabel 9. Asiling Deskripsi Teks SK

No.	Katrangan	Teks Sipat Kalihdâsâ (SK)
1.	Pambukâ	-
2.	Isi	Ngandharakên bab <i>ajaran moral</i> inggih mênikâ: a. tumindaking manungsâ dhumatêng Gustinipun (kâcâ 4, 14, 15, 18, 19, sâhâ 20); b. tumindaking manungsâ dhatêng sêsaminig dumados (kâcâ 18 sâhâ 19); c. tumindaking manungsâ dhatêng alam (kâcâ 18); sâhâ d. tumindaking manungsâ dhatêng dhiri pribadi (kâcâ 15).
3.	Panutup	-

2. Pangrêmbaging Deskripsi Naskah SKDWW sâhâ Teks SK

Tabel deskripsi naskah sâhâ tabel deskripsi teks wontên nginggil mênikâ ngêwrat katrangan kawontênaning *naskah SKDWW sâhâ teks SK*. Wondéné *deskripsi naskah SKDWW sâhâ teks SK* ingkang prêlu dipunandharakên kados andharan wontên ngandhap mênikâ.

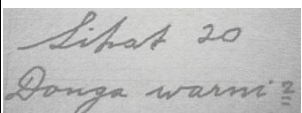
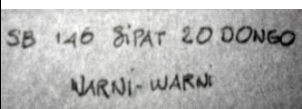
a. Irah-irahaning Naskah

Katrangan ngéngingi irah-irahaning *naskah SKDWW* mênikâ saking katrangan ingkang wontên ing *naskah sâhâ katalog*. Ananging, anggènipun nyêrat irah-irahaning *naskah* antawisipun ingkang kasêrat wontên *naskah* kaliyan *katalog* mênikâ botên sami. Wondéné sêratan irah-irahaning *naskah* mênikâ kados *tabel* ngandhap mênikâ.

Tabel 10. Sêratan Irah-Irahaning Naskah

No.	Kaserat ing	Sêratan irah-irahaning <i>naskah</i>	Katrangan
1.	Samak <i>punggung naskah</i>	<i>S.B. 146. Sipat 20 Dongâ Warni-warni</i>	Wujuding sêratan irah-irahaning <i>naskah</i> mênikâ kasêrat ing <i>etiket/label HVS</i>

Tabel salajêngipun

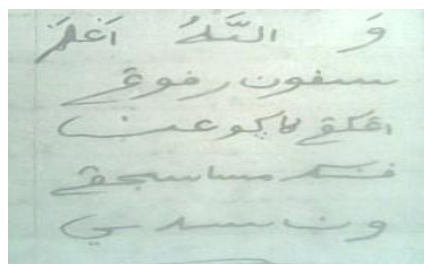
No.	Kasêrat ing	Sêratan irah-irahaning <i>naskah</i>	Katrangan
			<i>polos</i> warni pêthak kanthi ukuran panjang 1,1 cm sâhâ wiyaripun 11,3 cm. Wondéné sêratanipun awujud sêratan cithak saking <i>mesin ketik</i> kanthi mangsi warni cêmêng.
2.	Lêmbar paling ngajêng (kacă 1, lêmbar kaping satunggal)		Sêratan irah-irahaning <i>naskah</i> mênikâ dipunsêrat mawi sêratan tangan ingkang ngginakakên potlot kanthi mangsi warni klawu. Wujuding aksârâ ngginakakên aksârâ Latin tegak bersambung.
3.	Lêmbar paling wingking		Sêratan irah-irahaning <i>naskah</i> mênikâ kasêrat ing etiket/label HVS <i>polos</i> warni pêthak kanthi ukuran panjang 5 cm sâhâ wiyaripun 8,9 cm. Wondéné sêratanipun awujud sêratan tangan kanthi ngginakakên pèn warni cêmêng.
4.	Katalog Perpustakaan Muséum Sânanbudâyâ Ngayogyâkartâ	<i>Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni</i>	Kasêrat wontên katalog <i>Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1</i> (Behrend, 1990: 546) mawi sêratan cithak kanthi mangsi warni cêmêng.

Adhêdhasar *tabel* ing nginggil, namaning irah-irahan *naskah* ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni*, inggih irah-irahaning *naskah* ingkang kasêrat ing katalog *Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1* (Behrend, 1990: 546). Pawadanipun inggih amargi irah-irahan mênikâ ingkang dipundamêl *publikasi*-nipun ing katalog, satêmah sagêd dipunmangrêtos déning masarakat.

b. Manggâlâ sâhâ *Kolofon*

Naskah SKDWW mênikâ wontên manggâlâ sâhâ *kolofon*-ipun. Manggâlâ utawi andharan sadèrèngipun *teks* kasêrat wontên ing kâcâ 1 larik 1. Manggâlâ kasêbut ngêwrat waosan *basmallah*, inggih mênikâ “*bismillahir-raḥmanir-raḥīm*”. Waosan *basmallah* mênikâ dipunsêrat minangkâ bêtukaning panganggit nalikâ ngawiti nyêrat *teks*, kanthi ancas supados anggènipun nyêrat *teks* mênikâ kaparingan kabêrkahan. Kajawi mênikâ, sêratan kasêbut kawahyakên kanggé pêpuji saking panganggit dhumatêng Gustinipun.

Wondéné *kolofon* utawi andharan pungkasaning *teks*, kasêrat wontên kâcâ 21 (pungkasaning sêratan *teks SK*) sâhâ kâcâ 237 (pungkasaning sêratan *teks Dongâ Warni-warni*) ingkang ngêwrat sêratan “*wallahu a’lam*”. Sêratan kasêbut dipunsêrat amargi panganggit nganggêp bilih ngèlminipun taksih sakêdhik sâhâ ngraos bilih sajatosipun sadâyâ ngèlmi mênikâ kagunganipun Gusti. Kajawi mênikâ, ing kâcâ 237 wontên sêratan sanès, nanging botên sagêd kawaos. Wondéné sêratanipun kados cuplikan wontên ngandhap mênikâ.

Cuplikan 1. *Kolofon*

c. Panganggit, Wêkdal, sâhâ Papan Anggènipun Nyêrat *Naskah*

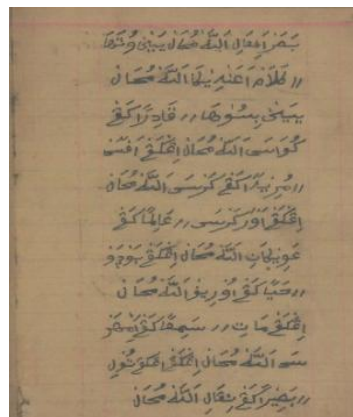
Adhêdhasar katrangan ingkang wontên ing *naskah* sâhâ *katalog*, botên kapanggihakên katrangan ngèngingi panganggit, wêkdal, sâhâ papan anggènipun nyêrat utawi panyalining *naskah*. Katrangan ingkang sagêd kapanggihakên

ngéngingi *naskah SKDWW* namung *perkiraan* wêkdal anggènipun nyalin *naskah*. Katrangan kasêbut saking andharan wontên ing *katalog Perpustakaan Muséum Sånåbudåya* (Behrend, 1990: 546), bilih *naskah* mênikå kasêrat rikålå taun 1890-an. Indikator-ipun katrangan mênikå saking dlancang *kwarto bergaris* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah*.

d. Kawontênan sårå Alas Tulis Naskah

Kawontênaning *naskah SKDWW* mênikå taksih saé sårå wêtah, sartå *teks*-ipun taksih sagêd kawaos kanthi cêthå. Jilidaning *naskah* dipundomdomi mawi lawé warni pêthak. Sabên korasipun *naskah* kajilid kanthi dondoman ingkang kêncêng, nanging wontên sapérangan lêmbaran ingkang sampun *lepas* saking jilidanipun, inggih mênikå kårå 38-39, 158-159, sårå 205-206. Lêmbaraning *naskah* botên wontên ingkang ical, nanging wontên pérangan pinggiraning lêmbaran *naskah* ingkang *retak*.

Wondéné jinising *alas tulis* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks*-ipun inggih mênikå dlancang *kwarto bergaris*, ingkang warninipun sampun *kekuning-kuningan*. Wondéné wujuding *alas tulis naskah SKDWW* kados cuplikan wontên ing ngandhap mênikå.

Cuplikan 2. *Alas Tulis Naskah SKDWW*

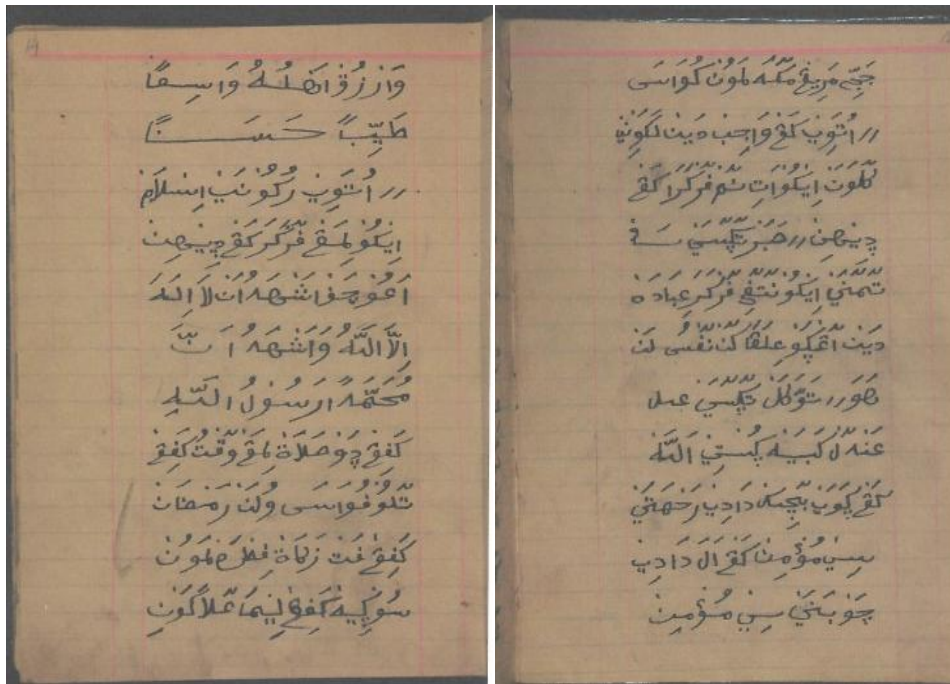
e. Samak Naskah

Samaking *naskah* kadamêl saking dlancang *karton* kandêl warni ijêm tuå ingkang dipun-*laminasi* kanthi ukuran kandêl 0,2 *cm*. Wondéné ing samak *naskah* ingkang wingking, wontên tipak suwèkaning *etiket/label HVS polos* warni pêthak ukuran panjang 3,8 *cm* sâhå wiyar 7,6 *cm*. Manawi pérangan samak *naskah* sisih *punggung*, wontên *etiket/label HVS polos* ingkang wontên sêratan irah-irahaning *naskah* sâhå nomêr *kodeks-ipun naskah*.

f. Ukuraning Naskah, Teks, sâhå Margin

Ukuran kandêling *naskah* inggih mênikå 2 *cm* kanthi cacahing kâcå wontên 238 kâcå. Wujuding *naskah SKDWW* mênikå *persegi panjang*, kanthi ukuran wiyar 16,5 *cm* sâhå panjang 20 *cm*. Salajêngipun, manawi ukuraning *naskah khusus* (*teks* ingkang dipuntaliti); wiyaripun (7,5-9,3) *cm* sâhå panjangipun (16,2-17,5) *cm*. Pawadan ingkang ndadosakên ukuran wiyar sâhå panjangipun *naskah khusus* mênikå bédå, inggih amargi nalikå nyêrat aksaraning *teks* mênikå ukuranipun botên sami.

Ukuraning *margin naskah khusus* (*teks* ingkang dipuntaliti) ugi bédå, inggih antawisipun pérangan *verso* sâhå *recto*-nipun. Manawi ukuraning *margin naskah khusus* pérangan *verso*; ukuran nginggil (0,8-1) *cm*; ngandhap (1,8-2) *cm*; têngên (2,2-2,5) *cm*; sâhå kiwå (3,8-4) *cm*. Wondéné ukuraning *margin naskah khusus* pérangan *recto* sisih nginggil (0,7-1) *cm*; ngandhap (1,8-2) *cm*; têngên (1,8-2,7) *cm*; sâhå kiwå (3,7-3,9) *cm*. Pawadan ingkang ndadosakên ukuraning *margin naskah khusus* mênikå botên sami inggih amargi wujud aslinipun lêmbaraning *naskah* ingkang bédå.

Cuplikan 3. *Margin Teks*

g. Panomêraning Kâcå

Naskah SKDWW mênika kalêbêt *naskah* ingkang sêratanipun ngginakakên aksarå Arab Pégon. Dadosipun, anggènipun nyêrat *teks*-ipun kawiwitan saking lêmbar ingkang paling têngên lajêng mangiwå. Makatên ugi nalikå nyêrat panomêraning kâcå. Panamêraning kâcå mênika kawiwitan saking lêmbar ingkang paling têngên lajêng mangiwå.

Panomêraning kâcå wontên warni kalih, inggih mênika ing lêmbar pérangan sisih têngên (*recto*) sårå pérangan sisih kiwå (*verso*). Manawi ing lêmbar *recto*, panomêraning kâcå wontên ing sisih pojok têngêning lêmbaran; déné ing lêmbar *verso*, panomêraning kâcå kasêrat ing sisih pojok kiwaning lêmbaran. Panomêraning kâcå *naskah* mênika dipunsêrat ngginakakên potlot kanthi tapakipun warni klawu, ingkang awujud ångkå Arab sêratan Latin. Wondéné pambagèning panomêraning kâcå kaandharakên ing ngandhap mênika.

- a. Lêmbaran *pembatas* antawisipun samak ngajêng kaliyan lêmbar *naskah* ingkang paling ngajêng, awujud dlancang *HVS polos* warni klawu.
- b. Kâcå 1, kasêrat kaping kalih. Kaping satunggal, kasêrat ing lêmbaran *verso* (kâcå 1, lêmbar kaping satunggal), ingkang wontên sêratan irah-iraning *naskah*. Kaping kalih, kasêrat ing lêmbaran *recto* (kâcå 1, lêmbar kaping kalih), ingkang nêdahakên wiwitaning sêratan *teks*. Kawontênan sêratan panomêraning kâcå ingkang dhobêl mênika kintên-kintên saking lêpating panyêrat anggènipun nêmtokakên wiwitaning lêmbaran sêrataning *teks* utawi kâcå 1.
- c. Kâcå 2 dumugi 238, kasêrat nomêr kacaning lêmbaran, inggih angka 2 dumugi 238. Ananging, wontên lêmbaran kosong, ingkang wontên ing kâcå 24, 149, sâhå 150.
- d. Kâcå 1 dumugi 21, ngêwrat *teks SK*.
- e. Kâcå 22 dumugi 238, ngêwrat *teks Dongå Warni-Warni*.
- f. Lêmbaran *pembatas* antawisipun samak wingking kaliyan lêmbar *naskah* ingkang paling wingking, awujud dlancang *HVS polos* warni klawu.

h. Sêrataning *Teks*

Teks SK mênika kasêrat mawi aksårå Arab Pégon sâhå wontên têtêmbungan ingkang kasêrat mawi aksårå Arab. Dadosipun, cârå anggènipun nyêrat *teks*-ipun inggih saking larik sisih têngên lajêng mangiwå. *Teks* mênika dipunsêrat kanthi tandhêsan mangsi kandêl warni cêmêng ingkang sikapipun jêjêg. Ukuran aksåråning *teks SK* mênika agêng, kanthi wiyar (0,1-3,5) *cm* sâhå panjang (0,1-1) *cm*. Cacahing larik sabên sakâcå inggih mênika 11 larik. Wondéné

basaning *teks* ingkang dipunginakakên inggih mênika bâsa Jawi Anyar kanthi *ragam* ngoko sâha wontên têtêmbungan ingkang ngginakakên bâsa Arab.

i. Isining Naskah

Naskah SKDWW mênika kalêbêt salah satunggaling jinis *naskah* ingkang wosipun ngêwrat jinis *teks* Islam bab *akhlak/ajaran moral*, ingkang dipunsêrat ngginakakên dhapukan gancaran. *Naskah* mênika ngêwrat kalih *teks*, inggih mênika *teks SK* sâha *teks Donga Warni-warni*. Wondéné *teks* ingkang dipuntaliti inggih mênika *teks SK*, ingkang cacahing kâcâ wontên 21 kâcâ. Wosing *teks SK* mênika ngandharakên *falsafah* bab *akhlak* utawi *ajaran moral*.

C. Asiling Transliterasi sâha Suntingan Teks SK

Metode transliterasi teks ingkang dipunginakakên kanggé naliti *teks SK* inggih mênika *metode transliterasi diplomatik* sâha *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl *transliterasi* sêrataning *teks* tumrap têtêmbung-têtêmbung ingkang kasêrat ngginakakên bâsa Arab. Wondéné *metode transliterasi standar* dipunginakakên kanggé *transliterasi* sêrataning aksârâ ingkang kasêrat kanthi têtêmbung-têtêmbung bâsa Jawi.

Salajêngipun, kanggé nggampilakên anggènipun ndamêl *transliterasi teks SK* kêdah ndamêl pandom *transliterasi*. Wondéné pandom *transliterasi teks SK* ing panalitèn mênika kados makatên.

1. Pandom Transliterasi Teks SK

Transliterasi teks SK dipunwiwiti kanthi ndamêl pandom *transliterasi* ingkang dipundamêl kanthi adhêdasar *metode transliterasi diplomatik* sâha *metode transliterasi standar*. Pandom *transliterasi* ingkang dipundamêl wontên

kalih, inggih mênika pandom *transliterasi* aksâra Arab ing aksâra Latin sâha pandom *transliterasi* aksâra Pégon. Wondéné pandom *transliterasi* kasêbut kados andharan ing ngandhap mênika.

a. Pandom *Transliterasi* Aksâra Arab Hijaiyah ing Aksâra Latin

Pandom *transliterasi teks* saking aksâra Arab Hijaiyah ing aksâra Latin mênika ngginakakên pandom *transliterasi* miturut *keputusan* Menteri Agama sâha Menteri Pendidikan dan Kebudayaan RI Nomor: 158 Th. 1987 sâha Nomor: 0543b/U/1987. Wondéné pandom *transliterasi* kasêbut kados andharan wontên ing ngandhap mênika.

1) Aksâra *Konsonan* Arab Hijaiyah

Aksâra *konsonan* manawi dipundamêl *transliterasi*-ipun ngginakakên *metode transliterasi diplomatik*, milâ sagêd awujud aksâra, tândha, sâha aksâra kanthi tândha. Wondéné wujud aksâra *konsonan* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 11. Aksâra *Konsonan* Arab Hijaiyah

No.	Nâma aksâra	Madêg piyambak	Kasêrat ing wingking	Kasêrat ing têngah	Kasêrat ing ngajêng	<i>Transliterasi diplomatik</i>
1.	<i>alif</i>					Botên wontên lambangipun
2.	<i>bā'</i>					<i>b</i>
3.	<i>tā'</i>	-			-	<i>t</i>
4.	<i>śā'</i>		-	-	-	<i>ś</i>
5.	<i>jim</i>		-			<i>j</i>
6.	<i>hā'</i>	-	-			<i>h</i>
7.	<i>kha'</i>	-	-	-		<i>kh</i>

Tabel salajêngipun

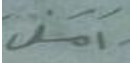

No.	Nāmā aksārā	Madêg piyambak	Kasêrat ing wingking	Kasêrat ing têngah	Kasêrat ing ngajêng	Transliterasi diplomatik
8.	<i>dāl</i>			-	-	<i>d</i>
9.	<i>zāl</i>	-		-	-	<i>z</i>
10.	<i>rā'</i>			-	-	<i>r</i>
11.	<i>zai</i>		-	-	-	<i>z</i>
12.	<i>sīn</i>	-	-			<i>s</i>
13.	<i>syīn</i>	-				<i>sy</i>
14.	<i>ṣād</i>		-			<i>ṣ</i>
15.	<i>ḍād</i>					<i>ḍ</i>
16.	<i>tā'</i>	-				<i>t</i>
17.	<i>zā'</i>	-	-			<i>z</i>
18.	<i>'ain</i>	-				<i>'a</i>
19.	<i>gain</i>		-			<i>g</i>
20.	<i>fā'</i>	-	-			<i>f</i>
21.	<i>qāf</i>	-	-			<i>q</i>
22.	<i>kāf</i>		-			<i>k</i>
23.	<i>lām</i>					<i>l</i>
24.	<i>mīm</i>	-				<i>m</i>
25.	<i>nūn</i>					<i>n</i>
26.	<i>wawu</i>			-	-	<i>w</i>
27.	<i>hā'</i>	-				<i>h</i>
28.	<i>hamzah</i>			-	-	<i>ʾ</i>
29.	<i>yā'</i>					<i>y</i>

2) Aksâra Vokal Arab Hijaiyah

Jinising aksâra *vokal* ing aksâra Arab mênika wontên kalih, inggih mênika aksâra *vokal* tunggal (*monoftong*) sâha aksâra *vokal* rangkêp (*diftong*). Aksâra *vokal* tunggal mênika arupi *ḥarakat*, inggih mênika *fathah* kanggé nyêrat *vokal* a, *kasrah* kanggé nyêrat *vokal* i, sâha *ḍammah* kanggé nyêrat *vokal* u. Wondéné aksâra *vokal* rangkêp mênika kadhapuk saking *ḥarakat* sâha aksâra (*wawu* utawi *yā'*), inggih mênika *fathah* kaliyan *ya'* mati ingkang dipunwaos ai sâha *fathah* kaliyan *wawu* mati ingkang dipunwaos au. Aksâra *vokal* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

a) Aksâra Vokal Tunggal (*Monoftong*)

Tabel 12. Aksâra Vokal Tunggal (*Monoftong*)

No.	Nâma sâha ginanipun <i>ḥarakat</i>		Wujud <i>ḥarakat</i>	Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	Katrangan
1.	<i>fathah</i>	lambang bunyi vokal a			<i>amal</i>	kacă 19 larik 3
2.	<i>kasrah</i>	lambang bunyi vokal i			<i>binafsihi</i>	kacă 1 larik 10
3.	<i>ḍammah</i>	lambang bunyi vokal u			<i>Muhammadin</i>	kacă 13 larik 8

b) Aksâra Vokal Rangkêp (*Diftong*)

Tabel 13. Aksâra Vokal Rangkêp (*Diftong*)

Wujud aksâra	Ginanipun	Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	Katrangan
	lambang bunyi vokal ai		<i>Quraisy</i>	kacă 12 larik 11

3) Aksârâ Vokal Panjang (*Maddah*)

Aksârâ vokal panjang (*maddah*) mênikâ ginanipun kanggé lambang bunyi *ḥarakat dâwâ* ingkang kadhapuk saking *ḥarakat sâhâ* aksârâ/*ḥurūf illat* (*alif*, *wawu*, utawi *ya'*). Wondéné wujuding *maddah* ing salêbêting *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênikâ.

Tabel 14. Aksârâ Vokal Panjang (*Maddah*)

No.	Wujud <i>maddah</i>	Ginanipun	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
1.		lambang bunyi vokal <i>ā</i> (a panjang)		<i>wal-qiyāmu</i>	kâcâ 1 larik 9
2.		lambang bunyi vokal <i>ī</i> (i panjang)		<i>mutakallīman</i>	kâcâ 1 larik 9
3.		lambang bunyi vokal <i>ū</i> (u panjang)		<i>wujūd</i>	kâcâ 4 larik 1

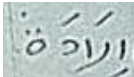
4) *Ta' marbūṭah*

Ta' marbūṭah ing aksârâ Arab mênikâ jinisipun wontên kalih, inggih mênikâ *ta' marbūṭah* hidup sâhâ *ta' marbūṭah* mati. *Ta' marbūṭah* hidup (*ta' marbūṭah* ingkang sagêd dipunwaos) inggih mênikâ *ta' marbūṭah* ingkang kawuwuhan *ḥarakat fatḥah*, *kasrah*, utawi *ḍammah*; lajêng manawi dipundamêl transliterasi-nipun dados aksârâ t. Wondéné *ta' marbūṭah* mati inggih mênikâ *ta' marbūṭah* ingkang kawuwuhan *ḥarakat sukun*, lajêng manawi dipundamêl transliterasi-nipun dados aksârâ h. Wujuding *ta' marbūṭah* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 15. *Ta' marbūṭah*

No.	Jinising <i>ta' marbūṭah</i>	Wujud aksârâ	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
1.	<i>ta' marbūṭah</i> hidup			<i>muḥālafatu</i>	kâcâ 1 larik 9

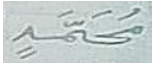
Tabel salajêngipun

No.	Jinising <i>ta' marbūṭah</i>	Wujud aksarā	Tulādhā sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
2.	<i>ta' marbūṭah</i> mati			<i>irādah</i>	kacă 13 larik 1

5) *Syaddah (Tasydīd)*

Wontên sêratan aksarā Arab Hijaiyah, *syaddah* utawi *tasydīd* mênikā dipunlambangakên mawi tandhā *syaddah* utawi *tasydīd* (). *Syaddah* wontên aksarā Arab manawi dipundamêl *transliterasi*-nipun ing aksarā Latin mênikā dipungantos dados aksarā rangkêp tumrap aksarā ingkang dipun-*syaddah*. Wondéné wujuding *syaddah* ing teks SK kasêrat lumantar tabel wontên ngandhap mênikā.

Tabel 16. *Syaddah (Tasydīd)*

Nāmā	Wujud aksarā	Tulādhā sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
<i>syaddah (tasydīd)</i>			<i>Allahu</i>	kacă 11 larik 4
			<i>Muḥammadin</i>	kacă 13 larik 8

6) *Tanwin*

Tanwin inggih mênikā *ḥarakat* ing aksarā Arab Hijaiyah ingkang nêdahakên bilih aksarā kasêbut kaucapakên kados pocapan nalikā aksarā kasêbut kadhapuk kanthi *nun sukun*. Wujuding *tanwin* wontên warni tigā, inggih mênikā *fathatain*, *kasratain*, sâhā *ḍammatain*. Ananging, wujuding *tanwin* ingkang kapanggihakên ing teks SK namung *fathatain* sâhā *kasratain*. Wondéné andharanipun kasêrat lumantar tabel ing ngandhap mênikā.

Tabel 17. *Tanwin*

No.	Nåmå sâhå Wujuding <i>tanwin</i>	Transliterasi	Tulådha sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
1.	(<i>fathatain</i>) 	an		<i>wāsi'an</i>	kåcå 14 larik 2
2.	(<i>kasratain</i>) 	in		<i>Muhammadin</i>	kåcå 13 larik 8

7) *Kata sandang*

Kata sandang ingkang wontên ing sêratan aksårå Arab Hijaiyah dipunlambangakên kanthi ngginakakên aksårå *alif lam*. *Kata sandang* mênikå wontên kalih warni, inggih mênikå *kata sandang* ingkang kadhapuk kanthi aksårå *al-qamariyyah* (*hamzah, bâ', jim, ḥā', khā', 'ain, gain, fā', qāf, kāf, mīm, wawu, ha', yā'*) sâhå aksårå *as-syamsiyyah* (*tā', šā', dāl, zāl, rā', zai, sīn, syīn, šād, ḍād, ṭā', za', lām, nūn*).

Kata sandang ingkang kadhapuk kanthi aksårå *al-qamariyyah* inggih mênikå *kata sandang* ingkang *transliterasi-nipun* miturut aturan ingkang ngginakakên aksårå *alif lam* sâhå kadhapuk kanthi têmbung salajêngipun ingkang kasêrat aksårå *al-qamariyyah*. Wondéné *kata sandang* ingkang kadhapuk kanthi aksårå *as-syamsiyyah* inggih mênikå *kata sandang* ingkang *transliterasi-nipun* miturut pocapanipun, inggih mênikå aksårå *alif lam* ingkang dipungantos dados aksårå ingkang sami kaliyan aksårå salajêngipun, lajêng kadhapuk kanthi têmbung ingkang kasêrat aksårå *as-syamsiyyah*. Dados, aksaranipun rangkêp kados wontên tândha *syaddah*.

Kata sandang dipunsêrat pisah saking têmbung salajêngipun, nanging dipungandhèng mawi tândhâ sambung (-). Wondéné wujuding *kata sandang* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 18. *Kata sandang*

No.	Nâmâ kata sandang	Wujud kata sandang	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
1.	<i>kata sandang al-qamariyah</i>	 sadéréngipun aksârâ <i>al-qamariyyah</i>		<i>wal-qiyāmu</i>	kacă 1 larik 9
2.	<i>kata sandang as-syamsiyyah</i>	 sadéréngipun aksârâ <i>as-syamsiyyah</i>		<i>ar-rahīm</i>	kacă 1 larik 1

8) *Hamzah*

Hamzah sagêd dipundamêl transliterasi-nipun dados apostrof (`) sâhâ aksârâ alif. *Hamzah* ingkang kasêrat wontên ing madyâ utawi wasananing têmbung, asiling transliterasi-nipun dados apostrof (`). Salajêngipun, manawi *hamzah* mênika kasêrat wontên purwakaning têmbung sâhâ wontên *ḥarakat*-ipun, asiling transliterasi-nipun dados *ḥurūf alif*. Wondéné wujuding *hamzah* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 19. *Hamzah*

Wujud hamzah	Papanipun	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
	têngah		<i>mu`min</i>	kacă 1 larik 9
	wingking		<i>istigna`</i>	kacă 7 larik 10

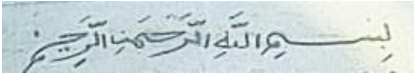
9) Panyêrating Têmbung ing Aksârâ Arab Hijaiyah

Sadâyâ têtêmbungan aksârâ Arab Hijaiyah manawi dipundamêl *transliterasi*-nipun dados aksârâ Latin kêdah dipunsêrat ngginakakên aksârâ cithak miring (*italic*). Salajêngipun, anggènipun nyêrat asiling *transliterasi*-nipun wontên kalih cârâ, inggih mênikâ nyêrat kanthi sambung têtêmbunganipun utawi nyêrat kanthi pisah têtêmbunganipun. Manawi anggènipun nyêrat asiling *transliterasi* aksârâ Arab kanthi cârâ nyambung têtêmbunganipun, milâ panyêrating têmbung tartamtu wontên ingkang *lazim* dipungandhèng kaliyan têmbung sanèsipun, amargi wontên aksârâ utawi *ḥarakat* ingkang dipunbucal. Tuladhanipun inggih mênikâ *bismillahir-raḥmanir-raḥīm*.

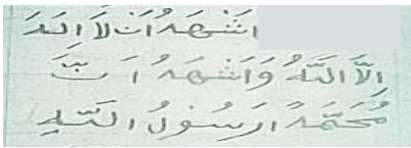
Salajêngipun, manawi anggènipun nyêrat asiling *transliterasi* aksârâ Arab kanthi cârâ misah têtêmbunganipun, milâ panyêrating têmbung mênikâ botên wontên ingkang dipungandhèng kaliyan têmbung sanèsipun, satêmah botên wontên aksârâ utawi *ḥarakat* ingkang dipunbucal. Tuladhanipun inggih mênikâ *bismillah ar-raḥman ar-raḥīm*.

Wontên panalitèn mênikâ, cârâ panyêrating asiling *transliterasi teks SK* inggih kanthi nggandhèng têtêmbunganipun ingkang mligi dipunsêrat gandhèng. Wondéné tuladhâ panyêrating asiling *transliterasi* têmbung wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 20. Panyêrating Têmbung ing Aksârâ Arab Hijaiyah

No.	Tuladhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	Katrangan
1.		<i>bismillahir-raḥmanir-raḥīm</i>	kacă 1 larik 1

Tabel salajêngipun

No.	Tuladhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Katrangan
2.		<i>asyhaduallāilahaillallahu wa asyhaduanna Muḥammadar-rasūlullah</i>	kacă 14 larik 5-7

b. Pandom Transliterasi Aksârâ Arab Pégon ing Aksârâ Jawa sâhâ Aksârâ Latin

Aksârâ Arab Pégon inggih mênikâ aksârâ Arab ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat bâsâ Jawi. Anggènipun ndamêl *transliterasi* aksârâ Arab Pégon ngginakakên pandom *transliterasi* aksârâ Arab ingkang dipunjumbuhakên kaliyan *ejaan* bâsâ Jawi sâhâ *kontekstual*.

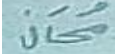

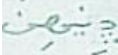

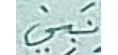

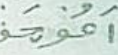

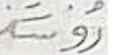

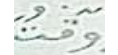

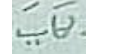

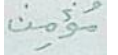

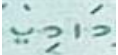

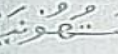

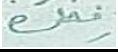

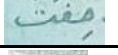

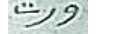
Wontên sapérangan aksârâ Latin manawi dipundamêl *transliterasi*-nipun ingkang dados aksârâ Arab Pégon, asiling *transliterasi*-nipun sagêd dados langkung saking satunggal aksârâ. Tuladhanipun inggih mênikâ aksârâ s, manawi wontên aksârâ Arab Pégon sagêd dipunsêrat ngginakakên aksârâ *śā*, *sīn*, *syīn*, utawi *śād*. Sistem mênikâ adhêdhasar saking *transliterasi* aksârâ ingkang sami kaliyan *sistem transliterasi* aksârâ Arab sâhâ aksârâ ingkang cêlak pocapanipun kaliyan *ejaan* bâsâ Jawi. Wondéné pandom *transliterasi* aksârâ Arab Pégon ing *teks SK* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

1) Aksârâ Konsonan Arab Pégon ing Aksârâ Jawa sâhâ Aksârâ Latin

Aksârâ *konsonan* Arab Pégon mênikâ dipunjumbuhakên kaliyan *objek* panalitèn, têngêsipun asipat *kontekstual*. Aksârâ *konsonan* Arab Pégon ingkang wontên ing *teks SK* arupi aksârâ *Hijaiyah* ingkang baku sâhâ aksârâ ingkang sampun dipunrékâ-rékâ (aksârâ rékan) kanthi nambahi tandhâ tartamtu kados tå

titik tigå wontên sangandhaping aksårå. Aksårå Arab Pégon mênika kaginakakên kanggé nyêrat bâså Jawi, milå aksårå Arab Pégon dipundamêl *transliterasi*-nipun ing aksårå Jåwå sårå aksårå Latin. Wondéné pandom *transliterasi* aksårå *konsonan* Arab Pégon ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 21. Aksårå Konsonan Arab Pégon ing Aksårå Jawa sårå Aksårå Latin

No.	Aksårå Jåwå	Aksårå Latin	Aksårå Arab Pégon	Tulådå sêratan	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>
1.	hå	h			muhal	<i>mustahil</i>
					dhihin	<i>awal, pertama</i>
2.	nå	n			nabi	<i>nabi</i>
3.	cå	c			angucap	<i>berkata</i>
4.	rå	r			rusak	<i>rusak</i>
5.	kå	k			wêktu	<i>waktu</i>
					kåyå	<i>seperti</i>
					mukmin	<i>mukmin</i>
6.	då	d			dadi	<i>menjadi</i>
					dat	<i>zat</i>
7.	tå	t			satuhuné	<i>sesungguhnya</i>
					pitrah	<i>fitrah</i>
8.	så	s			sartå	<i>serta</i>
					sipat	<i>sifat</i>
9.	wå	w			wartå	<i>kabar, berita</i>

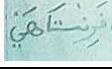

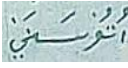

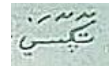

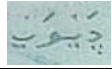
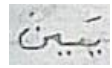

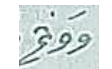
Tabel salajêngipun

No.	Aksâra Jåwå	Aksâra Latin	Aksâra Arab Pégon	Tulådhå sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan
10.	lå	l			lan	<i>dan</i>
11.	på	p			sipat	<i>sifat</i>
12.	dhå	dh			dhihin	<i>awal, pertama</i>
13.	jå	j			jumênêng	<i>berdiri</i>
14.	yå	y			sadåyå	<i>semua</i>
15.	nyå	ny			anyar	<i>baru</i>
16.	må	m			mati	<i>mati</i>
17.	gå	g			langgêng	<i>lestari</i>
18.	bå	b			kabèh	<i>semua</i>
19.	thå	th			pêsthi	<i>pasti</i>
20.	ngå	ng			angawêruhi	<i>mengetahui</i>

2) Aksâra Vokal Arab Pégon

Aksâra *vokal* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* mênika awujud *ḥarakat* sâhå *ḥarakat* kaliyan aksâra. Aksâra *vokal* ingkang awujud *ḥarakat*, inggih mênika *fathah* kanggé nyêrat *vokal a*, *kasrah* kanggé nyêrat *vokal i*, sâhå *ḍammah* kanggé nyêrat *vokal u*. Wondéné aksâra *vokal* ingkang awujud *ḥarakat* kaliyan aksâra, inggih mênika *ḥarakat fathah* ingkang kasêrat sadèrèngipun *ya'* *sukun* kanggé *vokal é* sâhå *è*, sâhå *ḥarakat fathah* ingkang dipunsêrat sadèrèngipun *wawu sukun* kanggé *vokal o*. Wujuding aksâra *vokal* ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 22. Aksârâ Vokal Arab Pégon

No.	Nâmâ aksârâ	Ginanipun	Wujud	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan
1.	<i>fâtḥah</i>	lambang <i>bunyi vokal a</i>			kâyâ	<i>seperti</i>
2.	<i>kasrah</i>	lambang <i>bunyi vokal i</i>			paréntahé	<i>perintahnya</i>
3.	<i>ḍammah</i>	lambang <i>bunyi vokal u</i>			utusané	<i>utusannya</i>
4.	-	lambang <i>bunyi vokal ê</i>			têgêsé	<i>artinya</i>
5.	-	lambang <i>bunyi vokal é sâhâ è</i>			dhéwé	<i>sendiri</i>
					yèn	<i>ketika</i>
6.	-	lambang <i>bunyi vokal o</i>			wong	<i>orang</i>

3) Panyêrating Aksârâ hâ

Miturut Padmosoekotjo (1989: 55), panyêrating aksârâ hâ kapérang dados kalih, inggih mênikâ hâ antêp sâhâ hâ ampang. Bédanipun hâ antêp kaliyan hâ ampang inggih mênikâ pérangan pocapanipun. Pocapaning hâ antêp inggih mênikâ kanthi cêthâ sâhâ dipunsêrat hâ ugi. Wondéné, pocapaning hâ ampang inggih mênikâ kanthi abab mândâ-mândâ sâhâ kasêrat dados *vokal a*. Tulâdhâ panyêrating hâ antêp sâhâ hâ ampang ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 23. Panyêrating Aksârâ hâ

No.	Jinis	Wujud	Tulâdhâ sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan	Katrangan
1.	hâ antêp			ngawêruhânâ	<i>ketahuilah</i>	kacă 8 larik 10
				muhal	<i>mustahil</i>	kacă 1 larik 2

Tabel salajêngipun

No.	Jinis	Wujud	Tuladhâ sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan	Katrangan
2.	hâ ampang			ora ânââ	<i>tidak ada</i>	kâcâ 1 larik 3

4) Panyigêging Wandâ

Wontên aksârâ Arab Pégon, panyigêging wandâ mênikâ awujud tandhâ *sukun*. Ginanipun tandhâ *sukun* inggih mênikâ kanggé nyigêg sadâyâ aksârâ *konsonan* sâhâ aksârâ rékan Wondéné wujud panyigêging wandâ ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 24. Panyigêging Wandâ

Nâmâ <i>harakat</i>	Wujuding <i>harakat</i>	Tuladhâ sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan	Katrangan
sukun			lan	dan	kâcâ 4 larik 6
			sartâ	serta	kâcâ 16 larik 2

5) Aksârâ Serapan

Ing salêbêting *teks SK*, wontên têmbung-têmbung ingkang kasêrat mawi aksârâ *serapan*. Aksârâ *serapan* kasêbut ginanipun kanggé nyêrat têmbung-têmbung bâsâ *serapan*. Wondéné aksârâ *serapan* ing salêbêting *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 25. Aksârâ Serapan

No.	Wujuding aksârâ	Aksârâ Latin	Tuladhâ sêratan	Transliterasi standar	Terjemahan	Katrangan
1.		z		zakat	<i>zakat</i>	kâcâ 14 larik 10
2.		h		halal	<i>halal</i>	kâcâ 14 larik 8

6) Angka

Aksara angka ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* mênika awujud sêratan aksara Arab sâha aksara Latin. Aksara angka ingkang kasêrat mawi aksara Arab mênika dipunginakakên kanggé nyêrat têmbung rangkêp (dwilinggâ), déné aksara angka ingkang kasêrat mawi aksara Latin dipunginakakên kanggé nyêrat panomêraning kaca sâha irah-irahanipun *naskah*. Wondéné wujuding angka ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 26. Angka

No.	Sêratan	Wujud angka	Transliterasi diplomatik	Katrangan
1.	sêratan aksara Arab		2	kaca 5 larik 5
2.	sêratan aksara Latin		20	lêmbar paling ngajêng (kaca 1 lêmbar kaping satunggal)
			1, 2, 3, ..., 21	sêratan panomêraning kaca saking kaca 1 dumugi kaca 21.

7) Panyêrating Têmbung Rangkêp

Miturut Antunsohono (1956: 36), têmbung rangkêp inggih mênika têmbung ingkang dipuncakakên kanthi dipunambali kaping kalih, sapérangan, utawi sadaya têtêmbunganipun. Jinising têmbung rangkêp mênika wontên tiga, inggih mênika têmbung dwilinggâ, dwipurwâ, sâha dwi wasana. Wondéné têmbung rangkêp ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* inggih mênika têmbung dwilinggâ sâha dwipurwâ. Salajêngipun, tata panyêrating têmbung dwilinggâ sâha dwipurwâ ing *teks SK* kaandharakên kados andharan ing ngandhap mênika.

a) Panyêrating Têmbung Dwilinggâ

Wujuding têmbung dwilinggâ wontên *teks SK* dipuntandhani saking wontênipun ângkâ Arab kalih () ing sawingkingipun têmbung. Têmbung dwilinggâ mênikâ ingkang dipunrangkep lingganipun, dados manawi dipundamêl *transliterasi*-nipun kanthi ngginakakên tandhâ panggandhéng (-). Wondéné tuladhâ panyêrating têmbung dwilinggâ ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 27. Panyêrating Têmbung Dwilinggâ

No.	Tuladhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		pisan2	pisan-pisan	<i>sese kali</i>	kâcâ 17 larik 7
2.		ngarêp2	ngarêp-ngarêp	<i>berharap</i>	kâcâ 19 larik 8

b) Panyêrating Têmbung Dwipurwâ

Têmbung dwipurwâ mênikâ ingkang dipunrangkep wandâ purwakaning têmbung. Têmbung dwipurwâ dipunsêrat kanthi mênâpâ wontênipun, amargi sampun jumbuh kaliyan *ejaan* bâsâ Jawi. Wondéné tuladhâ panyêrating têmbung dwipurwâ ingkang kapanggihakên wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 28. Panyêrating Têmbung Dwipurwâ

No.	Tuladhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		papitu	pêpitu	<i>ketujuh</i>	kâcâ 6 larik 9
2.		lêlimâ	lêlimâ	<i>kelima</i>	kâcâ 6 larik 2

8) Panyêrating *Konsonan* l sâhâ r ingkang Rinakêt kaliyan *Konsonan* Sanès ing Salêbêting Wandâ

Wontên ing aksârâ Jâwâ, *konsonan* l sâhâ r ingkang rinakêt kaliyan aksârâ sanès ing salêbêting wandâ kasêrat kanthi panjang lå, câkrâ sâhâ câkrâ kêrêt. Ananging, wontên ing aksârâ Arab Pégon, panyêrating aksârâ *konsonan* mênikâ bédâ kaliyan panyêrating aksârâ Jâwâ limrahipun, amargi wontên ing aksârâ Arab Pégon botên wontên aksârâ ingkang ginanipun kanggé nyêrat aksârâ kados ginanipun panjang lå, câkrâ sâhâ câkrâ kêrêt.

Awit saking mênikâ, têmbung-têmbung ing aksârâ Arab Pégon ingkang wontên *konsonan* l sâhâ r ingkang rinakêt kaliyan aksârâ sanès ing salêbêting wandâ, dipundamêl *transliterasi*-nipun adhêdasar bâsâ Jawi ingkang limrah inggih mênikâ *ejaan* ingkang taksih lumampah. Wondéné, anggènipun ndamêl *transliterasi* inggih kanthi ngicali aksârâ *vokal* ê ingkang kasêrat ing sadéréngipun aksârâ *konsonan* l sâhâ r. Salajêngipun, panyêrating *konsonan* l sâhâ r ingkang rinakêt kaliyan aksârâ sanès ing salêbêting wandâ wontên ing *teks SK*, kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 29. Panyêrating *Konsonan* l sâhâ r ingkang Rinakêt kaliyan *Konsonan* Sanès ing Salêbêting Wandâ

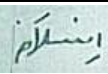
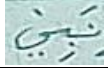
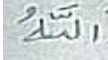
No.	Aksârâ Latin	Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.	r		cidêra	cidra	<i>tidak setia</i>	kâcâ 10 larik 4
			nêrima	nrima	<i>menerima</i>	kâcâ 16 larik 8
2.	l		ngêlakoni	nglakoni	<i>melakukan</i>	kâcâ 14 larik 11

9) Panyêrating Aksâra *Kapital* Dipunjumbuhakên kaliyan Pandom Panyêrating Aksâra Latin

Nalikâ ndamêl *transliterasi teks SK*, panyêrating aksâra *kapital* dipunjumbuhakên kaliyan pandom panyêrating aksâra Latin ingkang lumampah adhêdhasar *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Depdiknas, 2006). Wondéné tulâdhâ panyêrating aksâra kapital wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

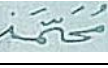

- a) Panyêrating Aksâra *Kapital* minangkâ Aksâra Sapisanan wontên ing Têmbung ingkang Gayut kaliyan Agami

Tabel 30. Aksâra *Kapital* wontên ing Têmbung ingkang Gayut kaliyan Agami

No.	Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		Islam	<i>Islam</i>	kâcâ 14 larik 3
2.		Nabi	<i>Nabi</i>	kâcâ 12 larik 1
3.		Allah	<i>Allah</i>	kâcâ 12 larik 3

- b). Panyêrating aksâra *Kapital* minangkâ aksâra Sapisanan Naminipun Tiyang, Kithâ, sâhâ Bângsâ sartâ Sêbutan kanggé Pakurmatan

Tabel 31. Aksâra *Kapital* wontên ing Têmbung Sapisanan Naminipun Tiyang, Kithâ, sâhâ Bângsâ sartâ Sêbutan kanggé Pakurmatan

No.	Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		Mêkah	<i>Mê kah</i>	kâcâ 12 larik 6
2.		Muhammad	<i>Muhammad</i>	kâcâ 12 larik 2
3.		Quraisy	<i>Quraisy</i>	kâcâ 12 larik 11
4.		Gusti	<i>Tuhan</i>	kâcâ 15 larik 8

10) Panyêrating Tândhâ Pamaos

Tândhâ pamaos ingkang kasêrat wontên *teks SK* kêdah dipundamêl pandom *transliterasi*-nipun. Ananging, panyêrating tândhâ-tândhâ pamaos ing salêbêting *teks SK* kirang trêp sâhâ kirang jangkêp anggènipun nyêrat, satêmah wontên ukârâ ingkang botên wontên tândhâ pamaosipun, malah ugi wontên tândhâ pamaos ingkang botên jumbuh kaliyan *konteks* isinipun. Wondéné tândhâ-tândhâ pamaos ingkang dipunginakakên ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênikâ.

Tabel 32. Panyêrating Tândhâ Pamaos wontên ing Teks SK

Tândhâ pamaos wontên <i>teks SK</i>	Katrangan	<i>Transliterasi</i>	Ginanipun
	kacâ 1 larik 3	. (tândhâ <i>titik</i>)	kanggé tândhâ pungkasaning ukârâ
	kacâ 5 larik 4		
	kacâ 1 larik 3		

11) Karakteristik Ejaan

Ejaan ingkang dipunginakakên wontên *teks SK* ngêwrat *karakteristik ejaan* ingkang mligi. Wondéné *karakteristik ejaan* ingkang mligi kasêbut kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

a) Panyêrating *vokal a* ingkang kasêrat mawi *vokal ê*

Tabel 33. Panyêrating *Vokal a* ingkang Kasêrat Mawi *Vokal ê*

Tulâdhâ sêratan	<i>Transliterasi diplomatik</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
	sêdâyâ	sadâyâ	<i>semua</i>	kacâ 9 larik 11, kacâ 10 larik 8, sâhâ kacâ 11 larik 3

b) Panyêrating *vokal* a ingkang kasêrat sasampunipun *vokal* i

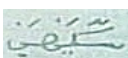

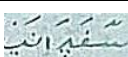

Tabel 34. Panyêrating Vokal a ingkang Kasêrat Sasampunipun Vokal i

Tuladhâ sêratan	Transliterasi diplomatik	Transliterasi standar	Terjemahan	Katrangan
	tuliyâ	tuliâ	<i>tuli</i>	kacă 2 larik 11

12) Kekhasan Teks

Sêratan *teks SK* wontên *kekhasan teks*-ipun. *Kekhasan* kasêbut awujud têngbung-têngbung andhahan ingkang kawuwuhan atêr-atêr sâhâ panambang ingkang kasêrat botên sami kaliyan panyêrating bâsâ Jawi limrahipun. Wondéné *kekhasan teks* kasêbut kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 35. Kekhasan Teks Awujud Têngbung Andhahan

No.	Pangrimbag	Tuladhâ sêratan	Transliterasi	Panyêrating ingkang limrah	Terjemahan
1.	sê- ... -é		sêkèhé	sakèhé	<i>sebanyak, jumlah</i>
2.	sê- ... -né		sêmangsané	samangsané	<i>ketika</i>
			sêpadhané	sapadhané	<i>setara</i>
3.	pêng- ... -né		pênggrasané	panggrasané	<i>perasaannya</i>

Kajawi têngbung-têngbung ingkang kasêrat ing nginggil, wontên têngbung ingkang mligi ngginakakên bâsâ Indonesia. Têngbung kasêbut salajêngipun dipundadosakên *kekhasan teks SK*. Wondéné tuladhâ têngbung abâsâ Indonesia wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 36. Kekhasan Teks Awujud Têngbung Mawi Bâsâ Indonesia

Tuladhâ sêratan	Transliterasi	Terjemahan	Katrangan
	muhal	<i>mustahil</i>	kacă 1 larik 1

Têgêsipun têngbung ‘muhal’ inggih mênikå botên sagêd dipunnalar, *mustahil*’ (Depdiknas, 2015: 933). Têngbung ‘muhal’ mênikå kosok-wangsulipun têngbung ‘wajib’, ingkang têngêsipun ‘kêdah dipuntindakakên, sampun pêsthi, mêtsthi’ (Depdiknas, 2015: 1553). Miturut *konteks* isinipun wontên *teks SK*, têngbung ‘muhal’ mênikå dipungayutakên kaliyan sipat-sipat ingkang Gusti Allah mênika botên kagungan, inggih mênikå kosok wangsulipun saking sipat wajibipun Gusti Allah. Manawi wontên bâså Jawi, têngbung ‘muhal’ mênikå kasêrat ‘mokal’ kanthi têngês ingkang sami (Peorwadarmenta, 1939: 331).

Sasanèsipun têngbung ing nginggil, *teks SK* ugi ngêwrat *kekhasan teks* ing têngbung abåså Jawi Kinå. Wondéné tulådhå têngbung ingkang ngginakakên bâså Jawi Kinå kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 37. Kekhasan Teks Awujud Têngbung Mawi Båså Jawi Kinå

No.	Tulådhå sêratan	<i>Transliterasi</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		roro	<i>dua</i>	kåcå 5 larik 5
2.		panjingé	<i>penggolongan</i>	kåcå 4 larik 9
3.		manjing	<i>tergolong</i>	kåcå 4 larik 10
4.		manuså	<i>manusia</i>	kåcå 16 larik 7

Têngbung ‘roro’ mênikå asalipun saking têngbung ‘rwa’, lajêng dipunrangkêp dados têngbung dwilinggå. Têngêsipun têngbung ‘rwa’ inggih mênikå ‘kalih’ (Mardiarsito, 1981: 484). Manawi têngbung ‘panjingé’ mênikå asalipun saking têngbung ‘pañjing’ ingkang kawuwuhan panambang -é. Têngêsipun têngbung ‘pañjing’ inggih mênikå ‘kalêbêt’ (Mardiarsito, 1981: 397). Wondéné têngbung ‘manjing’ mênikå asalipun saking éwah-éwahan têngbung aran ‘pañjing’

ingkang dados têngbung kriyâ ‘mañjing’, kanthi kawuwuhan atêr-atêr hanuswârâ m-. Têgêsipun têngbung ‘mañjing’ inggih mênikâ ‘mlêbêt, kalêbêt’ (Mardiarsito, 1981: 397). Wondéné têngbung ‘manusâ’ mênikâ asalipun saking têngbung ‘mānuṣa’, inggih ngêwrat têngês ‘manungsâ’ (Mardiarsito, 1981: 341).

Têngbung ‘roro’, ‘panjingé’, ‘manjing’, sâhâ ‘manusâ’ kalêbêt têngbung ingkang ngginakakên bâsâ Jawi Kinâ. Têngbung-têngbung ingkang ngginakakên bâsâ Jawi Kinâ limrahipun dipunginakakên kanggé nyêrat sêratan *karya sastra*. Dados, manawi wontên têtêmbungan ingkang ngginakakên bâsâ Jawi Kinâ, milâ dipundadosakên *ciri khas teks (kekhasan teks)*.

Kekhasan teks ing *teks SK* ugi wontên ingkang awujud têngbung-têngbung tartamtu ingkang dados purwakaning *paragraf*. Wondéné têngbung-têngbung kasêbut kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 38. Têngbung-têngbung ingkang Dados Purwakaning Paragraf

No.	Tuladhâ sêratan	<i>Transliterasi</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		utawi	<i>atau</i>	kacâ 5 larik 4
2.		kêlawan	<i>dan</i>	kacâ 9 larik 8
3.		lan	<i>dan</i>	kacâ 10 larik 6

Têngbung-têngbung ingkang kasêrat wontên *tabel* ing nginggil mênikâ dipundadosakên titikanipun purwakaning *paragraf*. Dados, têngbung-têngbung ing nginggil mênikâ dipunginakakên minangkâ tândhâ miwiti *paragraf*, inggih mênikâ kawiwitan kanthi têngbung ingkang ngginakakên aksârâ *kapital*.

Ananging, manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* pandhapuking ukârâ, panyêrating têngbung-têngbung kasêbut ingkang kasêrat ing purwakaning ukârâ mênikâ botên limrah. Kajawi mênikâ, kawawas saking rêrangkéning ukârâ ing

paragraf, têtêmbungan mênika botên wontên têngêsipun. Dados, kanggé njagi *kekhasan teks SK*, têtêmbungan mênika têtêp dipunsêrat kados mênâpâ wontênipun, nanging botên dipundamêl *terjemahan*-ipun amargi botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun ing ukûrâ.

Teks SK ugi ngêwrat têmbung-têmbung ingkang kalêbêt têmbung *arkais* (têmbung ingkang dipunginakakên nalika jaman rumiyin, lajêng ing jaman samênika botên lazim dipunginakakên malih). Salajêngipun, têmbung-têmbung mênika dipundadosakên *kekhasan teks wontên teks SK*. Wondéné têmbung-têmbung *arkais* kasêbut kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 39. Kekhasan Teks Awujud Têmbung Arkais

No.	Tuladhâ sêratan	<i>Transliterasi</i>	<i>Terjemahan</i>	Katrangan
1.		parintah	<i>perintah</i>	kacâ 9 larik 5
2.		parintahé	<i>perintahnya</i>	kacâ 9 larik 5, kacâ 10 larik 6, sâhâ kacâ 16 larik 11
3.		kaliwat	<i>terlanjur</i>	kacâ 17 larik 3

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun ing *teks SK*, têmbung ‘parintah’ botên wotên maknanipun amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Ananging, têmbung ‘parintah’ botên dipun-*sunting* utawi dipunsêrat mênâpâ wontênipun amargi kalêbêt têmbung *arkais*, satêmah dados *kekhasan teks wontên ing teks SK*. Manawi kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa*, têmbung ‘parintah’ mênika dipunsêrat ‘paréntah’. Têngêsipun têmbung ‘paréntah’ inggih mênika ‘pangrèh, dhawuh, pakon’ (Poerwadarminta, 1939: 472). Salajêngipun, têmbung ‘parintahé’ ugi dipunsêrat mênâpâ wontênipun.

Têmbung ‘paréntahé’ mênika asalipun saking têmbung linggâ ‘paréntah’ ingkang kawuwuhan panambang -é.

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun ing *teks*, têmbung ‘kaliwat’ botên wotên maknanipun, amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Ananging, têmbung ‘parintah’ ugi botên dipun-*sunting* utawi dipunsêrat mênâpâ wontênipun amargi kalêbêt têmbung *arkais*. Manawi kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa*, têmbung ‘kaliwat’ mênika dipunsêrat ‘kliwat’. Têgêsipun têmbung ‘kliwat’ inggih mênika ‘wis luwih, wis liwat’ (Poerwadarminta, 1939: 230).

Saking andharan ing nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih *kekhasan teks* ingkang kasêrat wontên *teks SK* inggih awujud têmbung andhahan ingkang dipunsêrat botên kados limrahipun, têmbung abâsâ Indonesia, têtêmbungan abâsâ Jawi Kinâ, têtêmbungan ingkang dados purwakaning *paragraf*, sâhâ têmbung-têmbung *arkais*. Manawi dipundamêl *transliterasi*-nipun, têmbung-têmbung ingkang dados *kekhasan teks* kasêbut dipunsêrat mênâpâ wontênipun. Bab kasêbut katindakakên kanggé njagi *kekhasan teks SK*.

2. Pandom *Suntingan*

Suntingan teks wontên panalitèn mênika dipuntindakakên kanthi cârâ nglêrêsakên kalêpataning *teks* kanthi nambahi, ngirangi, sâhâ nggantos aksârâ, wandâ, mênâpâ déné têmbung ingkang kasêrat ing *teks SK*. *Metode suntingan teks* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika inggih mênika *metode suntingan teks edisi standar* adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), buku *Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Depdiknas, 2006) sâhâ

kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun. Ananging, anggènipun ndamêl *suntingan teks* mênika têtêp njagi *kekhasan teks*-ipun.

Salajêngipun, kanggé nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan teks*, dipunginakakên pandom *suntingan teks* ingkang awujud tandhâ-tandhâ tartamtu ingkang ginanipun kanggé ngandharakên éwah-éwahaning sêrataning *teks*. Wondéné wujuding tandhâ-tandhâ kasêbut kaandharakên wontên ing ngandhap mênika.

- a) Tandhâ (...) dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ, utawi têmbung ingkang dipuntambahi.
- b) Tandhâ /.../ dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ, utawi têmbung ingkang dipunkirangi.
- c) Tandhâ {...} dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ, utawi têmbung ingkang dipungantos.
- d) Anggènipun nyêrat nomor ing sabên *aparât kritik* ngginakakên aksârâ Arab ingkang kaserat aksârâ Latin (...¹, ...², ...³, lsp).
- e) *Penomoran* kacaning *teks* ngginakakên angkâ Arab sêratan Latin kanthi tandhâ [...].

3. Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SK

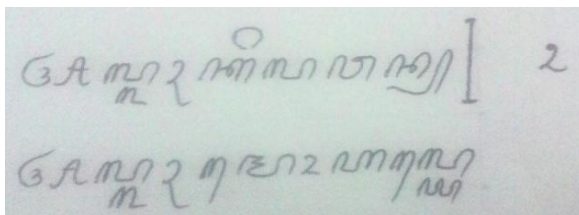
a. Transliterasi ing Aksârâ Jâwâ

Transliterasi teks ingkang kasêrat mawi aksârâ Jâwâ mênika ngginakakên kalih *metode*, inggih mênika *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* katindakakên kanthi nyêrat sêratan aksârâ Arab abâsâ Arab dados aksârâ Jâwâ, inggih kanthi cârâ ndamêl

transliterasi-nipun miturut swantênipun. Kajawi mênikå, ugi nyêrat sêratan aksårå Arab Hijaiyah abåså Arab kados mênåpå wontênipun. Ancasipun inggih mênikå kanggé nglêstantunakên sêratan *teks SK*, mliginipun kanggé têtêmbungan ingkang kasêrat mawi aksårå Arab Hijaiyah abåså Arab.

Wondéné *metode transliterasi standar* katindakakên kanthi ndamêl *transliterasi teks SK* saking aksårå Arab Pégon abåså Jawi dados aksårå Jåwå. Anggènipun ndamêl *transliterasi* mênikå adhêdhasar pandom tåtå panyêrating aksårå Jåwå ingkang lumampah. Ananging, wontên mapintên-pintên prakawis ingkang kêdah dipungatosakên nalikå ndamêl *transliterasi teks SK* ing aksårå Jåwå. Wondéné andharanipun kados makatên.

- 1) Asiling *transliterasi teks SK* ing aksårå Jåwå mênikå dipunsêrat ing lampiran, inggih mênikå wontên ing kåcå 235 dumugi kåcå 251.
- 2) Anggènipun nyêrat asiling *transliterasi teks SK* ing aksårå Jåwå kajumbuhakên kaliyan kawontênaning panjang såhå wiyaripun dlancang. Dados, manawi satunggal lêmbat sampun kêbak panyêrating *teks*, kalajêngakên nyêrat ing lêmbat salajêngipun.
- 3) Tåndhå ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat kacaning *teks* ingkang nêdahakên lêmbatan raining dlancang inggih mênikå garis *vertikal* (), ingkang ginanipun kanggé ngêlêt-ngêlêti antawisipun kåcå sadèrèngipun såhå kåcå salajêngipun. Salajêngipun, panomêraning kåcå dipunsêrat wontên sisih têngènipun *teks* ingkang nêdahakên kacaning *teks*. Wondéné tulådhå sêratanipun kados cuplikan wontên ngandhap mênikå.

Cuplikan 4. Cuplikan Panomêraning Kacå sàhå Tåndhå Kacå ingkang Nêdahakên Lêmbaran Raining Dlancang

- 4) Tåndhå pamaos wontên *teks SK* mênikå kasêrat botên ajêg sabên ukaranipun, satêmah kédah ndamêl tåndhå pamaos piyambak kanthi njumbuhakên kaliyan rêrangkéning têmbung-têmbung ingkang gumathok sàhå *konteks*-ipun. Kanthi makatên, anggènipun ndamêl tåndhå-tåndhå pamaos kasêbut sagêd dipundadosakên cârå kanggé ndamêl rêrangkéning ukårå ingkang trêp ing *teks* mênikå. Wondéné tåndhå-tåndhå pamaos ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *transliterasi teks* ingkang dados aksårå Jåwå kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 40. Tåndhå Pamaos wontên *Transliterasi Teks SK* ing Aksårå Jåwå

No.	Tåndhå Pamaos	Ginanipun
1.	adêg-adêg	kanggé ing purwaning ukårå wiwitan (kanggé nêdahakên <i>paragraf</i> anyar)
2.	pådå lingså (tåndhå <i>koma</i>)	kanggé napasing pamaos sàhå kanggé misåh gåtrå utawi ukårå manawi wandå pungkasanipun sigêg utawi kapangku
3.	pådå lungsi (tåndhå <i>titik</i>)	kanggé tåndhå wasananing ukårå, kanggé misah ukårå ingkang botên nunggil
4.	pådå pangkat (tåndhå <i>titik dua</i>)	kanggé ngandharakên katrangan utawi pêprincèn

- 5) Awit saking sêrataning *teks SK* mênikå awujud dhapukan gancaran, milå panyêratipun awujud *paragraf-paragraf*. Ananging, sêrataning *teks SK* botên

dipunpilah-pilahakên sabên *paragraf*-ipun. Wontên sêrataning *teks SK* mênika namung wontên têmbung-têmbung tartamtu (kacå 94) ingkang nêdahakên purwakaning *paragraf*, kajawi panyêrating purwakaning *paragraf* ingkang dipunwiwiti mawi têmbung bâså Arab. Dados, anggènipun nyêrat satunggal *paragraf* adhêdhasar têmbung-têmbung tartamtu kasêbut, ingkang dipundadosakên titikanipun purwakaning *paragraf*. Wondéné anggènipun nyêrat sabên *paragraf*-ipun dipunwiwiti kanthi tåndhå adêg-adêg.

b. Transliterasi ing Aksårå Latin

Transliterasi teks SK ingkang kasêrat mawi aksårå Latin wontên panalitèn mênika ngginakakên kalih *metode*, inggih mênika *metode transliterasi diplomatik* såhå *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl *transliterasi teks* ingkang kasêrat mawi aksårå Arab Hijaiyah abåså Arab. *Teks SK* ingkang kasêrat mawi aksårå Arab Hijaiyah abåså Arab mênika dipungantos dados aksårå Latin kanthi mênåpå wontênipun. Ancasipun inggih kanggé njagi *kekhasan teks*, amargi *teks* ingkang kasêrat mawi bâså Arab umumipun inggih mênika waosan Quran, kadis, såhå kitab.

Wondéné *teks SK* ingkang kasêrat kanthi aksårå Arab Pégon abåså Jawi, dipundamêl *transliterasi-nipun* mawi *metode transliterasi standar*, inggih mênika kanthi nggantos sêratan saking aksårå Arab Pégon dados aksårå Latin, ingkang kajumbuhakên kaliyan *EYD (Ejaan yang Disempurnakan)*, inggih mênika *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Ancasipun ndamêl *transliterasi teks* ingkang dados aksårå Latin inggih mênika kanggé nggampilakên anggènipun maos, mangrêtos, såhå ndamêl *suntingan teks SK*.

Ananging, wontên prakawis ingkang kédah dipungatosakên nalikå nyêrat asiling *transliterasi teks SK* ingkang dados aksårå Latin. Wondéné andharanipun kados andharan wontên ngandhap mênikå.

- 1) Tåndhå pamaos ing *teks SK* kasêrat kirang jangkêp sårå botên ajêg sabên ukaranipun, satêmah kédah dipundamêl tåndhå pamaos piyambak kanthi njumbuhakên kaliyan rêrangkéning têmbung-têmbung ingkang gumathok sårå *konteks*-ipun. Kanthi makatên, anggènipun ndamêl tåndhå-tåndhå pamaos kasêbut sagêd dipundadosakên cårå kanggé ndamêl rêrangkéning ukårå ingkang trêp ing *teks* mênikå.

Salajêngipun, kanggé mbédakakên antawisipun tåndhå pamaos ingkang kasêrat ing *teks SK* kaliyan tåndhå pamaos tambahan, milå payêrating tåndhå pamaos tambahan dipunsêrat kanthi cithak kandêl. Wondéné manawi wontên tåndhå pamaos ingkang dipunkirangi utawi dipungantos, milå dipunsêrat mawi *aparatur kritik*. Tåndhå-tåndhå pamaos ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *transliterasi teks* ingkang dados aksårå Latin kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 41. Tåndhå Pamaos wontên *Transliterasi Teks SK* ing Aksårå Latin

No.	Tåndhå Pamaos	Ginanipun
1.	, (tåndhå <i>koma</i>)	kanggé napasing pamaos sårå kanggé misårå ukårå utawi gåtrå
2.	. (tåndhå <i>titik</i>)	kanggé tåndhå wasananing ukårå, kanggé misårå ukårå kang botên nunggil
3.	: (tåndhå <i>titik dua</i>)	kanggé ngandharakên katrangan utawi pèprincèn

- 2) Awit saking sêrataning *teks SK* awujud dhapukan gancaran, milå panyêratipun awujud *paragraf-paragraf*. Ananging, sêrataning *teks SK* botên dipunpilah-

pilahakên sabên *paragraf*-ipun. Wontên sêrataning *teks SK* mênika namung wontên têmbung-têmbung tartamtu (kacå 94) ingkang nêdahakên purwakaning *paragraf*, kajawi panyêrating purwakaning *paragraf* ingkang dipunwiwiti mawi têmbung bâså Arab. Dados, anggènipun nyêrat satunggal *paragraf* adhêdhasar têmbung-têmbung tartamtu kasêbut, ingkang dipundadosakên titikanipun purwakaning *paragraf*. Wondéné panyêrating wiwitaning *paragraf* dipunsêrat kanthi *menjorok* manêngên sâhå dipunwiwiti kanthi aksårå *kapital*.

- 3) Têtêmbungan ingkang kalêbêt *kekhasan teks* ing salêbêting *teks SK*, dipunsêrat kados mênåpå wontênipun sâhå dipunsêrat kanthi cithak kandêl. Têmbung-têmbung mênika botên dipunêwahi sinaoså botên jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), inggih kados andharan wontên pandom *transliterasi* bab *kekhasan teks* (kacå 92-96). Prakawis mênika dipuntindakakên kanggé njagi *kekhasan teks SK*.

Sasampunipun ndamêl *transliterasi teks*, kalajêngakên ndamêl *suntingan teks SK*. *Metode suntingan teks* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks SK* katindakakên kanthi nambahi, ngirangi, sâhå nggantos aksårå, wandå, utawi têmbung ingkang botên jumbuh kaliyan *ejaan* ingkang taksih lumampah utawi dipunginakakên. *Suntingan teks* mênika dipundamêl adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Depdiknas, 2006), sâhå kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun. Ananging, anggènipun ndamêl *suntingan teks SK* têtêp njagi *kekhasan teks SK*.

Wontên *suntingan teks SK* mênika kapanggihakên têtêmbungan ingkang panyêratipun dipunsêrat lêpat kanthi makaping-kaping. Dados, anggènipun nyêrat nomor ing sabên *aparât kritik*-ipun dipunsêrat kaping satunggal kémawon. Salajêngipun, manawi wontên têtêmbung ingkang sami, dipunsêrat asiling *suntingan*-ipun kémawon tanpâ nyêrat nomor ing *aparât kritik*-ipun. Wondéné asiling *transliterasi* sâhâ *suntingan teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 42. Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SK

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling Suntingan Teks SK
[1] <i>Bismillahir-rahmanir-rahîm.</i>	[1] <i>Bismillahir-rahmanir-rahîm.</i>
<p><i>Wujūd</i>, pêsthi ânâ, Allah muhal yèn ora ânââ. <i>Qidam</i>, dhihin, Allah muhal yèn kadhihin ânâ ‘<i>adam. Baqā</i>, langgêng, Allah muhal yèn kênââ rusak. <i>Muḥālafatu lilḥawādiṣi</i>, bédâ Allah kêlawan kang anyar, muhal yèn pādhaâ Allah kêlawan ingkang anyar. <i>Wal-qiyāmu binafsihi</i>, jumênang Allah kêlawan dhéwé, muhal jumênêngâ Allah kêlawan [2] liyané. <i>Waḥdāniyah</i>, Êsâ, Allah muhal yèn roro têtêluâ. <i>Qudrah</i>, kuwâsâ, Allah muhal yèn apêsa. <i>Irādah</i>, karsâ, Allah muhal yèn ora karsââ. ‘<i>Ilmu</i>, ngawikani, Allah muhal yèn bodhoâ. <i>Ḥayat</i>, urip, Allah muhal yèn matiâ. <i>Sama’</i>, amiharsâ, Allah muhal yèn tuliâ. <i>Başar</i> [3] <i>başar</i>, aningali, Allah muhal yèn wutââ. <i>Kalām</i>, angandikâ, Allah muhal yèn bisuâ. <i>Qādiran</i>, kang kuwâsâ, Allah muhal ingkang apês. <i>Murīdan</i>, kang karsâ, Allah muhal ingkang ora karsâ. ‘<i>Aliman</i>, kang ngawikani, Allah muhal ingkang bodho. <i>Ḥayan</i>, kang urip, Allah muhal ingkang mati. <i>Sami’an</i>, kang amiharsâ, Allah muhal ingkang</p>	<p><i>Wujūd</i>, pêsthi ânâ, Allah muhal yèn ora ânââ. <i>Qidam</i>, dhihin, Allah muhal yèn kadhihin ânâ ‘<i>adam. Baqā</i>, langgêng, Allah muhal yèn kênââ rusak. <i>Muḥālafatu lilḥawādiṣi</i>, bédâ Allah kêlawan kang anyar, muhal yèn pādhaâ Allah kêlawan ingkang anyar. <i>Wal-qiyāmu binafsihi</i>, jumên{ê}ng¹ Allah kêlawan dhéwé, muhal jumênêngâ Allah kêlawan [2] liyané. <i>Waḥdāniyah</i>, Êsâ, Allah muhal yèn roro têtêluâ. <i>Qudrah</i>, kuwâsâ, Allah muhal yèn apêsa. <i>Irādah</i>, karsâ, Allah muhal yèn ora karsââ. ‘<i>Ilmu</i>, ngawikani, Allah muhal yèn bodhoâ. <i>Ḥayat</i>, urip, Allah muhal yèn matiâ. <i>Sama’</i>, amiharsâ, Allah muhal yèn tuliâ. <i>/Başar²</i> [3] <i>Başar</i>, aningali, Allah muhal yèn wutââ. <i>Kalām</i>, angandikâ, Allah muhal yèn bisuâ. <i>Qādiran</i>, kang kuwâsâ, Allah muhal ingkang apês. <i>Murīdan</i>, kang karsâ, Allah muhal ingkang ora karsâ. ‘<i>Aliman</i>, kang ngawikani, Allah muhal ingkang bodho. <i>Ḥayan</i>, kang urip, Allah muhal ingkang mati. <i>Sami’an</i>, kang amiharsâ, Allah muhal</p>

Tabel salajêngipun

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling suntingan Teks SK
ingkang tuli. <i>Başīran</i> , kang ningali, Allah muhal [4] ingkang wutå. <i>Mutakalīman</i> , kang ngadikå , Allah muhal ingkang bisu.	ingkang / ingkang ³ tuli. <i>Başīran</i> , kang ningali, Allah muhal [4] ingkang wutå. <i>Mutakalīman</i> , kang nga(n)dikå ⁴ , Allah muhal ingkang bisu.
Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhåná ing sipat ingkang wajib ing Allah kalihdoså , lan sipat ingkang muhal ing Allah kalihdoså , lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh.	Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhåná ing sipat ingkang wajib ing Allah kalihd{å}så ⁵ , lan sipat ingkang muhal ing Allah kalihd{å}så , lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh.
Utawi panjingé sipat kalihdåså iku manjing dadi papat. Kang dhihin, majing sipat <i>nafsiyah</i> . [5] Kapidhoné, majing sipat <i>salbiyah</i> . Kaping têtuné, majing sipat <i>ma'anī</i> . Kaping paté, majing sipat <i>ma'nawiyah</i> .	Utawi panjingé sipat kalihdåså iku manjing dadi papat. Kang dhihin, ma(n)jing ⁶ sipat <i>nafsiyah</i> . [5] Kapi(n)dhoné ⁷ , ma(n)jing sipat <i>salbiyah</i> . Kaping têtuné, ma(n)jing sipat <i>ma'anī</i> . Kaping paté, ma(n)jing sipat <i>ma'nawiyah</i> .
Utawi sipat papat iku majing dadi roro . Ingkang dhihin, majing sipat <i>istignā'</i> . Kapingdhoné, majing sipat <i>iftiqār</i> . Utawi sipat roro iku majing dadi siji, iyå åná isim <i>dzat</i> . Têgêsé isim <i>Dzat</i> iku <i>lafaz</i> [6] Allah.	Utawi sipat papat iku ma(n)jing dadi roro . Ingkang dhihin, ma(n)jing sipat <i>istignā'</i> . Kapin/g/dhoné ⁸ , ma(n)jing sipat <i>iftiqār</i> . Utawi sipat roro iku ma(n)jing dadi siji, iyå åná isim dat (<i>dzat</i>). Têgêsé isim Dat (<i>Dzat</i>) iku <i>lafaz</i> [6] Allah.
<i>Nafsiyah</i> , sawiji <i>wujūd</i> . <i>Salbiyah</i> , iku lêlimå: <i>qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādisi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdāniyah</i> . Utawi dudumané <i>ma'anī</i> iku pitu: <i>qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayat, sama', başar, kalām</i> . Utawi dudumané <i>ma'nawīyah</i> iku papitu : <i>qādiran, murīdan, 'āliman, ḥayan, samī'an, başīran, mutakalīman</i> .	<i>Nafsiyah</i> , sawiji <i>wujūd</i> . <i>Salbiyah</i> , iku lêlimå: <i>qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādisi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdāniyah</i> . Utawi du(m)dumané ⁹ <i>ma'anī</i> iku pitu: <i>qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayat, sama', başar, kalām</i> . Utawi du(m)dumané <i>ma'nawīyah</i> iku p{ê}pitu ¹⁰ : <i>qādiran, murīdan, 'āliman, ḥayan, samī'an, başīran, mutakalīman</i> .
Utawi sipat [7] rong puluh ingkang majing <i>istignā'</i> iku sipat sawêlas: <i>wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādisi, wal-qiyāmu binafsihi, sama', başar, kalām, samī'an, başīran, mutakalīman</i> . Utawi	Utawi sipat [7] rong puluh ingkang ma(n)jing <i>istignā'</i> iku sipat sawêlas: <i>wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādisi, wal-qiyāmu binafsihi, sama', başar, kalām, samī'an, başīran, mutakalīman</i> . Utawi

Tabel salajêngipun

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling suntingan Teks SK
sipat rong puluh ingkang majing <i>iftiqār</i> iyâ iku sipat sângâ: <i>qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, qadīran, murīdan, ‘āliman, ḥayan, waḥdāniyah.</i>	sipat rong puluh ingkang ma(n)jing <i>iftiqār</i> iyâ iku sipat sângâ: <i>qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, qadīran, murīdan, ‘āliman, ḥayan, waḥdāniyah.</i>
Utawi <i>jāiz-é istignā’</i> iku roro . Kang dhihin, agawé alam [8] kabèh wênang lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping pidhoné , gawé Allah alam ora kêlawan pêngalapan . Utawi <i>jāiz-é iftiqār</i> iku roro . Kang dhihin, anyaré alam kabèh. Kapindho, ora awèh labêt sêkèhé sawiji-sawiji.	Utawi <i>jāiz-é istignā’</i> iku roro . Kang dhihin, agawé alam [8] kabèh wênang lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping pi(n)dhoné ¹¹ , gawé Allah alam ora kêlawan p{a}ngalapan ¹² . Utawi <i>jāiz-é iftiqār</i> iku roro . Kang dhihin, anyaré alam kabèh. Kapindho, ora awèh labêt sêkèhé sawiji-sawiji.
Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing wajibé pârâ rusul iku têtêlu, iyâ: <i>ṣidīq</i> , [9] <i>amānah, tablīg</i> . Têgêsé <i>ṣidīq</i> , bènêr wartané rusul . Têgêsé <i>amānah</i> iku, pêrcâyâ maring Allah. Têgêsé <i>tablīg</i> iku, nêkakakên parintahé Allah, parintah ingkang wajib, ingkang sunat, ingkang wênang, ingkang hak, ingkang batal, ingkang halal, ingkang haram.	Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing wajibé pârâ r{a}sul ¹³ iku têtêlu, iyâ: <i>ṣidīq</i> , [9] <i>amānah, tablīg</i> . Têgêsé <i>ṣidīq</i> , bènêr wartané rusul . Têgêsé <i>amānah</i> iku, p/ê/r(a)câyâ ¹⁴ maring Allah. Têgêsé <i>tablīg</i> iku, nêkakakên parintahé Allah, parintah ingkang wajib, ingkang sunat, ingkang wênang, ingkang hak, ingkang batal, ingkang halal, ingkang haram.
Kêlawan sêpadhané kabèh iku, wajib ngawêruhânâ wong akil balèg sêdâyâ ing muhalé pârâ rusul [10] iku têtêlu. <i>Kizib, khiyānah, kaman kitmān</i> . Têgêsé <i>kizib</i> iku, goroh wartané rusul . Têgêsé <i>khiyānah</i> iku, cidêrâ maring Allah. Têgêsé <i>kitmān</i> iku, ngupêt parintahé Allah.	Kêlawan sêpadhané kabèh iku, wajib ngawêruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ ¹⁵ ing muhalé pârâ r{a}sul [10] iku têtêlu{:} ¹⁶ <i>kizib, khiyānah, /kaman/</i> ¹⁷ <i>kitmān</i> . Têgêsé <i>kizib</i> iku, goroh wartané rusul . Têgêsé <i>khiyānah</i> iku, cid/ê/râ ¹⁸ maring Allah. Têgêsé <i>kitmān</i> iku, ngu(m)pêt ¹⁹ parintahé Allah.
Lan wajib ngawêruhânâ wong akil balèg sêdâyâ ing wênangé pârâ rusul iku kabèh kâyâ katêknanan ‘ <i>araḍ basyariyah</i> , kâyâ: lârâ, ngêlu, mulês, mangan, nginum, [11] turu, laki, rabi.	Lan wajib ngawêruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ ing wênangé pârâ r{a}sul iku kabèh kâyâ katêknanan ‘ <i>araḍ basyariyah</i> , kâyâ: lârâ, ngêlu, mulês, mangan, nginum, [11] turu, laki, rabi.
Kêlawan sêpadhané kabèh iku. Wajib ngêwêruhânâ wong akil balèg sêdâyâ , <i>asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah.</i>	Kêlawan sêpadhané kabèh iku{:} ²⁰ wajib ng{a}wêruhânâ ²¹ wong akil balèg s{a}dâyâ , <i>asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna</i>

Tabel salajêngipun

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling Suntingan Teks SK
<p>Angawêruhi ingsun, satuhuné ora âna Pangéran kang sinêmbah kêlawan sakbênêré, kang wajib <i>wujūd</i>-é, kang muhal ‘<i>adam</i>-é, kang pêsthi anané, anging Allah. Lan angawêruhi ingsun [12] satuhuné Kanjêng Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang putêrâ Radèn Abdullâh, kang ibu Dèwi Aminah, ing ingkang <i>ẓahir</i> âna Mêkah, ngalih ing Madinah, gêrah ing Madinah, sédâ ing Madinah, sinarèkakên ing Madinah. Bangsané bangsâ Arab, bangsâ <i>rasul</i>, bangsâ Quraisy.</p>	<p><i>Muhammadarrasûlullah</i>. Angawêruhi ingsun, satuhuné ora âna Pangéran kang sinêmbah kêlawan sa/k/bênêré²², kang wajib <i>wujūd</i>-é, kang muhal ‘<i>adam</i>-é, kang pêsthi anané, anging Allah. Lan angawêruhi ingsun [12] satuhuné Kan(g)jêng²³ Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang put/ê/râ²⁴ Radèn Abdullâh, kang ibu Dèwi Aminah, /ing²⁵ ingkang <i>ẓahir</i> âna Mêkah, ngalih ing Madinah, gêrah ing Madinah, sédâ ing Madinah, sinarèkakên ing Madinah. Bangsané bangsâ Arab, bangsâ <i>rasul</i>, bangsâ Quraisy.</p>
<p>[13]. <i>Wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādiṣi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdānīyah, qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, sama’, baṣar, kalām, qādiran, murīdan, ‘āliman, ḥayan, sami’an, baṣīran, mutakāliman. Allahumma ṣalli ‘alā Muḥammadin, wa ‘alā alihi wa ṣahbihi wa salim. Rabbij’alḥazā baladan aminan. Allahumma</i> [14] <i>wārzuq ahluhu wāsi’an ṭayyiban ḥasanan.</i></p>	<p>[13]/.²⁶ <i>Wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādiṣi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdānīyah, qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, sama’, baṣar, kalām, qādiran, murīdan, ‘āliman, ḥayan, sami’an, baṣīran, mutakāliman. Allahumma ṣalli ‘alā Muḥammadin, wa ‘alā alihi wa ṣahbihi wa salim. Rabbij’alḥazā baladan aminan. Allahumma</i> [14] <i>wārzuq ahluhu wāsi’an ṭayyiban ḥasanan.</i></p>
<p>Utawi rukuné Islam iku limang pêrkârâ. Kang dhihin, angucap <i>asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrasulullah</i>. Kapingdho, <i>ṣalāt</i> limang wêktu. Kaping têlu, puwâsâ wulan Ramdan. Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping limâ, ngêlakoni [15] jaji maring Mêkah lamun kuwâsâ.</p>	<p>Utawi rukuné Islam iku limang p/ê/r(a)kârâ²⁷. Kang dhihin, angucap <i>asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrasulullah</i>. Kapin/g/dho, <i>ṣalāt</i> limang wêktu. Kaping têlu, puwâsâ wulan Ram(a)dan²⁸. Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping limâ, ng/ê/lakoni²⁹ [15] {k}aji³⁰ maring Mêkah lamun kuwâsâ.</p>
<p>Utawi kang wajib dèn lakoni kêlawan iku ati nêmbah pêrkârâ. Kang dhihin. <i>Ṣabar</i>, têngêsé saktêmêné iku nêtêpi pêrkârâ ngibadah, dèn ênggo ngilangakên nêpsu lan hâwâ.</p>	<p>Utawi kang wajib dèn lakoni kêlawan iku ati nêmbah p/ê/r(a)kârâ. Kang dhihin{,} <i>ṣabar</i>, têngêsé sa/k/têmêné³¹ iku nêtêpi p/ê/r(a)kârâ ngibadah, dèn ênggo ngilangakên</p>

Tabel salajêngipun

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling Suntingan Teks SK
<p><i>Tawwakal</i>, têngésé nganda ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bécik dadi rahmaté si mukmin, kang âlå dadi cobané si mukmin. [16]. <i>Tafwīd</i>, têngésé ora bosên-bosên ngibadah sartå ora nêjå ngêlakoni doså. <i>Riḍā</i>, têngésé olèhé rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pådha manuså, nêrimå maring karsané Allah. <i>Ikhlas</i>, têngésé kabèh olèhé ngibadah, nêjå ngêlakoni parintahé [17] Allah supåyå sêlamêt ånå ing <i>akhirat</i>. Tobat, têngésé yèn wus kaliwat ngêlakoni doså, wajib tobat iku marèni sartå wêdi maring Allah <i>Ta'ālā</i>, ora pisan-pisan nêjå ngêlakoni doså kang wus dèn lakoni.</p>	<p>nêpsu lan håwå. <i>Tawwakal</i>, têngésé /nganda/³² ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bécik dadi rahmaté si mukmin, kang âlå dadi cobané si mukmin. [16]/./ <i>Tafwīd</i>, têngésé ora bosên-bosên ngibadah sartå ora nêjå ng/ê/lakoni doså. <i>Riḍā</i>, têngésé olèhé rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pådha manuså, n/ê/rimå³³ maring karsané Allah. <i>Ikhlas</i>, têngésé kabèh olèhé ngibadah, nêjå ng/ê/lakoni parintahé [17] Allah supåyå s/ê/lamêt³⁴ ånå ing <i>akhirat</i>. Tobat, têngésé yèn wus kaliwat ng/ê/lakoni doså, wajib tobat iku marèni sartå wêdi maring Allah <i>Ta'ālā</i>, ora pisan-pisan nêjå ng/ê/lakoni doså kang wus dèn lakoni.</p>
<p>Utawi kang wajib dèn êdohi kêlawan ati iku nêni pêrkårå. Suwiji. [18]. <i>Riyā</i>, têngésé amrih kèringan sêpadhané manuså, ngaton-ngatonakên ngibadahé lan pênggawéné bécik supåyå dèn alêm lan dèn wêdèni. Kapingdho. <i>Sahat</i>, têngésé atiné bosên ngêlakoni ngibadah lan ora bosên olèhé ngêlakoni doså. Kaping têlu. <i>Ṭama'</i>, têngésé rumangså [19] rumangsané atiné ora ånå cukup-cukupé. Kaping pat. <i>Amal</i>, têngésé atiné ngangên <i>dunya</i> baé, pêngrasané ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartå ngêråså dèn paringi bilahi baé. <i>Ḥasūd</i>, têngésé ngarêp-ngarêp cilakané tanggané sêmangsané yèn dèn paringi susah, ngiri maring pådha manuså. [20]. '<i>Ujub</i>, têngésé ngunggulakên awaké, pêngrasané unggul dhéwé sartå lali maring rahmaté Allah, ora éling maring pitulungé Allah.</p>	<p>Utawi kang wajib dèn êdohi kêlawan ati iku nêni p/ê/r(a)kårå. S{a}wiji³⁵{,} [18] /./ <i>riyā</i>, têngésé amrih kèringan sêpadhané manuså, ngato(n)-ngatonakên³⁶ ngibadahé lan pênggawéné bécik supåyå dèn alêm lan dèn wêdèni. Kapin/g/dho{,} <i>sahat</i>, têngésé atiné bosên ng/ê/lakoni ngibadah lan ora bosên olèhé ng/ê/lakoni doså. Kaping têlu{,} <i>tama'</i>, têngésé /rumangså³⁷ [19] rumangsané atiné ora ånå cukup-cukupé. Kaping pat{,} <i>amal</i>, têngésé atiné ngangên <i>dunya</i> baé, pêngrasané ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartå ng/ê/råså³⁸ dèn paringi bilahi baé. <i>Ḥasūd</i>, têngésé ngarêp-ngarêp cilakané tanggané sêmangsané yèn dèn paringi susah, ngiri maring pådha manuså. [20]/./ '<i>Ujub</i>, têngésé ngunggulakên awaké, pêngrasané unggul dhéwé sartå lali maring rahmaté Allah, ora éling maring pitulungé Allah.</p>

Tabel salajêngipun

Asiling Transliterasi Teks SK	Asiling Suntingan Teks SK
<p>Utawi rukuné tobat iku papat. Suwiji, marèni sartå nêjå ora ngêlakoni manèh. Kapingdho, nobati doså kang wus kêliwat. [21] Kaping têlu, nékadakên kabèh doså pådha olèhé olèhé ora dèn lakoni. Kaping pat, olèhé ngêdohi doså, ngêgungakên maring Allah, wêdi maring bënduné Allah, lan wêdi siksane Allah, ora saking isiné ånå ing <i>dunya</i> baé, lan ora supåyå dèn alêm sêpadhané manuså. <i>Wallahu. A'lam.</i></p>	<p>Utawi rukuné tobat iku papat. S{a}wiji, marèni sartå nêjå ora ng/ê/lakoni manèh. Kapin/g/dho, nobati doså kang wus k{a}liwat³⁹. [21] Kaping têlu, nékadakên kabèh doså pådha olèhé /olèhé/⁴⁰ ora dèn lakoni. Kaping pat, olèhé ngêdohidoså, ng{a}gungakên⁴¹ maring Allah, wêdi maring bënduné Allah, lan wêdi siksane Allah, ora saking isiné ånå ing <i>dunya</i> baé, lan ora supåyå dèn alêm sêpadhané manuså. <i>Wallahu./ a'lam.</i></p>

4. Aparat Kritik

Aparat kritik inggih mênikå andharan ingkang nyawisakên wujud éwah-éwahan sêrataning *teks*. Éwah-éwahan tumrap *teks SK* mênikå saking asiling nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat kanthi nambahi, ngirangi, sårå nggantos aksåråning *teks*, wåndå, mênåpå déné têmbung wontên ing *teks* adhêdhasar *Boesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), buku *Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Depdiknas, 2006), sårå kajumbuhakên kaliyan *konteks* isinipun.

Kajawi mênikå, ugi wontên éwah-éwahaning tåndha pamaos ing *teks SK* amargi wontên tåndha pamaos ingkang kasêrat boten jumbuh kaliyan *konteks* isinipun. Éwah-éwahaning tåndha pamaos mênikå saking asiling nglêrêsakên tåndha ingkang lêpat kanthi nambahi, ngirangi, sårå nggantos tåndha pamaos kajumbuhakên kaliyan *konteks* isi. Manawi wontên tåndha ingkang dipuntambahi, milå tåndha kasêbut dipuncithak kandêl. Salajêngipun, manawi wontên tåndha pamaos ingkang dipunkirangi utawi dipungantos, milå dipunsêrat wontên *aparat*

kritik. Anggènipun ndamêl *aparât kritik* mênika minangka tanggêl jawab ilmiah saking *suntingan teks*.

a. Tabel Aparat Kritik

Sabên aksarâ, wandâ, têmbung, mênâpâ déné tandhâ pamaos ingkang dipun-*sunting*, dipunwuwuhi angka Arab sêratan Latin (...¹, ...², ...³, lsp) wontên ing pojok têngên sisih nginggil kanthi dipunsêrat urut. Salajêngipun, aksarâ, wandâ, têmbung, mênâpâ déné tandhâ pamaos ingkang dipun-*sunting* mênika dipunsêrat urut wontên ing *tabel aparât kritik*, lajêng dipunandharakên kanthi *deskriptif* supados langkung jangkêp. Wondéné tuladhâ panyêrating *aparât kritik* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandap mênika.

Tabel 43. Tuladhâ Aparat Kritik

No.	Transliterasi Standar	Suntingan	Sasampunipun dipun-sunting	Katrangan
1.	jumê nang	jumên{ê}ng ¹	jumênêng	kacâ 1 larik 10

Adhêdasar *tabel* ing nginggil, sagêd dipunmangrêtosi bilih ing urutan *tabel* kaping satunggal kapanggihakên têmbung ‘jumê nang’ ingkang kasêrat ing kacâ 1 larik 10. Salajêngipun, têmbung ‘jumê nang’ dipun-*sunting* kanthi nggantos *konsonan* a dados ê, milâ sasampunipun dipun-*sunting* asilipun dados têmbung ‘jumênêng’. Wondéné *aparât kritik* tumrap *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênika.

Tabel 44. Aparat Kritik

No.	Transliterasi	Suntingan	Sasampunipun dipun-sunting	Katrangan
1.	jumê nang	jumên{ê}ng ¹	jumênêng	kacâ 1 larik 10
2.	başar	/başar ²	(dipunicali)	kacâ 3 larik 1
3.	ingkang	/ingkang/ ³	(dipunicali)	kacâ 3 larik 10

Tabel salajêngipun

No.	Transliterasi	Suntingan	Sasampunipun dipun-sunting	Katrangan
4.	ngadikâ	nga(n)dikâ⁴	ngandikâ	kâcâ 4 larik 2
5.	kalihdosâ	kalihd{â}sâ⁵	kalihdâsâ	kâcâ 4 larik 5 sâhâ 7
6.	majing	ma(n)jing⁶	manjing	kâcâ 4 larik 11; kâcâ 5 larik 1, 2, 3, 5, 6, 7, sâhâ 9; sartâ kâcâ 7 larik 1 sâhâ 6
7.	kapidhoné	kapi(n)dhoné⁷	kapindhoné	kâcâ 5 larik 1
8.	kapingdhoné	kapin/g/dhoné⁸	kapindhoné	kâcâ 5 larik 7
	kapingdho	kapin/g/dho	kapindho	kâcâ 14 larik 8, kâcâ 18 larik 6, sâhâ kâcâ 20 larik 10
9.	dudumané	du(m)dumané⁹	dumdumané	kâcâ 6 larik 5 sâhâ 8
10.	papitu	p{ê}pitu¹⁰	pêpitu	kâcâ 6 larik 9
11.	pidhoné	pi(n)dhoné¹¹	pindhoné	kâcâ 8 larik 3
12.	pêngalapan	p{a}ngalapan¹²	pangalapan	kâcâ 8 larik 4
13.	<i>rusul</i>	r{a}sul¹³	<i>rasul</i>	kâcâ 8 larik 11, kâcâ 9 larik 11, sâhâ kâcâ 10 larik 8
14.	pêrcâyâ	p/ê/r(a)câyâ¹⁴	pracâyâ	kâcâ 9 larik 3
15.	sêdâyâ	s{a}dâyâ¹⁵	sadâyâ	kâcâ 9 larik 11, kâcâ 10 larik 8, sâhâ kâcâ 11 larik 3
16.	.	{:}¹⁶	:	kâcâ 10 larik 1
17.	<i>kaman</i>	/kaman/¹⁷	(dipunicali)	kâcâ 10 larik 1
18.	cidêrâ	cid/ê/râ¹⁸	cidrâ	kâcâ 10 larik 4
19.	ngupêt	ngu(m)pêt¹⁹	ngumpêt	kâcâ 10 larik 5
20.	.	{,}²⁰	,	kâcâ 11 larik 2; kâcâ 15 larik 4; kâcâ 18 larik 1, 6, sâhâ 10; sartâ kâcâ 19 larik 3
21.	ngêwêruhânâ	ng{a}wêruhânâ²¹	ngawêruhânâ	kâcâ 11 larik 2
22.	sakbênêré	sa/k/bênêré²²	sabênêré	kâcâ 11 larik 8
23.	kanjêng	kan(g)jêng²³	kangjêng	kâcâ 12 larik 1
24.	putêrâ	put/ê/râ²⁴	putrâ	kâcâ 12 larik 4
25.	ing	/ing/²⁵	(dipunicali)	kâcâ 12 larik 5
26.	.	/.²⁶	(dipunicali)	kâcâ 13 larik 1, kâcâ 16 larik 1, kâcâ 18 larik 1, kâcâ 20 larik 1, sâhâ kâcâ 21 larik 10

Tabel salajêngipun

No.	Transliterasi	Suntingan	Sasampunipun dipun-sunting	Katrangan
27.	pêrkârâ	p/ê/r(a)kârâ ²⁷	prakârâ	kâcå 14 larik 4, kâcå 15 larik 3, kâcå 15 larik 5, sâhå kâcå 17 larik 11
28.	Ramdan	Ram(a)dan ²⁸	Ramadan	kâcå 14 larik 9
29.	ngêlakoni	ng/ê/lakoni ²⁹	nglakoni	kâcå 14 larik 11; kâcå 16 larik 3 sâhå 11; kâcå 17 larik 3-4 sâhå 7; kâcå 18 larik 7-8; sartå kâcå 20 larik 9
30.	jaji	{k}aji ³⁰	kaji	kâcå 15 larik 1
31.	saktêméné	sa/k/têméné ³¹	satêméné	kâcå 15 larik 4-5
32.	nganda	/nganda/ ³²	(dipunicali)	kâcå 15 larik 7
33.	nêrimå	n/ê/rimå ³³	nrimå	kâcå 16 larik 9
34.	sêlamêt	s/ê/lamêt ³⁴	slamêt	kâcå 17 larik 1
35.	suwiji	s{a}wiji ³⁵	sawiji	kâcå 17 larik 11 sâhå kâcå 20 larik 8
36.	ngato- ngatonakên	ngato(n)- ngatonakên ³⁶	ngaton- ngatonakên	kâcå 18 larik 2-3
37.	rumangså	/rumangså/ ³⁷	(dipunicali)	kâcå 18 larik 11
38.	ngêråså	ng/ê/råså ³⁸	ngråså	kâcå 19 larik 6
39.	kêliwat	k{a}liwat ³⁹	kaliwat	kâcå 20 larik 11
40.	olèhé	/olèhé/ ⁴⁰	(dipunicali)	kâcå 20 larik 2
41.	ngêgungakên	ng{a}gungakên ⁴¹	ngagungakên	kâcå 21 larik 4

b. Cathêtan Aparat Kritik

Supados langkung gampil anggènipun mahami *tabel aparat kritik* ingkang kasêrat wontên nginggil, milå *aparat kritik* kasêbut kédah dipunandharakên kanthi *deskriptif*. Andharaning *aparat kritik* awujud cathêtan ngéngingi *suntingan teks SK* ingkang dipuntindakakên kanthi nambahi, ngirangi, utawi nggantos, wandå, têmbung, mênåpå déné tandhå pamaos wontên ing *teks SK*. Wondéné andharaning cathêtan *aparat kritik* kaandharakên kados makatên.

1. **jumê nang**

Vokal a ing têngbung ‘jumê nang’ dipungantos *vokal* ê, satêmah mujudakên têngbung ‘jumê nêng’. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Wal-qiyâmu binafsihi*, **jumê nang** Allah kêlawan dhéwé, muhal jumê nêngâ Allah kêlawan liyané ... (kacå 1 larik 9-11 dumugi kacå 2 larik 1)

Suntingan mênikå dipundamêl kanggé njumbuhakên kaliyan *entri* têngbung wontên *Baoesastra Djawa* sâhå *konteks* ukaranipun. Wondéné têngbung ‘jumê nêng’ mênikå wujud ing kråmå inggil saking têngbung ‘ngadêg’ (Poerwadarminta, 1939: 373).

2. **başar**

Têngbung ‘*başar*’ kasêrat dhobêl, inggih mênikå wontên ing pungkasaning kacå 2 sâhå purwakaning kacå 3. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Sama*’, amiharså, Allah muhal yèn tuliå. **Başar** *başar*, aningali, Allah muhal yèn wutåå ... (kacå 2 larik 11 dumugi kacå 3 larik 1)

Kanggé njumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, satêmah wontên têngbung ‘*başar*’ ingkang dipunicali supados botên kados têngbung rangkêp. Sasampunipun têngbung ‘*başar*’ dipunicali, milå sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têngbung ‘*başar*’ ingkang kêdahipun dipunicali mênikå botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

3. **ingkang**

Têngbung ‘ingkang’ ugi kasêrat dhobêl, inggih mênikå kasêrat wontên kacå 3 larik 10. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Sami'an*, kang amiharså, Allah muhal ingkang **ingkang** tuli. (kåcå 3 larik 9-10)

Panyêrating têmbung 'ingkang' kêdah dipunicali supados jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Sasampunipun têmbung 'ingkang' dipunicali, milå sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têmbung 'ingkang' ingkang kêdahipun dipunicali mênika botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

4. ngadikå

Têmbung 'ngadikå' botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Mutakalîman*, kang **ngadikå**, Allah muhal ingkang bisu ... (kåcå 4 larik 1-2)

Suntingan tumrap têmbung 'ngadikå' mênika kanthi nambahi *konsonan* n. Asiling *suntingan* mênika mujudakên têmbung 'ngandikå', ingkang têngesipun 'kåndhå, njlatu' (Poerwadarminta, 1939: 377). Maknå mênika jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

5. kalihdoså

Suntingan ingkang dipuntindakakên kanggé têmbung 'kalihdoså' kanthi nggantos *vokal* o dados *vokal* a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhånå ing sipat ingkang wajib ing Allah **kalihdoså**, lan sipat ingkang muhal ing Allah **kalihdoså**, lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh ... (kåcå 4 larik 3-8)

Suntingan kasêbut katindakakên amargi têmbung 'kalihdoså' botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun ing *teks* sårå botên kapanggihakên wontên *Baoesastra*

Djawa. Wondéné asiling *suntingan* mênikå mujudakên têngbung ‘kalihdåså’ ingkang nêdahakên wujud bâså kråmå saking ‘têngbung wilangan rong puluh’ (Poerwadarminta, 1939: 501). *Suntingan* mênikå katindakakên kanggé têngbung-têngbung ingkang kasêrat ‘kalihdoså’ ing *teks*, inggih mênikå wontên kâcå 4 larik 5 sâhå 7.

6. majing

Têngbung ‘majing’ mênikå dipunsêsêli *konsonan* n, satêmah mujudakên têngbung ‘manjing’. Bab mênikå dipuntindakakên amargi têngbung ‘majing’ botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun *teks* sâhå botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå têngbung mênikå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi panjingé sipat kalihdåså iku manjing dadi papat. Kang dhihin, **majing** sipat *nafsiyah*. Kapidhoné, **majing** sipat *salbiyah*. (kâcå 4 larik 9-11 dumugi kâcå 5 larik 1)

Têngbung ‘manjing’ mênikå kalêbêt têngbung Kawi ingkang têngsipun ‘mlêbu, lumêbu’ (Poerwadarminta, 1939: 290). Salajêngipun, manawi wontên têngbung ingkang kasêrat ‘majing’, milå dipun-*sunting* kanthi nambahi *konsonan* n, kados sêratan wontên *teks SK* kâcå 4 larik 11; kâcå 5 larik 1, 2, 3, 5, 6, 7, sâhå 9; sartå kâcå 7 larik 1 sâhå 6.

7. kapidhoné, pidhoné, kapingdhoné, sâhå kapingdho

Têngbung ‘kapidhoné’ sâhå ‘pidhoné’ dipun-*sunting* kanthi nambahi aksårå n. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Kapidhoné, majing sipat *salbiyah*. Kaping têngluné, majing sipat *ma’ani*. Kaping paté, majing sipat *ma’nawiyah* ... (kâcå 5 larik 1-4)

... kabèh wênang, lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping **pidhoné**, gawé Allah alam ora kèlawan pêngalapan ... (kacå 8 larik 1-4)

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, têmbung ‘kapidhoné’ sâhå ‘pidhoné’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*. Awit saking mênikå, têmbung-têmbung mênikå kêdah dipun-*sunting* kanthi nambahi *konsonan* n, satêmah mujudakên têmbung ‘kapindhoné’ sâhå ‘pindhoné’. Têmbung ‘kapindhoné’ kadhapuk saking têmbung linggå ‘pindho’, ingkang kawuwuhan atêr-atêr ka- sâhå panambang -né. Wondéné têmbung ‘pindhoné’ kadhapuk saking têmbung linggå ‘pindho’ ingkang kawuwuhan panambang -né.

Têmbung ‘kapingdhoné’ sâhå ‘kapingdho’ ugi kêdah dipun-*sunting* amargi botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Utawi sipat papat iku **majing** dadi **roro**. Ingkang dhihin, **majing** sipat *istignā*. **Kapingdhoné**, majing sipat *iftiqār*. Utawi sipat roro iku majing dadi siji, ... (kacå 5 larik 4-9)

... Utawi rukuné tobat iku papat. Suwiji, marèni sartå nêjå ora ngêlakoni manèh. **Kapingdho**, nobati doså kang wus kêliwat. (kacå 20 larik 7-11)

Suntingan tumrap têmbung ‘kapingdhoné’ sâhå ‘kapingdho’ mênikå katindakakên kanthi ngirangi *konsonan* g, satêmah mujudakên têmbung ‘kapindhoné’ sâhå ‘kapindho’. Têmbung ‘kapindhoné’ kadhapuk saking têmbung linggå ‘pindho’, ingkang kawuwuhan atêr-atêr ka- sâhå panambang -né. Wondéné têmbung ‘pindhoné’ mênikå kadhapuk saking têmbung linggå ‘pindho’ ingkang kawuwuhan panambang -né. Salajêngipun, manawi wontên tetêmbungan ingkang kasêrat ‘kapingdho’, milå dipun-*sunting* kanthi ngirangi aksara g, kados sêratan wontên *teks SK* kacå 14 larik 8, kacå 18 larik 6, sâhå kacå 20 larik 10.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih têngbung linggâ saking têngbung ‘kapidhoné’, ‘pidhoné’, ‘kapingdhoné’, sâhâ ‘kapingdho’ inggih mênikâ têngbung ‘pindho’. Têgêsipun têngbung ‘pindho’ inggih mênikâ ‘kaping kalih, ambal ping loro, urutan kang ping loroné’ (Poerwadarminta, 1939: 492). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* isinipun, têngbung ‘kapidhoné’, ‘pidhoné’, ‘kapingdhoné’, sâhâ ‘kapingdho’ mênikâ ngêwrat têng ingkang sami, inggih mênikâ ‘urutan kaping kalih’.

8. dudumané

Suntingan ingkang dipuntindakakên kanggé têngbung ‘dudumané’ inggih mênikâ kanthi nambahi *konsonan* m. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi **dudumané** *ma’ânī* iku pitu: *qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, sama’, baṣar, kalām*. Utawi **dudumané** *ma’nawīyah* iku papitu ... (kacâ 6 larik 4-9)

Têngbung ‘dudumané’ dipun-*sunting* amargi botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa* sâhâ botên jumbuh kaliyan *konsteks*-ipun. Wondéné *suntingan* mênikâ katindakakên kanthi nambahi *konsonan* m, satêmah mujudakên têngbung ‘dumdumané’. Têngbung ‘dumdumané’ mênikâ asalipun saking têngbung linggâ ‘dum’. Têgêsipun têngbung ‘dum’ inggih mênikâ ‘mbagé, dundum’ (Poerwadarminta, 1939: 71).

Ananging, panganggéning têngbung ‘dumduman’ mênikâ adhêdhasar têtêngbungan ing *Baoesastra Djawa* ingkang mligi dipunsêrat ‘dumduman’, ingkang ngêwrat têngs ‘panduman, pambagéan’ (Poerwadarminta, 1939: 71). Salajêngipun, *suntingan* tumrap têngbung ‘dudumané’ katindakakên kanggé

têmbung-têmbung ingkang kasêrat ‘dudumané’ ing *teks SK*, inggih mênikå sêratan wontên kåcå 6 larik 5 sårå 8.

9. papitu

Têmbung ‘papitu’ dipun-*sunting* dados têmbung ‘pêpitu’. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi dudumané *ma’nawīyah* iku **papitu**: *qādiran, murīdan, ‘āliman, ḥayan, samī’an, baṣīran, mutakalīman*. (kåcå 6 larik 7-11)

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, têmbung ‘papitu’ ing pêthikan nginggil botên jumbuh kaliyan *konteks* pandhapuking têmbung rangkêp dwipurwå. Têmbung ‘papitu’ manawi dipundamêl têmbung rangkêp dwipurwå, kêdahipun kasêrat ‘pêpitu’, inggih wandå wiwitan ngginakakên *vokal ê*. Dados, *suntingan* kanggé têmbung ‘papitu’ inggih mênikå kanthi nggantos *vokal a* dados *vokal ê*.

10. pêngalapan

Têmbung ‘pêngalapan’ dipun-*sunting* dados ‘pangalapan’, kanthi nggantos aksårå ê dados aksårå a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kang dhihin, agawé alam kabèh wênang, lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping pidhoné, gawé Allah alam ora kêlawan **pêngalapan**. (kåcå 7 larik 11 dumugi kåcå 8 larik 1-4)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘pêngalapan’ ing pêthikan nginggil botên wotên maknanipun amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun aksårå ê dipungantos aksårå a, satêmah dados têmbung ‘pangalapan’ ingkang ngêwrat têtês ingkang cêthå. Têtêsipun têmbung ‘pangalapan’ inggih mênikå ‘papan ingkang angkêr’ (Poerwadarminta, 1939: 467).

11. *rusul*

Têmbung ‘*rusul*’ dipun-*sunting* dados ‘*rasul*’, inggih kanthi nggantos *vokal* u dados *vokal* a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku, wajib ngawêruhân wong akil balèg sêdâyâ ing muhalé pârâ **rusul** iku têtêlu ... (kacă 9 larik 8-11 dumugi kacă 10 larik 1)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘*rusul*’ ing pêthikan nginggil botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Têmbung ‘*rusul*’ mênikâ wujud jamak saking têmbung ‘*rasul*’. Makatên ugi kanggé têmbung ‘pârâ’, têmbung mênikâ ugi ngêwrat maknâ jamak. Dados, manawi ing *teks* kasêrat ‘pârâ *rusul*’, mila têmbung ‘*rusul*’ dipun-*sunting* dados ‘*rasul*’, inggih amargi têtêmbungan ingkang ngêwrat maknâ jamak botên sagêd dipunsandhingakên.

Sasampunipun têmbung ‘*rusul*’ dipun-*sunting* dados têmbung ‘*rasul*’, milâ jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Têgêsipun têmbung ‘*rasul*’ inggih mênikâ ‘utusan’ (Poerwadarminta, 1939: 521). Salajêngipun, *suntingan* mênikâ katindakakên kanggé têmbung-têmbung ingkang kasêrat ‘*rusul*’ ing *teks*, inggih mênikâ kacă 8 larik 11, kacă 9 larik 11, sâhâ kacă 10 larik 8.

12. *pêrcâyâ*

Têmbung ‘*pêrcâyâ*’ dipun-*sunting* dados ‘*pracâyâ*’, inggih kanthi ngicali *vokal* ê sâhâ nambahi *vokal* a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Têgêsé *sidiq*, bènêr wartané *rusul*. Têgêsé *amānah* iku, **pêrcâyâ** maring Allah. Têgêsé *tablīg* iku, nêkakakên parintahé Allah. (kacă 9 larik 1-5)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘*pêrcâyâ*’ ing pêthikan nginggil kalêbêt têmbung ingkang ngginakakên bâsâ pawicantênan. Awit saking mênikâ, têmbung ‘*pêrcâyâ*’ kêdah dipun-*sunting* supados jumbuh kaliyan

Baoesastra Djawa. Sasampunipun ngicali *vokal* ê sâhâ nambahi *vokal* a, satêmah mujudakên têmbung ‘prakârâ’ ingkang ngêwrat têngês ingkang cêthâ. Wondéné têngêsipun têmbung ‘prakârâ’ inggih mênikâ ‘kang dadi rêmbug, bab, âpâ-âpâ kang kêlakon’ (Poerwadarminta, 1939: 509).

13. sêdâyâ

Suntingan ingkang dipuntindakakên kanggé têmbung ‘sêdâyâ’ inggih nggantos *vokal* ê dados *vokal* a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kados makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku wajib ngawêruhânâ wong akil balèg sêdâyâ ing muhalé pârâ *rusul* ... (kacâ 9 larik 8-11)

Suntingan tumrap têmbung ‘sêdâyâ’ katindakakên amargi têmbung mênikâ kalêbêt têmbung ingkang ngginakakên bâsâ pawicantênan. Wondéné asiling *suntingan* mênikâ mujudakên têmbung ‘sadâyâ’, satêmah jumbuh kaliyan *konteks*-ipun ing *teks* sâhâ *Baoesastra Djawa*. Têngêsipun têmbung ‘sadâyâ’ inggih mênikâ ‘kabèh’ (Poerwadarminta, 1939: 537). *Suntingan* mênikâ katindakakên kanggé têmbung-têmbung ingkang kasêrat ‘sadâyâ’ ing *teks*, inggih mênikâ wontên kacâ 9 larik 11, kacâ 10 larik 8, sâhâ kacâ 11 larik 3.

14. tândhâ titik (.)

Tândhâ *titik* (.) dipungantos dados tândhâ *titik dua* (:). Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku wajib ngawêruhânâ wong akil balèg sêdâyâ ing muhalé pârâ *rusul* iku têtêlu. *Kizib, khiyānah, kaman kitmān*. (kacâ 9 larik 1-4 dumugi kacâ 10 larik 1-2)

Kanggé njumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, satêmah tândhâ *titik* (.) ingkang kasêrat sasampunipun têmbung ‘têtêlu’ dipungantos dados tândhâ *titik dua* (:). Ancasipun inggih mênikâ kanggé nêdahakên bilih ukârâ ingkang kasêrat

sasampunipun tēmbung ‘têtêlu’ mēnikā ngēwrat andharan utawi pēprincèn saking ukārā sadèrèngipun. Sasampunipun tândhā *titik* (.) dipungantos dados tândhā *titik dua* (:), milā sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

15. *kaman*

Tēmbung ‘*kaman*’ dipunicali. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku wajib ngawêruhānā wong akil balèg sêdâyā ing muhalé pârā *rusul* iku têtêlu. *Kizib, khiyānah, kaman kitmān*. (kacă 9 larik 1-4 dumugi kacă 10 larik 1-2)

Panyêrating tēmbung ‘*kaman*’ kédah dipunicali amargi botên wontên maknanipun sâhā supados jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Sasampunipun tēmbung ‘*kaman*’ dipunicali, milā sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), tēmbung ‘*kaman*’ ingkang kédahipun dipunicali mēnikā botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

16. *cidêrā*

Tēmbung ‘*cidêrā*’ dipun-*sunting* dados ‘*cidrā*’, inggih kanthi ngicali aksārā ê. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Têgêsé *khiyānah* iku, ***cidêrā*** maring Allah. Têgêsé *kitmān* iku, ngupêt parintahé Allah. (kacă 10 larik 4-6)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, tēmbung ‘*cidêrā*’ ing pêthikan nginggil botên wotên maknanipun amargi botên jumbuh kaliyan têtēmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun aksārā ê dipunicali, satêmah dados tēmbung ‘*cidrā*’ ingkang ngēwrat tēgês ingkang cêthā. Têgèsipun tēmbung ‘*cidrā*’

inggih mênikå ‘pangapus, luput, botên sêtya’ (Poerwadarminta, 1939: 637).

Maknå mênikå jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

17. ngupêt

Têmbung ‘ngupêt’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Têgêsé *khiyānah* iku, cidêrå maring Allah. Têgêsé *kitmān* iku, **ngupêt** parintahé Allah. (kåcå 10 larik 4-6)

Suntingan tumrap têmbung ‘ngupêt’ mênikå kanthi nambahi *konsonan* m, satêmah mujudakên têmbung ‘ngumpêt’. Wondéné têngêsipun têmbung ‘ngumpêt’ inggih mênikå ‘ndêlik(aké), nyidhêm’ (Poerwadarminta, 1939: 440). Maknå mênikå jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

18. tåndhå *titik*(.)

Tåndhå *titik* (.) dipungantos dados tåndhå *koma* (,). Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku. Wajib ngêwêruhånå wong akil balèg sêdâyå, *asyhadu allā ilaha illallah* ... (kåcå 11 larik 1-4)

Kanggé njumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, milå tåndhå *titik* (.) ingkang kasêrat sasampunipun têmbung ‘iku’ dipungantos dados tåndhå *koma* (,). Pawadanipun inggih mênikå amargi ukårå ingkang kasêrat sasampunipun têmbung ‘iku’ mênikå taksih gêgayutan kaliyan ukårå sadèrèngipun. Sasampunipun tåndhå *titik* (.) dipungantos dados tåndhå *koma* (,), milå sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks* sårå kaginakakên kanggé tåndhå napasing pamaos. Salajêngipun, *suntingan* ingkang dipuntindakakên kanthi nggantos

tândhå *titik* (.) dados tândhå *koma* (,) wontên ing kâcå 11 larik 2; kâcå 15 larik 4; kâcå 18 larik 1, 6, sâhå 10; sartå kâcå 19 larik 3.

19. ngêwêruhåná

Têmbung ‘ngêwêruhåná’ dipun-*sunting* dados ‘ngawêruhåná’ inggih kanthi nggantos aksårå ê dados aksårå a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kados makatên.

... Kêlawan sêpadhané kabèh iku. Wajib **ngêwêruhåná** wong akil balèg sêdâyå, *asyhadu allā ilaha illallah* ... (kâcå 11 larik 1-4)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘ngêwêruhåná’ ing pêthikan nginggil botên wotên maknanipun amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun aksårå ê dipungantos aksårå a, satêmah dados têmbung ‘ngawêruhåná’ ingkang ngêwrat têngês ingkang cêthå. Têmbung ‘ngawêruhåná’ mênikå kadhapuk saking têmbung linggå ‘wêruh’ ingkang kawuwuhan atêr-atêr nga- sâhå panambang -ånå. Têngesipun têmbung ‘wêruh’ inggih mênikå ‘mangrêtos, ngrêmbug marang’ (Poerwadarminta, 1939: 661).

20. sakbênêré

Suntingan ingkang dipundamêl kanggé têmbung ‘sakbênêré’ inggih mênikå kanthi ngicali *konsonan* k. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Angawêruhi ingsun satuhuné ora åná Pangéran kang sinêmbah kêlawan **sakbênêré**, kang wajib *wujūd-é*, kang muhal ‘*adam-é*, kang pesthi anané, anging Allah. (kâcå 11 larik 6-10)

Suntingan tumrap têmbung ‘sakbênêré’ katindakakên amargi têmbung ‘sakbênêré’ botên jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa* sâhå kalêbêt bâså pawicantênan. Sasampunipun têmbung ‘sakbênêré’ dipun-*sunting* dados ‘sabênêré’, satêmah jumbuh kaliyan *konteks*-ipun.

Têmbung ‘sabênêré’ mênika kadhapuk saking têmbung lingga ‘bênêr’ ingkang kawuwuhan atêr-atêr sa- kaliyan panambang -é. Têgêsipun têmbung ‘bênêr’ inggih mênika ‘botên lêpat, pênêr, têmên, mula pancèn nyatâ’ (Poerwadarminta, 1939: 40). Wondéné têgêsipun têmbung ‘sabênêré’ inggih mênika ‘sanyatané, pancèné’ (Poerwadarminta, 1939: 40). Maknâ mênika jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

21. kanjêng

Têmbung ‘kanjêng’ dipun-*sunting* kanthi nambahi aksarâ g. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Lan angawêruhi ingsun satuhuné **Kanjêng** Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang putêrâ Radèn Abdullâh, kang ibu Dèwi Aminah ... (kacâ 11 larik 11 dumugi kacâ 12 larik 1-5)

Têmbung ‘kanjêng’ kalêbêt bâsâ pawicantênan, satêmah kêdah dipun-*sunting*. *Suntingan* tumrap têmbung ‘kanjêng’ inggih mênika kanthi nambahi *konsonan* g, ingkang mujudakên têmbung ‘kangjêng’. Têgêsipun têmbung ‘kangjêng’ inggih mênika ‘sêsêbutan kanggé pârâ priyayi luhur’ (Poerwadarminta, 1939: 186). Maknâ mênika jumbuh kaliyan *konteks* isi.

22. putêrâ

Têmbung ‘putêrâ’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milâ kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Lan angawêruhi ingsun satuhuné Kanjêng Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang **putêrâ** Radèn Abdullâh, kang ibu Dèwi Aminah ... (kacâ 11 larik 11 dumugi kacâ 12 larik 1-5)

Suntingan tumrap têmbung ‘putêrâ’ mênika katindakakên kanthi ngirangi aksarâ *vokal* ê, satêmah mujudakên têmbung ‘putrâ’. Wondéné têgêsipun têmbung

‘putrâ’ inggih mênika ‘anak’ (Poerwadarminta, 1939: 505). Maknâ mênika jumbuh kaliyan *konteks* isipun *teks*.

23. ing

Têmbung ‘ing’ dipunicali kémawon. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Lan angawêruhi ingsun satuhuné Kanjêng Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang putêrâ Radèn Abdullâh, kang ibu Dèwi Aminah, **ing** ingkang *zahir* ânâ Mêkah, ngalih ing Madinah, gêrah ing Madinah ... (kacâ 11 larik 11 dumugi kacâ 12 larik 1-7)

Panyêrating têmbung ‘ing’ kêdah dipunicali supados jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Sasampunipun têmbung ‘ing’ dipunicali, milâ sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têmbung ‘ing’ ingkang kêdahipun dipunicali mênika botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

24. tandhâ titik (.)

Tandhâ *titik* (.) dipunicali kémawon. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

. *Wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādiṣi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdāniyah, qudrah, irādah, ‘ilmu, ḥayat, sama’* ... (kacâ 13 larik 1-4)

Panyêrating tandhâ *titik* (.) ing wiwitaning ukârâ utawi ingkang kasêrat botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun kêdah dipunicali. Sajatosipun, ginanipun tandhâ *titik* (.) inggih kanggé tandhâ wasananing ukârâ sâhâ kanggé misah ukârâ ingkang botên nunggil. Awit saking mênika, supados jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*, milâ tandhâ *titik* (.) kasêbut kêdah dipunicali kémawon. Tandhâ *titik*

(.) ingkang dipunicali inggih mênikå tåndhå *titik* ingkang kasêrat wontên kâcå 13 larik 1, kâcå 16 larik 1, kâcå 18 larik 1, kâcå 20 larik 1, sâhå kâcå 21 larik 10.

25. pêrkårå

Têmbung ‘pêrkårå’ dipun-*sunting* dados ‘prakårå’, inggih kanthi ngicali *vokal* ê sâhå nambahi *vokal* a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi rukuné Islam iku limang **pêrkårå**. Kang dhihin, angucap *asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrāsulullahi* ... (kâcå 11 larik 3-7)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘pêrkårå’ ing pêthikan nginggil botên wotên maknanipun amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun ngicali *vokal* ê sâhå nambahi *vokal* a, satêmah mujudakên têmbung ‘prakårå’ ingkang jumbuh kaliyan têtêmbungan ing *Baoesastra Djawa*. Wondéné têngesipun têmbung ‘prakårå’ inggih mênikå ‘kang dadi rêmbug, bab, âpâ-âpâ kang kêlakon’ (Poerwadarminta, 1939: 509). *Suntingan* tumrap têmbung ‘pêrkårå’ ingkang asilipun dados ‘prakårå’ katindakakên kanggé sêrataning *teks* wontên kâcå 14 larik 4; kâcå 15 larik 3 sâhå 5; sartå kâcå 17 larik 11.

26. Ramdan

Têmbung ‘Ramdan’ botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun, milå têmbung mênikå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kaping têlu, puwåså wulan **Ramdan**. Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih ... (kâcå 14 larik 8-11)

Suntingan tumrap têmbung ‘Ramdan’ inggih kanthi nambahi *vokal* a, satêmah mujudakên têmbung ‘Ramadan’. Têngesipun têmbung ‘Ramadan’ inggih mênikå ‘wulan kaping sângå ing taun *Hijriyah*, wulan wajib kanggé tiyang

ingkang ngrasuk agami Islam (ingkang sampun akil balèg) nindakakên siyam’ (Depdiknas, 2015: 1136).

Manawi kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa*, têmbung ‘Ramadan’ mênikå dipunwastani ‘Ramêlan’ inggih mênikå ‘sasi kang kasångå (sasi påså)’ (Poerwadarminta, 1939: 518). Ananging, umumipun tiyang mênikå langkung kathah ingkang mangrêtos sâhå ngginakakên têmbung ‘Ramadan’ katimbang ‘Ramêlan’.

27. ngêlakoni

Têmbung ‘ngêlakoni’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun wontên ing *teks* kasêrat makatên.

... Tobat, têngêsé yèn wus kaliwat **ngêlakoni** doså, wajib tobat iku marèni sartå wêdi maring Allah *Ta’âlâ*, ora pisan-pisan nêjå **ngêlakoni** doså kang wus dèn lakoni. (kåcå 17 larik 2-9)

Suntingan tumrap têmbung ‘ngêlakoni’ katindakakên kanthi ngirangi aksårå *vokal* ê, satêmah mujudakên têmbung ‘nglakoni’. Têmbung ‘nglakoni’ mênikå saking têmbung linggå ‘laku’ ingkang kawuwuhan atêr-atêr ng- sâhå panambang -i. Têngêsipun têmbung ‘laku’ inggih mênikå ‘tumindak, lêlungan, patrap’ (Poerwadarminta, 1939: 505).

Wondéné têngêsipun têmbung ‘nglakoni’ inggih mênikå ‘nandang, nindakakên’ (Poerwadarminta, 1939: 505). *Suntingan* tumrap têmbung ‘ngêlakoni’ katindakakên kanggé sêrataning *teks SK* wontên kåcå 14 larik 11; kåcå 16 larik 3 sâhå 11; kåcå 17 larik 3-4 sâhå 7; kåcå 18 larik 7-8; sartå kåcå 20 larik 9.

28. jaji

Têmbung ‘jaji’ dipun-*sunting* dados ‘kaji’, inggih mênika kanthi nggantos aksâra j dados aksâra k. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping lima, ngêlakoni **jaji** maring Mêkah lamun kuwâsa. (kacå 14 larik 10-11 dumugi kacå 15 larik 1)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘jaji’ ing pêthikan *teks* wontên nginggil botên wotên maknaipun amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun aksâra j dipungantos aksâra k, satêmah dados têmbung ‘kaji’ ingkang ngêwrat têng ingkang cêthå. Têngsipun têmbung ‘kaji’ inggih mênika ‘tiyang ingkang jiyarah dhatêng Mêkah’ (Poerwadarminta, 1939: 178). Maknå mênika jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

29. saktêméné

Suntingan ingkang dipundamêl kanggé têmbung ‘saktêméné’ inggih mênika kanthi ngicali *konsonan* k. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi kang wajib dèn lakoni kêlawan iku ati nêr pêrkåra. Kang dhihin. *Şabar*, têngésé **saktêméné** iku nêtêpi pêrkåra ngibadah ... (kacå 15 larik 2-5)

Suntingan tumrap têmbung ‘saktêméné’ katindakakên amargi têmbung ‘saktêméné’ botên jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa* såhå kalêbêt bâsa pawicantênan. Sasampunipun têmbung ‘saktêméné’ dipun-*sunting* dados ‘satêméné’, satêmah jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Têmbung ‘saktêméné’ mênika kadhapuk saking têmbung linggå ‘têmên’ ingkang kawuwuhan atêr-atêr sa-kaliyan panambang -é. Têngsipun têmbung ‘têmên’ inggih mênika ‘nyåtå ora

goroh, mêmpeṅg, bangêt’ (Poerwadarminta, 1939: 40). Wondéné têngesipun têngbung ‘satêmêné’ inggih mênika ‘sanyatané, sabênêré’ (Poerwadarminta, 1939: 601). Maknâ mênika jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

30. nganda

Têngbung ‘nganda’ dipunicali kémawon. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Tawwakal*, têngesé **nganda** ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bécik dadi rahmaté si mukmin, kang âlâ dadi cobané si mukmin. (kacâ 15 larik 7-11)

Panyêrating têngbung ‘nganda’ kédah dipunicali amargi botên wontên têngesipun sâhâ supados jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Sasampunipun têngbung ‘nganda’ dipunicali, milâ sagêd jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têngbung ‘nganda’ ingkang kédahipun dipunicali mênika botên prêlu dipunwaos amargi klentu anggènipun nyêrat.

31. nêrimâ

Têngbung ‘nêrimâ’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milâ kédah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Riḍā*, têngesé oleh rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pādha manusâ, **nêrimâ** maring karsané Allah. (kacâ 16 larik 4-9)

Suntingan tumrap têngbung ‘nêrimâ’ mênika katindakakên kanthi ngirangi aksârâ *vokal ê*, satêmah mujudakên têngbung ‘nrimâ’, ingkang wontên têngesipun ing *Baoesastra Djawa*. Wondéné têngesipun têngbung ‘nrimâ’ inggih mênika ‘nâmpâ kanthi panuwun, wis marêm’ (Poerwadarminta, 1939: 351).

32. sêlamêt

Têmbung ‘sêlamêt’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milâ kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... *Ikhlaṣ*, têngsé kabèh olèhé ngibadah, nêjâ ngêlakoni parintahé Allah supâyâ **sêlamêt** anâ ing *akhirat*. (kacâ 16 larik 9-11 dumugi kacâ 17 larik 1-2)

Suntingan tumrap têmbung ‘sêlamêt’ katindakakên kanthi ngicali aksarâ vokal ê, satêmah mujudakên têmbung ‘slamêt’ ingkang jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa*. Wondéné têngsipun têmbung ‘slamêt’ inggih mênikâ ‘ora anâ sakarâ-karâ, luput ing bêbâyâ, waras’ (Poerwadarminta, 1939: 567).

33. kêliwat

Têmbung ‘kêliwat’ dipun-*sunting* dados ‘kaliwat’, inggih kanthi nggantos vokal ê dados vokal a. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi rukuné tobat iku papat. Suwiji, marèni sartâ nêjâ ora ngêlakoni manèh. Kapingdho, nobati dosâ kang wus **kêliwat**. (kacâ 20 larik 7-11)

Manawi kajumbuhakên *konteks*-ipun, têmbung ‘kêliwat’ ing pêthikan *teks* wontên nginggil botên wotên maknanipun, amargi botên jumbuh kaliyan têtêmbungan wontên ing *Baoesastra Djawa*. Sasampunipun têmbung ‘kêliwat’ dipun-*sunting* kanthi nggantos vokal ê dados vokal a, satêmah dados têmbung ‘kaliwat’. Têmbung ‘kêliwat’ dipun-*sunting* dados têmbung ‘kaliwat’ minangkâ têmbung ingkang dados *kekhasan teks* wontên *teks SK*.

Manawi kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa*, têmbung ‘kêliwat’ mênikâ dipunsêrat ‘kliwat’. Têngsipun têmbung ‘kliwat’ inggih mênikâ ‘wis luwih, wis liwat’ (Poerwadarminta, 1939: 230). Maknâ mênikâ jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*.

34. suwiji

Têmbung ‘suwiji’ botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Utawi kang wajib dèn êdohi kêlawan ati iku nêm pêrkårå. **Suwiji**. *Riyā*, têngésé amrih kèringan sêpadhané manuså ... (kåcå 17 larik 9-11 dumugi kåcå 18 larik 1-2)

Suntingan tumrap têmbung ‘sawiji’ katindakakên kanthi nggantos *vokal* u dados *vokal* a. Asiling *suntingan* mênikå mujudakên têmbung ‘sawiji’, satêmah wontên têngsipun ingkang jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa*. Têngsipun têmbung ‘sawiji’ inggih mênikå ‘satunggal, urutan kaping satunggal’ (Poerwadarminta, 1939: 549). *Suntingan* tumrap têmbung ‘sawiji’ katindakakên kanggé sêrataning *teks* wontên kåcå 17 larik 11 sårå kåcå 20 larik 8.

35. ngato-ngatonakên

Suntingan kanggé têmbung ‘ngato-ngatonakên’ inggih mênikå kanthi nambahi aksårå n. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Riyā, têngésé amrih kèringan sêpadhané manuså, **ngato-ngatonakên** ngibadahé lan pênggawéné bécik supåyå dèn alêm lan dèn wêdèni. (kåcå 18 larik 1-5)

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, têmbung ‘ngato-ngatonakên’ ing pêthikan *teks* wontên nginggil botên jumbuh kaliyan *konteks* pandhapuking têmbung rangkêp dwilinggå. *Suntingan* kanggé têmbung ‘ngato-ngatonakên’ inggih kanthi nambahi aksårå n, satêmah mujudakên têmbung ‘ngaton-ngatonakên’. Têmbung ‘ngaton-ngatonakên’ mênikå asalipun saking têmbung linggå ‘katon’, lajêng dipunrangkêp dados têmbung dwilinggå ingkang kawuwuhan atêr-atêr ng- sårå panambang -akên.

Têgêsipun têngbung ‘katon’ inggih mênikå ‘kênå didêlêng’ (Poerwadarminta, 1939: 193). Wondéné têngêsipun têngbung ‘ngaton-ngatonakên’ inggih mênikå ‘nudukaké marang, ngêtingalakên dhatêng’ (Poerwadarminta, 1939: 193).

36. rumangså

Têngbung ‘rumangså’ mênikå dipunicali. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... Kaping têlu. *Tama*, têngsé **rumangså** rumangsané atiné ora ånå cukup-cukupé. Kaping pat. *Amal*, têngsé atiné ngangên dunyå baé ... (kåcå 18 larik 10-11 dumugi kåcå 19 larik 1-4)

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, têngbung ‘rumangså’ ing pêthikan *teks* wontên nginggil botên jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*, amargi botên nêdahakên wujud têngbung rangkêp. Wontên ing ukaranipun kasêrat ‘rumangså rumangsané’, satêmah têngbung ‘rumangså’ dipunicali kémawon. Sasampunipun têngbung ‘rumangså’ dipunicali, milå jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Têngêsipun têngbung ‘rumangså’ inggih mênikå ‘wis kråså sajroning ati, mangrêti’ (Poerwadarminta, 1939: 532). Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têngbung ‘rumangså’ ingkang kêdahipun dipunicali mênikå botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

37. ngêråså

Têngbung ‘ngêråså’ mênikå botên kapanggihakên wontên *Baoesastra Djawa*, milå kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Amal, têngésé atiné ngangên dunyâ baé, pêngrasané ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartâ **ngêràsâ** dèn paringi bilahi baé. (kacă 19 larik 2-7)

Suntingan tumrap têmbung ‘ngêràsâ’ mênikâ katindakakên kanthi ngirangi aksârâ *vokal* ê, satêmah mujudakên têmbung ‘ngrâsâ’, ingkang jumbuh kaliyan *Baoesastra Djawa*. Wondéné têngêsipun têmbung ‘ngrâsâ’ inggih mênikâ ‘nanggapi râsâ, kadunungan râsâ’ (Poerwadarminta, 1939: 427).

38. olèhé

Têmbung ‘olèhé’ mênikâ dipunicali. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Kaping têlu, nékadakên kabèh dosâ, pàdhâ olèhé **olèhé** ora dèn lakoni. Kaping pat, olèhé ngêdohi dosâ, ngêgungakên maring Allah, wêdi maring bènduné Allah ... (kacă 21 larik 1-6)

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, têmbung ‘olèhé’ ing pêthikan *teks* wontên nginggil botên jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Sasampunipun salah satunggaling têmbung ‘olèhé’ dipunicali, milâ jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Salajêngipun, manawi badhé maos sêrataning *teks SK* ingkang *asli* (ingkang dèrèng dipun-*sunting*), têmbung ‘olèhé’ ingkang kêdahipun dipunicali mênikâ botên prêlu dipunwaos amargi klèntu anggènipun nyêrat.

Têmbung ‘olèhé’ mênikâ asalipun saking têmbung ‘olèh’ ingkang kawuwuhan panambang -é. Têngêsipun têmbung ‘olèh’ inggih mênikâ ‘èntuk, tâmpâ, kêna nindakaké, kêna ing’, déné têngêsipun têmbung ‘olèhé’ inggih mênikâ ‘ênggoné’ (Poerwadarminta, 1939: 450).

39. ngêgungakên

Têmbung ‘ngêgungakên’ botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun, milâ kêdah dipun-*sunting*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Kaping pat, olèhé ngédohi doså, **ngêgungakên** maring Allah, wêdi maring bênduné Allah ... (kåcå 21 larik 3-6)

Suntingan tumrap têmbung ‘ngêgungakên’ katindakakên kanthi nggantos *vokal* ê dados *vokal* a. Asiling *suntingan* mênikå mujudakên têmbung ‘ngagungakên’, satêmah jumbuh kaliyan *konteks* isinipun *teks*. Têmbung ‘ngagungakên’ mênikå kadhapuk saking têmbung linggå ‘agung’, ingkang kawuwuhan atêr-atêr ng sâhå panambang -akên. Têgêsipun têmbung ‘agung’ inggih mênikå ‘gêdhé’, déné têtêgêsipun têmbung ‘ngagungakên’ inggih mênikå ‘nggêdhékakên’ (Poerwadarminta, 1939: 4).

D. Asiling Terjemahan sâhå Cathêtan Terjemahan Teks SK

1. Asiling Terjemahan Teks SK

Terjemahan teks SK dipuntindakakên kanthi ndamêl alih bâså sabên têmbung ing *teks SK*, inggih saking bâså Jawi dhatêng bâså Indonesia. Wondéné *metode terjemahan* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå inggih mênikå *metode terjemahan harfiah*, *metode terjemahan* isi utawi maknå, sâhå *metode terjemahan bebas*.

Metode terjemahan harfiah dipunginakakên kanthi cârå ndamêl alih bâså sabên têtêmbungan ingkang cêlak kaliyan maksudipun. Manawi *terjemahan teks* mênikå botên sagêd ngginakakên *metode terjemahan harfiah*, lajêng *teks* mênikå dipundamêl alih basanipun kanthi *metode terjemahan* isi utawi maknå. Manawi *teks SK* mênikå ugi botên sagêd dipundamêl alih basanipun kanthi *metode terjemahan harfiah* sâhå *metode terjemahan* isi utawi maknå, lajêng *teks SK* mênikå dipundamêl alih basanipun kanthi *metode terjemahan bebas*. Anggènipun ngêcakakên *metode terjemahan* mênikå kanthi *kontekstual*.

Terjemahan teks mênikå kaginakakên kanggé nggampilakên pamaos anggènipun mangrêtos i wosing *teks SK*. Ananging, ing *terjemahan teks SK* mênikå wontên têngbung-têngbung tartamtu ingkang botên dipundamêl alih basanipun, amargi têngbungan mênikå angèl dipundamêl alih basanipun. Têngbung-têngbung ingkang botên dipundamêl alih basanipun lajêng dipunandharakên ing cathêtan *terjemahan* kanthi angka Arab sêratan Latin (...¹, ...², ...³, lsp).

Salajêngipun, kanggé têngbung-têngbung ingkang mbêtahakên katrangan ingkang mligi, lajêng dipunginakakên tandhå kurung (...) ingkang ginanipun kanggé nyêrat katranganipun. Kajawi mênikå, supados langkung cêthå anggènipun mahami ukårå sårå maknanipun sêratan ing *teks SK*, milå ngginakakên tandhå-tandhå pamaos ingkang dipunjumbuhakên kaliyan *EYD* bâså Indonesia. Anggènipun ngandharakên asiling *terjemahan teks SK* mênikå dipunsandhingakên kaliyan asiling *suntingan teks SK*. Wondéné asiling *terjemahan teks SK* kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênikå.

Tabel 45. Asiling Suntingan sårå Terjemahan Teks SK

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
[1] <i>Bismillahir-raḥmanir-raḥīm.</i>	[1] <i>Dengan menyebut nama Allah yang Maha Pengasih lagi Maha Penyayang.</i>
<i>Wujūd</i> , pēsthi ānā, Allah muhal yèn ora ānāā. <i>Qidam</i> , dhihin, Allah muhal yèn kadhihin ānā ‘adam. <i>Baqā</i> , langgêng, Allah muhal yèn kēnāā rusak. <i>Muḥālafatu lilḥawādīsī</i> , bédā Allah kēlawan kang anyar, muhal yèn pādḥāā Allah kēlawan ingkang anyar. <i>Wal-qiyāmu binafsihi</i> , jumên{ê}ng¹ Allah kēlawan dhéwé, muhal	<i>Wujūd</i> , pasti ada, Allah muhal¹ jika tidak ada. <i>Qidam</i> , awal (dahulu), Allah muhal jika didahului ada (-nya sifat) ‘adam (sifat tidak ada). <i>Baqā</i> , kekal, Allah muhal jika bisa rusak. <i>Muḥālafatu lilḥawādīsī</i> , Allah berbeda dengan yang baru, muhal jika Allah sama dengan yang baru. <i>Wal-qiyāmu binafsihi</i> , Allah berdiri sendiri, muhal

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
<p>jumênêngâ Allah kêlawan [2] liyané. <i>Wahdānīyah</i>, Êsâ, Allah muhal yèn roro têtêluâ. <i>Qudrah</i>, kuwâsâ, Allah muhal yèn apêsa. <i>Irādah</i>, karsâ, Allah muhal yèn ora karsââ. ‘<i>Ilmu</i>, ngawikani, Allah muhal yèn bodhoâ. <i>Ĥayat</i>, urip, Allah muhal yèn matiâ. <i>Sama’</i>, amiharsâ, Allah muhal yèn tuliâ. /<i>Başar</i>² [3] <i>Başar</i>, aningali, Allah muhal yèn wutââ. <i>Kalām</i>, angandikâ, Allah muhal yèn bisuâ. <i>Qādiran</i>, kang kuwâsâ, Allah muhal ingkang apês. <i>Murīdan</i>, kang karsâ, Allah muhal ingkang ora karsâ. ‘<i>Aliman</i>, kang ngawikani, Allah muhal ingkang bodho. <i>Ĥayan</i>, kang urip, Allah muhal ingkang mati. <i>Sami’an</i>, kang amiharsâ, Allah muhal ingkang /ingkang³ tuli. <i>Başīran</i>, kang ningali, Allah muhal [4] ingkang wutâ. <i>Mutakalīman</i>, kang nga(n)dikâ⁴, Allah muhal ingkang bisu.</p>	<p>berdirinya Allah dengan [2] yang lain. <i>Wahdānīyah</i>, Esa, Allah muhal jika dua (atau) tiga. <i>Qudrah</i>, kuasa, Allah muhal jika lemah. <i>Irādah</i>, berkehendak, Allah muhal jika tidak berkehendak. ‘<i>Ilmu</i>, mengetahui, Allah muhal jika bodoh. <i>Ĥayat</i>, hidup, Allah muhal jika mati. <i>Sama’</i>, mendengar, Allah muhal jika tuli. [3] <i>Başar</i>, melihat, Allah muhal jika buta. <i>Kalām</i>, berbicara, Allah muhal jika bisu. <i>Qādiran</i>, (Dzat) Yang (Maha)kuasa, Allah muhal (sebagai dzat) yang lemah. <i>Murīdan</i>, (Dzat) Yang (Maha) Berkehendak, Allah muhal (sebagai dzat) yang tidak berkehendak. ‘<i>Aliman</i>, (Dzat) Yang (Maha) Mengetahui, Allah muhal (sebagai dzat) yang bodoh. <i>Ĥayan</i>, Yang (Maha)hidup, Allah muhal (sebagai dzat) yang mati. <i>Sami’an</i>, (Dzat) Yang (Maha) Mendengar, Allah muhal (sebagai dzat) yang tuli. <i>Başīran</i>, (Dzat) Yang (Maha) Melihat, Allah muhal [4] (sebagai dzat) yang buta. <i>Mutakalīman</i>, (Dzat) Yang (Maha) Berbicara, Allah muhal (sebagai dzat) yang bisu.</p>
<p>Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing sipat ingkang wajib ing Allah kalihd{â}sâ⁵, lan sipat ingkang muhal ing Allah kalihd{â}sâ, lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh.</p>	<p>Orang (yang sudah) akil balig² itu wajib mengetahui sifat yang wajib ada pada Allah (yang) dua puluh, dan sifat muhal pada Allah (yang) dua puluh, dan semua sifat yang boleh ada pada Allah.</p>
<p>Utawi panjingé sipat kalihdâsâ iku manjing dadi papat. Kang dhihin, ma(n)jing⁶ sipat <i>nafsiyah</i>. [5] Kapi(n)dhone⁷, ma(n)jing sipat <i>salbiyah</i>. Kaping têtuné, ma(n)jing sipat <i>ma’anī</i>. Kaping paté, ma(n)jing sipat <i>ma’nawiyah</i>.</p>	<p>Yang termasuk sifat dua puluh itu terbagi menjadi empat. Pertama, masuk pada sifat <i>nafsiyah</i>. [5] Kedua, masuk pada sifat <i>salbiyah</i>. Ketiga, masuk pada sifat <i>ma’anī</i>. Keempat, masuk pada sifat <i>ma’nawiyah</i>.</p>

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
<p>Utawi sipat papat iku ma(n)jing dadi roro. Ingkang dhihin, ma(n)jing sipat <i>istignā'</i>. Kapin/g/dhone'⁸, ma(n)jing sipat <i>iftiqār</i>. Utawi sipat roro iku ma(n)jing dadi siji, iyâ ânâ isim <i>dzat</i>. Têgêsé isim <i>Dzat</i> iku lafaz [6] Allah.</p>	<p><i>Sifat empat tersebut terbagi menjadi dua. Pertama, masuk pada sifat istignā'. Kedua, masuk pada sifat iftiqār. Sifat yang dua itu masuk menjadi satu, yaitu adanya isim dzat. Artinya isim Dzât itu lafal [6] Allah.</i></p>
<p><i>Nafsiyah</i>, sawiji <i>wujūd</i>. <i>Salbiyah</i>, iku lêlimâ: <i>qidam</i>, <i>baqā</i>, <i>mukhālafatu lilhawādīsi</i>, <i>wal-qiyāmu binafsihi</i>, <i>waḥdāniyah</i>. Utawi du(m)dumané⁹ <i>ma'ānī</i> iku pitu: <i>qudrah</i>, <i>irādah</i>, 'ilmu, <i>ḥayat</i>, <i>sama'</i>, <i>baṣar</i>, <i>kalām</i>. Utawi du(m)dumané <i>ma'nawīyah</i> iku p(ê)pitu¹⁰: <i>qādiran</i>, <i>murīdan</i>, 'ālīman, <i>ḥayan</i>, <i>samī'an</i>, <i>baṣīran</i>, <i>mutakalīman</i>.</p>	<p><i>(Sifat) nafsiyah hanya ada satu (yaitu sifat) wujūd. (Sifat) salbiyah itu (ada) lima: qidam, baqā, mukhālafatu lilhawādīsi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdāniyah. Pembagiannya (sifat) ma'ānī itu (ada) tujuh: qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayah, sama', baṣar, kalām. Pembagiannya (sifat) ma'nawīyah itu (ada) tujuh: qādiran, murīdan, 'ālīman, ḥayan, samī'an, baṣīran, mutakalīman.</i></p>
<p>Utawi sipat [7] rong puluh ingkang ma(n)jing <i>istignā'</i> iku sipat sawêlas: <i>wujūd</i>, <i>qidam</i>, <i>baqā</i>, <i>mukhālafatu lil-ḥawādīsi</i>, <i>wal-qiyāmu binafsihi</i>, <i>sama'</i>, <i>baṣar</i>, <i>kalām</i>, <i>samī'an</i>, <i>baṣīran</i>, <i>mutakalīman</i>. Utawi sipat rong puluh ingkang ma(n)jing <i>iftiqār</i> iyâ iku sipat sânga: <i>qudrah</i>, <i>irādah</i>, 'ilmu, <i>ḥayat</i>, <i>qādiran</i>, <i>murīdan</i>, 'ālīman, <i>ḥayan</i>, <i>waḥdāniyah</i>.</p>	<p><i>Sifat [7] dua puluh yang masuk (sifat) istignā' itu (ada) sebelas sifat: wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādīsi, wal-qiyāmu binafsihi, sama', baṣar, kalām, samī'an, baṣīran, mutakalīman. Sifat dua puluh yang masuk (sifat) iftiqār itu (ada) sembilan sifat: qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayah, qādiran, murīdan, 'ālīman, ḥayan, waḥdāniyah.</i></p>
<p>Utawi <i>jāiz-é istignā'</i> iku roro. Kang dhihin, agawé alam [8] kabèh wênang lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping pi(n)dhoné¹¹, gawé Allah alam ora kêlawan p{a}ngalapan¹². Utawi <i>jāiz-é iftiqār</i> iku roro. Kang dhihin, anyaré alam kabèh. Kapindho, ora awèh labêt sêkèhé sawiji-sawiji.</p>	<p><i>(Sifat) jaiznya³ (sifat) istignā' itu (ada) dua. Pertama, membuat alam [8] itu boleh dan meninggalkan (untuk) membuat semua alam itu boleh. Kedua, Allah membuat alam tidak sebagai tempat yang angker. (Sifat) jaiznya iftiqār itu (ada) dua. Pertama, barunya semua alam. Kedua, tidak memberi cacat pada masing-masing (alam).</i></p>
<p>Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing wajibé parâ r{a}sul¹³ iku têlu, iyâ: <i>ṣidīq</i>, [9] <i>amānah</i>, <i>tablīg</i>. Têgêsé <i>ṣidīq</i>, bènêr</p>	<p><i>Orang (yang sudah) akil balig itu wajib mengetahui (sifat) wajibnya para rasul itu (ada) tiga, yaitu: ṣidīq, [9] amānah, tablīg. Artinya ṣidīq,</i></p>

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
wartané rusul. Têgêsé <i>amānah</i> iku, p/ê/r(a)câyâ ¹⁴ maring Allah. Têgêsé <i>tablīg</i> iku, nêkakakên parintahé Allah, parintah ingkang wajib, ingkang sunat, ingkang wênang, ingkang hak, ingkang batal, ingkang halal, ingkang haram.	<i>membenarkan kabarnya para rasul. Artinya amānah itu, percaya pada Allah. Artinya tablīg itu, menjalankan perintahnya Allah, (yaitu) perintah yang wajib, yang sunah, yang boleh, yang hak, yang batal, yang halal, yang haram.</i>
Kêlawan sêpadhané kabèh iku, wajib ngawêruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ ¹⁵ ing muhalé pârâ r{a}sul [10] iku têtêlu{:} ¹⁶ <i>kizib, khiyānah, /kaman/</i> ¹⁷ <i>kitmān</i> . Têgêsé <i>kizib</i> iku, goroh wartané rusul. Têgêsé <i>khiyānah</i> iku, cid/ê/râ ¹⁸ maring Allah. Têgêsé <i>kitmān</i> iku, ngu(m)pêt ¹⁹ parintahé Allah.	<i>Selain itu, wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) muhalnya para rasul [10] itu (ada) tiga: kizib, khiyānah, kitmān. Artinya kizib itu, bohong kabarnya para rasul. Artinya khiyānah itu, tidak setia pada Allah. Artinya kitmān itu, menyembunyikan perintah-Nya Allah.</i>
Lan wajib ngawêruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ ing wênangé pârâ r{a}sul iku kabèh kâyâ katêkanaan ‘ <i>araḍ basyariyah</i> , kâyâ: lârâ, ngêlu, mulês, mangan, nginum, [11] turu, laki rabi.	<i>Wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) jaiznya para rasul itu semua, seperti adanya ‘araḍ basyariyah⁴, seperti: sakit, pusing, mulas, makan, minum, [11] tidur, menikah..</i>
Kêlawan sêpadhané kabèh iku{,} ²⁰ wajib ng{a}wêruhânâ ²¹ wong akil balèg s{a}dâyâ , <i>asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah</i> . Angawêruhi ingsun, satuhuné ora ânâ Pangéran kang sinêmbah kêlawan sa/k/bênêré ²² , kang wajib <i>wujūd-é</i> , kang muhal ‘ <i>adam-é</i> , kang pèsthi anané, anging Allah. Lan angawêruhi ingsun [12] satuhuné Kan(g)jêng ²³ Nabi Muhammad iku utusané Allah, kawulané Allah, kang put/ê/râ ²⁴ Radèn Abdullāh, kang ibu Dèwi Aminah, /ing ²⁵ ingkang <i>ẓahir</i> ânâ Mèkah, ngalih ing Madinah, gêrah ing Madinah, sêdâ ing Madinah, sinarèkakên ing Madinah. Bangsané bāngsâ Arab, bāngsâ rāsul, bāngsâ Quraisy.	<i>Selain itu, wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig, asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah. Aku bersaksi, (bahwa) sesungguhnya tidak ada Pangéran⁵ yang disembah dengan seyakini-yakinnya, yang wajib wujūd-nya, yang muhal (sifat) ‘adam-nya (tidak adanya), yang pasti adanya, kecuali Allah. Juga, aku bersaksi [12] (bahwa) sesungguhnya Kangjêng⁶ Nabi Muhammad itu utusan-Nya Allah, hamba-Nya Allah, putra Raden Abdullah, ibunya (bernama) Dewi Aminah, yang lahir di Mekah, pindah ke Madinah, sakit di Madinah, wafat di Madinah, dimakamkan di Madinah. Bangsa(nya) (yaitu ber-) bangsa Arab, bangsa(nya) rasul, (yaitu) bangsa Quraisy.</i>

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
<p>[13]/.²⁶ <i>Wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādiṣi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdānīyah, qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayat, sama', baṣar, kalām, qādiran, murīdan, 'ālīman, ḥayan, sami'an, baṣīran, mutakalīman. Allahumma ṣalli 'alā Muḥammadin, wa 'alā alihi wa ṣahbihi wa salim. Rabbij'alḥazā baladan aminan. Allahumma [14] wārzuq ahluhu wāsi'an ṭayyiban ḥasanan.</i></p>	<p>[13] <i>Wujūd, qidam, baqā, mukhālafatu lil-ḥawādiṣi, wal-qiyāmu binafsihi, waḥdānīyah, qudrah, irādah, 'ilmu, ḥayat, sama', baṣar, kalām, qādiran, murīdan, 'ālīman, ḥayan, sami'an, baṣīran, mutakalīman. Allahumma ṣalli 'alā Muḥammadin, wa 'alā alihi wa ṣahbihi wa salim. Rabbij'alḥazā baladan aminan. Allahumma [14] wārzuq ahluhu wāsi'an ṭayyiban ḥasanan.</i></p>
<p>Utawi rukuné Islam iku limang p/ê/r(a)kārā²⁷. Kang dhihin, angucap asyhadu <i>allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrāsulullah. Kapin/g/dho, ṣalāt</i> limang wêktu. Kaping têlu, puwāsā wulan Ram(a)dan²⁸. Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping limā, ng/ê/lakoni²⁹ [15] {k}aji³⁰ maring Mèkah lamun kuwāsā.</p>	<p><i>Rukun Islam itu (ada) lima perkara. Pertama, mengucapkan asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrāsulullah. Kedua, salat lima waktu. Ketiga, puasa (di) bulan Ramadhan. Keempat, zakat fitrah (bagi) yang kaya. Kelima, menjalankan [15] haji ke Mekah bagi yang kuasa.</i></p>
<p>Utawi kang wajib dèn lakoni kêlawan iku ati nêmb p/ê/r(a)kārā. Kang dhihin{,} <i>ṣabar, têngêsé sa/k/têmêné</i>³¹ iku nêtêpi p/ê/r(a)kārā ngibadah, dèn ênggo ngilangakên nêpsu lan hāwā. <i>Tawwakal, têngêsé /nganda</i>³² ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bécik dadi rahmaté si mukmin, kang ālā dadi cobané si mukmin. [16]/. <i>Tafwīd, têngêsé ora bosên-bosên ngibadah sartā ora nêjā ng/ê/lakoni</i> dosā. <i>Ridā, têngêsé olèh rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pādha manusā, n/ê/rimā</i>³³ maring karsané Allah. <i>Ikhlas, têngêsé kabèh olèhé ngibadah, nêjā ng/ê/lakoni parintahé</i> [17] Allah supāyā <i>s/ê/lamêt</i>³⁴ ānā ing <i>akhirat</i>. Tobat, têngêsé yèn wus kaliwat ng/ê/lakoni</p>	<p><i>(Perkara) yang wajib dilakukan oleh hati itu (ada) enam perkara. Pertama, sabar, artinya dengan yakin menjalankan perkara (yang berhubungan dengan) ibadah, dilakukan untuk menghilangkan hawa nafsu. Tawakal, artinya percaya sepenuhnya (pada) Gusti⁷ Allah, yang membuat (perkara yang) baik sebagai rahmat bagi si mukmin, (sedangkan perkara) yang buruk sebagai cobaan bagi si mukmin. [16] Tafwīd, artinya tidak bosan-bosan beribadah serta tidak menyengaja melakukan dosa. Ridā, artinya mendapat rahmat untuk bersyukur pada Allah jika diberi susah, tidak iri pada sesama manusia, (dan) menerima kehendak Allah. Ikhlas, artinya segala sesuatu dilakukan untuk beribadah,</i></p>

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
doså, wajib tobat iku marèni sartå wêdi maring Allah <i>Ta'âlâ</i> , ora pisan-pisan nêjå ng/ê/lakoni doså kang wus dèn lakoni.	<i>menyengaja melakukan perintah [17] Allah, agar selamat di akhirat. Tobat, artinya jika sudah terlanjur melakukan dosa, wajib tobat itu (dengan) menyudahi (melakukan dosa) serta takut pada Allah Ta'âlâ, tidak sekali-sekali menyengaja melakukan dosa yang sudah dilakukan.</i>
Utawi kang wajib dèn êdohi kêlawan ati iku nêni p/ê/r(a)kârå . S{a}wiji ³⁵ {,} [18] <i>/ riyâ</i> , têngêsé amrih kèringan sêpadhané manuså , ngato(n)-ngatonakên ³⁶ ngibadahé lan pênggawéné bêcik supâyå dèn alêm lan dèn wêdèni. Kapin/g/dho {,} <i>sahåt</i> , têngêsé atiné bosên ng/ê/lakoni ngibadah lan ora bosên olèhé ng/ê/lakoni doså. Kaping têlu{,} <i>tama'</i> , têngêsé <i>/rumangså</i> ³⁷ [19] rumangsané atiné ora ånå cukup-cukupé. Kaping pat{,} <i>amal</i> , têngêsé atiné ngangên <i>dunya</i> baé, pêngrasané ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartå ng/ê/råså ³⁸ dèn paringi bilahi baé. <i>Hasud</i> , têngêsé ngarêp-ngarêp cilakané tanggané sêmangsané yèn dèn paringi susah, ngiri maring pådha manuså . [20] <i>/ Ujub</i> , têngêsé ngunggulakên awaké, pêngrasané unggul dhéwé sartå lali maring rahmaté Allah, ora éling maring pitulungé Allah.	<i>(Perkara) yang wajib di jauhi oleh hati itu (ada) enam perkara. Pertama, [18] riyâ, artinya (melakukan sesuatu) agar dihormati oleh sesama manusia, memamerkan ibadah dan perilakunya yang baik supaya disanjung dan ditakuti. Kedua, sahåt, artinya hatinya bosan melakukan ibadah dan tidak bosan melakukan dosa. Ketiga, tamak, artinya [19] memiliki prasangka hati (bahwa dirinya selalu) tidak berkecukupan. Keempat, amal, artinya hatinya (selalu) mengharapkan dunia saja, merasa tidak diberi rahmat oleh Allah, serta merasa (bahwa dirinya selalu) diberi musibah saja. Hasud, artinya mengharapkan musibah bagi tetangganya jika sedang diberi kesusahan, iri pada sesama manusia. [20] 'Ujub, artinya mengunggulkan diri sendiri, merasa unggul sendiri, serta lupa pada rahmat Allah, tidak ingat pada pertolongan Allah.</i>
Utawi rukuné tobat iku papat. S{a}wiji , marèni sartå nêjå ora ng/ê/lakoni manèh. Kapin/g/dho , nobati doså kang wus k{a}liwat ³⁹ . [21] Kaping têlu, nékadakên kabèh doså pådha olèhé <i>/olèhé</i> ⁴⁰ ora dèn lakoni. Kaping pat, olèhé ngêdohi doså, ng{a}gungakên ⁴¹ maring Allah, wêdi maring bënduné Allah, lan wêdi	<i>Rukun tobat itu (ada) empat. Pertama, menyudahi serta menyengaja tidak melakukan (perbuatan dosa) lagi. Kedua, menobati dosa yang sudah terlewati. [21] Ketiga, meyakini semua dosa (yang sudah dilakukan) sama seperti tidak pernah melakukan dosa (tersebut). Keempat, menjauhi dosa,</i>

Tabel salajêngipun

Asiling Suntingan Teks SK	Asiling Terjemahan Teks SK
siksané Allah, ora saking isiné anå ing dunya baé, lan ora supåyå dèn alêm sêpadhané manuså. Wallahu// a'lam.	mengagungkan Allah, takut pada murka Allah, dan takut siksa Allah, bukan karena (rasa takut ketika) di dunia saja, dan bukan untuk disanjung (oleh) sesama manusia. Hanya Allah yang Mahatahu.

2. Cathêtan Terjemahan Teks SK

Cathêtan *terjemahan teks SK* mênikå minångkå wujud tanggêl jawab saking asiling ndamêl *terjemahan teks SK*. Cathêtan *terjemahan* dipundamêl kanthi ancas supados langkung gampil anggènipun nêgêsi têmbung-têmbung ingkang angêl dipundamêl alih basanipun utawi ngêwrat maknå ingkang mligi. Wondéné cathêtan *terjemahan teks SK* kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. muhal

Têmbung ‘muhal’ dipunsêrat mênåpå wontênipun amargi minångkå *kekhasan teks* wontên *teks SK* ingkang awujud bâså Indonesia. Têgêsipun têmbung ‘muhal’ inggih mênikå botên sagêd dipunnalar, *mustahil* (Depdiknas, 2015: 933). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-pun ing *teks SK*, têmbung ‘muhal’ nêdahakên sifat-sifat ingkang botên wontên ing Allah utawi kosok wangsulipun saking sipat wajibipun Allah.

2. akil balig

Têmbung *akil balig* mênikå dipunsêrat mênåpå wontênipun amargi têmbung *akil balig* mênikå ngêwrat maknå ingkang mligi. Têgêsipun têmbung ‘*akil balig*’ inggih mênikå ‘sampun diwåså; sampun cêkap umuripun, manawi tiyang jalêr sampun 15 taun, déné tiyang èstri sampun nggarap santun (*haid*,

menstruasi); sâhâ sampun sagêd mbédakakên prakawis ingkang saé sâhâ prakawis ingkang awon' (Depdiknas, 2015: 90). Maknâ mênika jumbuh kaliyan têngêsipun têngbung 'akil balèg' wontên ing *Baoesastra Djawa*, ingkang ngêwrat têngês 'sampun diwâsâ' (Poerwadarminta, 1939: 6).

3. *jaiz*

Têngbung '*jaiz*' dipunsêrat mênâpâ wontênipun amargi têngbung mênika ngêwrat têngês ingkang mligi. Têngêsipun têngbung '*jaiz*' inggih mênika 'mubah, prakawis ingkang sagêd dipuntindakên utawi sagêd dipuntilar' (Depdiknas, 2015: 247). Manawi wontên basa Jawi, têngbung '*jaiz*' mênika sagêd dipunwastani 'wênang'. Têngêsipun têngbung 'wênang' inggih mênika 'bisâ, nduwé hak, nduwé wêwênang' (Poerwadarminta, 1939: 660-661).

4. '*arad basyariyah*

Têngbung '*arad basyariyah*' dipunsêrat mênâpâ wontênipun amargi têngbung mênika ngêwrat têngês ingkang mligi. Wontên kitab '*rawiḥatul aqwām*' (Mustofa, 1957: 13), dipunandharakên bilih têngêsipun têngbung '*arad basyariyah*' inggih mênika salah satunggaling sifat wênangipun pârâ *rasul* ingkang nêdahakên bilih pârâ *rasul* mênika minangkâ manungsâ kados umumipun manungsâ ingkang gadhah sipat *manusiawi*, inggih sami purun dhahar, nginum, saré, lsp. Ananging, sipat wênangipun pârâ *rasul* mênika botên ngasorakên drajatipun pârâ *rasul*.

5. *pangéran*

Têngbung '*pangéran*' dipunsêrat mênâpâ wontênipun. Prakawis kasêbut dipuntindakakên amargi têngbung '*pangéran*' mênika minangkâ panyêbut dhumatêng Allah (Poerwadarminta, 1939: 468).

6. *kangjêng*

Têmbung ‘*kangjêng*’ dipunsêrat mênâpâ wontênipun. Prakawis kasêbut dipuntindakakên amargi têmbung ‘*kangjêng*’ mênikâ dipunginakakên kanggé panyêbuting pârâ priyayi luhur (Poerwadarminta, 1939: 147). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun wontên *teks SK*, tembung ‘*kangjêng*’ minangkâ sêsêbutan kanggé Nabi Muhammad saw.

7. *Gusti*

Têmbung ‘*Gusti*’ dipunsêrat mênâpâ wontênipun. Prakawis kasêbut dipuntindakakên amargi têmbung ‘*Gusti*’ mênikâ dipunginakakên kanggé panyêbuting pârâ luhur tuwin Allah (Poerwadarminta, 1939: 147).

II. Pangrêmbaging Kawruh Ajaran Moral wontên *Teks SK*

Panalitèn mênikâ dipuntindakakên kanggé ngandharakên kawruh *ajaran moral* ingkang kawrat wontên *teks SK*. *Ajaran moral* mênikâ ngéngingi kadospundi kêdahipun tumindaking tiyang nalikâ gêsang ing bêbrayan. *Ajaran moral* ingkang dipunrêmbag wontên panalitèn mênikâ ngéngingi gayutan antawisipun manungsâ dhumatêng Gusti Allah, manungsâ dhatêng sêsaminig dumados, manungsâ dhatêng alam, sâhâ manungsâ dhatêng dhiri pribadinipun. Sakawan *pengkategorian ajaran moral* kasêbut dipunsêrat wontên *tabel*, lajêng dipunandharakên pangrêmbagipun kanthi *deskriptif*. Wondéné andharan sakawan *pengkategorian ajaran moral* kasêbut kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

A. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhumatêng Gusti Allah

Manungså mênikå kêdah mêmujî dhumatêng Gusti Allah. Pamujining manungså dhumatêng Gusti Allah sagêd dipunwujudakên kanthi nindakakên sadâyå prakawis ingkang dados dhawuhipun sâhå nilar sadâyå prakawis ingkang dados awisanipun. Wondéné *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhumatêng Gusti Allah ingkang kawrat ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênikå.

Tabel 46. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhumatêng Gusti Allah

No.	Ajaran Moral	Indikator Ajaran Moral	Terjemahan
1.	Wajib mangrêtos sipat wajib, sipat <i>muhal</i> , sâhå sipat wênangipun Gusti Allah	... Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhånå ing sipat ingkang wajib ing Allah kalihd{å}så , lan sipat ingkang muhal ing Allah kalihd{å}så , lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh. (kåcå 4 larik 3-8)	... <i>Orang (yang sudah) akil balig itu wajib mengetahui sifat yang wajib ada pada Allah (yang) dua puluh, sifat muhal pada Allah (yang) dua puluh, dan semua sifat yang boleh ada pada Allah. (halaman 4 baris 3-8)</i>
2.	Wajib mangrêtos sipat wajib, sipat <i>muhal</i> , sâhå sipat wênangipun pårå <i>rasul</i>	... Utawi wong akil balèg iku wajib ngawêruhånå ing wajibé pårå r{a}sul iku têtêlu, iyå: <i>ṣidīq, amānah, tablīg</i> . (kåcå 8 larik 8-11 dumugi kåcå 9 larik 1) ... Kêlawan sêpadhané kabèh iku, wajib ngawêruhånå wong akil balèg s{a}dâyå ing muhalé pårå r{a}sul iku têtêlu{:} <i>kizib, khiyānah, /kaman/ kitmān</i> . (kåcå 9 larik 8-11 dumugi kåcå 10 larik 1-2)	... <i>Orang (yang sudah) akil balig itu wajib mengetahui (sifat) wajibnya para rasul itu (ada) tiga, yaitu: ṣidīq, amānah, tablīg. (halaman 8 baris 8-11 s.d. halaman 9 baris 1)</i> ... <i>Selain itu, wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) muhalnya para rasul [10] itu (ada) tiga: kizib, khiyānah, kitmān. (halaman 9 baris 8-11 s.d. halaman 10 baris 1-2)</i>

Tabel salajêngipun

No.	Ajaran Moral	Indikator Ajaran Moral	Terjemahan
		... Lan wajib ngawê- ruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ ing wênangé pârâ r{a}sul iku kabèh kâyâ katêkanan ‘ araḍ <i>basyariyah</i> , kayâ: lârâ, ngêlu, mulês, mangan, nginum, turu, laki rabi. (kâcâ 10 larik 6-11 dumugi kâcâ 11 larik 1)	... Wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) jaiznya para rasul itu semua, seperti adanya ‘ araḍ <i>basyariyah</i> , seperti: sakit, pusing, mulas, makan, minum, tidur, <i>mênikâh</i> . (halaman 10 baris 6-11 s.d. halaman 11 baris 1)
3.	Wajib mangrêtos <i>syahadatain</i>	... Kêlawan sêpadhané kabèh iku{,} wajib ng{a}wêruhânâ wong akil balèg s{a}dâyâ , <i>asyhadu allā ilaha</i> <i>illallah, wa asyhadu anna</i> <i>Muḥammadarrasūlullah</i> . (kâcâ 11 larik 1-5)	... Selain itu, wajib mengetahui semua orang (yang sudah) akil balig, <i>asyhadu allā ilaha illallah,</i> <i>wa asyhadu anna</i> <i>Muḥammadarrasūlullah</i> . (halaman 11 baris 1-5)
4.	Mangrêtos rukun Islam	Utawi rukuné Islam iku limang p/ê/r(a)kârâ . Kang dhihin, angucap <i>asyhadu allā ilaha</i> <i>illallahu wa asyhadu</i> <i>anna Muḥammadar-</i> <i>râsulullah</i> . Kapin/g/dho , <i>ṣalāt</i> limang wêktu. Kaping têlu, puwâsâ wulan Ram(a)dan . Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping limâ, ng/ê/lakoni [15] {k}aji maring Mêkah lamun kuwâsâ. (kâcâ 14 larik 3-11 dumugi kâcâ 15 larik 1)	Rukun Islam itu (ada) lima perkara. Pertama, <i>mengucapkan asyhadu allā</i> <i>ilaha illallahu wa asyhadu</i> <i>anna Muḥammadar-</i> <i>râsulullah</i> . Kedua, salat lima waktu. Ketiga, puasa (di) bulan Ramadhan. Keempat, zakat fitrah (bagi) yang kaya. Kelima, <i>menjalankan [15] haji ke</i> <i>Mekah bagi yang kuasa</i> . (halaman 14 baris 3-11 s.d. halaman 15 baris 1)
5.	Ngêcakakên prakawis ingkang saé miturut dhawuhipun Gusti Allah	... <i>Tawwakal</i> , têngésé /nganda/ ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bêcik dadi rahmaté si mukmin, kang âlâ dadi cobané si mukmin.	... <i>Tawakal</i> , artinya percaya sepenuhnya (pada) Gusti Allah, yang membuat (perkara yang) baik sebagai rahmat bagi si mukmin, (sedangkan

Tabel salajêngipun

No.	Ajaran Moral	Indikator Ajaran Moral	Terjemahan
		(kacå 15 larik 7-11)	perkara) yang buruk sebagai cobaan bagi si mukmin. (halaman 15 baris 7-11)
		... <i>Riḍā</i> , têngêsé olèh rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pādha manu(ng)så, n/ê/rimå maring karsané Allah. (kacå 16 larik 4-9)	... <i>Rida</i> , artinya mendapat rahmat untuk bersyukur pada Allah jika diberi susah, tidak iri pada sesama manusia, (dan) menerima kehendak Allah. (halaman 16 baris 4-9)
		... <i>Ikhlas</i> , têngêsé kabèh olèhé ngibadah, nêjå ng/ê/lakoni parintahé [17] Allah supåyå s/ê/lamêt ånå ing <i>akhirat</i> . (kacå 16 larik 9-11 dumugi kacå 17 larik 1-2)	... <i>Ikhlas</i> , artinya segala sesuatu dilakukan untuk beribadah, menyengaja melakukan perintah [17] Allah, agar selamat di akhirat. (halaman 16 baris 9-11 s.d. halaman 17 baris 1-2)
		... Tobat, têngêsé yèn wus kaliwat ng/ê/lakoni doså, wajib tobat iku marèni sartå wêdi maring Allah <i>Ta'ālā</i> , ora pisan-pisan nêjå ng/ê/lakoni doså kang wus dèn lakoni. (kacå 17 larik 2-9)	... <i>Tobat</i> , artinya jika sudah terlanjur melakukan dosa, wajib tobat itu (dengan) menyudahi (melakukan dosa) serta takut pada Allah <i>Ta'ālā</i> , tidak sekali-sekali menyengaja melakukan dosa yang sudah dilakukan. (halaman 17 baris 2-9)
6.	Nilar prakawis ingkang awon miturut awisanipun Gusti Allah	... <i>Riyā</i> , têngêsé amrih kèringan sêpadhané manu(ng)så, ngato(n)-ngatonakên ngibadahé lan pênggawéné bécik supåyå dèn alêm lan dèn wêdèni. (kacå 18 larik 1-5)	... <i>Riyā</i> , artinya (melakukan sesuatu) agar dihormati oleh sesama manusia, memamerkan ibadah dan perilakunya yang baik supaya disanjung dan ditakuti. (halaman 18 baris 1-5)
		... <i>Sahaf</i> , têngêsé atiné bosên ng/ê/lakoni ngibadah lan ora bosên olèhé ng/ê/lakoni doså. (kacå 18 larik 6-9)	... <i>Sahaf</i> , artinya hatinya bosan melakukan ibadah dan tidak bosan melakukan dosa. (halaman 18 baris 6-9)

Tabel salajêngipun

No.	Ajaran Moral	Indikator Ajaran Moral	Terjemahan
		... <i>Amal</i> , têngsé atiné ngangên dunya baé, pêngrasané ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartå ng/ê/råså dèn paringi bilahi baé. (kåcå 19 larik 3-7)	... <i>Amal</i> , artinya hatinya (selalu) mengharapkan dunia saja, merasa tidak diberi rahmat oleh Allah, serta merasa (bahwa dirinya selalu) diberi musibah saja. (halaman 19 baris 3-7)
		... ‘ <i>Ujub</i> , têngsé ngunggulakên awaké, pêngrasané unggul dhéwé sartå lali maring rahmaté Allah, ora éling maring pitulungé Allah. (kåcå 20 larik 1-6)	... ‘ <i>Ujub</i> , artinya mengunggulkan diri sendiri, merasa unggul sendiri, serta lupa pada rahmat-Nya Allah, tidak ingat pada pertolongan Allah. (halaman 20 baris 1-6)

Saking *tabel* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtos bilih *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhumatêng Gusti Allah awujud wajib mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wênangipun Gusti Allah; wajib mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wênangipun pårå *rasul*; wajib mangrêtos *syahadatain*; mangrêtos rukun Islam; ngêcakakên prakawis ingkang saé miturut dhawhipun Gusti Allah, inggih mênikå *tawwakal*, *riqā*, *ikhlas*, sårå *tobat*; sårå nilar prakawis ingkang awon miturut awisanipun Gusti Allah, inggih mênikå *riyā*, *saḥat*, *amal*, sårå ‘*ujub*. Wondéné andharan *ajaran moral* kasêbut kaandharakên wontên ngandhap mênikå.

a. Wajib mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wênangipun Gusti Allah

Manungså mênikå wajib mangrêtos sipat-sipatipun Gusti Allah, inggih ngéngingi sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wênangipun Gusti Allah. Prakawis

mênika kawrat wontên *teks SK* kacă 4 larik 3-8. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

... **Utawi** wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing sipat ingkang wajib ing Allah **kalihd{â}sâ**, lan sipat ingkang muhal ing Allah **kalihd{â}sâ**, lan sipat ingkang wênang ing Allah iku kabèh.

Terjemahan-ipun kados makatên.

... *Orang (yang sudah) akil balig itu wajib mengetahui sifat yang wajib ada pada Allah (yang) dua puluh, sifat muhal pada Allah (yang) dua puluh, dan semua sifat yang boleh ada pada Allah.*

Pêthikan *teks* wontên nginggil ngandharakên bilih manungsa ingkang ngrasuk agami Islam, mliginipun ingkang sampun akil balèg mênika wajib mangrêtos sipat-sipatipun Gusti Allah. Sipat-sipat kasêbut awujud sipat wajib ingkang cacahipun kalihdâsâ, sipat *muhal* ingkang cacahipun kalihdâsâ, sâhâ sipat wênang ingkang cacahipun satunggal.

Prakawis mênika jumbuh kaliyan kawontênan tigang kukum akal ingkang wontên ing ngèlmi *tauhid*, ingkang sadâyâ tiyang mênika kédah mangrêtos (An-Nadwi, tt: 16). Tigang kukum akal kasêbut ngéngingi prakawis wajib, *muhal*, sâhâ wênang (*jaiz*). Wondéné andharanipun kados makatên.

- a. Wajib, inggih mênika prakawis ingkang kédah wontên, satêmah manawi prakawis kasêbut botên wontên, akal mênika tansah nulak.
- b. *Muhal*, inggih mênika prakawis ingkang kédah botên wontên. Kawontênan akal mênika tansah nulak manawi prakawis kasebut wontên.
- c. Wênang (*jaiz*), inggih mênika prakawis ingkang sagêd wontên utawi sagêd botên wontên. Akal mênika sagêd narimah manawi prakawis kasêbut wontên utawi botên wontên.

Saking andharan mênika sagêd dipunmangrêtos bilih sipat-sipatipun Gusti Allah mênika sagêd dipuntêgêsi kados makatên. Sipat wajibipun Gusti Allah inggih mênika sipat ingkang Gusti Allah mênika kêdah kagungan. Sipat *muhal*-ipun Gusti Allah inggih mênika sipat ingkang Gusti Allah mênika kêdah botên kagungan. Wondênê sipat wênangipun Gusti Allah inggih mênika sipat ingkang Gusti Allah mênika sagêd kagungan utawi botên kagungan.

Sipat wajibipun Gusti Allah sâha sipat *muhal*-ipun Allah mênika *saling berlawanan* utawi *saling meniadakan*. Andharan mênika jumbuh kaliyan syair ingkang kasêrat ing kitab ‘*rawiḥatul aqwām*’ (Mustofa, 1957: 14). Wondéné sêratanipun kados makatên.

وَالْمُسْتَحِيلُ ضِدُّ كُلِّ وَاجِبٍ

Terjemahan-ipun kados makatên.

Sifat mustahil itu adalah lawan dari semua sifat wajib.

Saking syair wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih sipat wajibipun Gusti Allah sâha sipat *muhal*-ipun Allah mênika wontên gayutanipun, inggih mênika *saling berlawanan* utawi *saling meniadakan*. Wondéné nâma-nâma sipat wajib sâha sipat *muhal*-ipun Gusti Allah (Mustofa, 1957: 15) kasêrat lumantar *tabel* wontên ngandhap mênika.

Tabel 47. Sipat Wajib sâha Sipat Muhal-ipun Gusti Allah

No.	Nâma Sipat Wajib	Têgêsipun	No.	Nâma Sipat Muhal	Têgêsipun
1.	<i>wujūd</i>	pêsthi wontên	1.	<i>‘adam</i>	botên wontên
2.	<i>qidam</i>	dhihin	2.	<i>ḥudūs</i>	kadhihin wontên <i>‘adam</i>
3.	<i>baqā</i>	langgêng	3.	<i>fana’</i>	sagêd risak

Tabel salajêngipun

No.	Nāmā Sipat Wajib	Têgêsipun	No.	Nāmā Sipat Muhāl	Têgêsipun
4.	<i>mukhālafatu lilhawādīsi</i>	bédā kaliyan prakawis ingkang anyar	4.	<i>mumāṣalatu lilhawādīsi</i>	sami kaliyan prakawis ingkang anyar
5.	<i>wal-qiyāmu binafsihi</i>	jumênêng piyambak	5.	<i>iḥtiyāju lilghairi</i>	jumênêng kaliyan sanèsipun
6.	<i>waḥdānīyah</i>	Êsā (satunggal)	6.	<i>ta'addud</i>	sagêd dipunétang (berbilang)
7.	<i>qudrah</i>	kuwaos	7.	<i>‘ajzun</i>	sagêd apês
8.	<i>irādah</i>	krêsā	8.	<i>karāhah</i>	botên krêsā
9.	<i>‘ilmu</i>	nyumurupi	9.	<i>jahlun</i>	bodho
10.	<i>ḥayat</i>	gêsang	10.	<i>mautun</i>	mati
11.	<i>sama’</i>	midhangêt	11.	<i>ṣamamun</i>	tuli
12.	<i>baṣar</i>	ningali	12.	<i>‘umyun</i>	wutā
13.	<i>kalām</i>	ngandikā	13.	<i>bukmun</i>	bisu
14.	<i>qādiran</i>	ingkang kuwaos	14.	<i>‘ājizan</i>	ingkang apês
15.	<i>murīdan</i>	ingkang krêsā	15.	<i>kārihan</i>	ingkang botên krêsā
16.	<i>‘āliman</i>	ingkang nyumurupi	16.	<i>jāhilan</i>	ingkang bodho
17.	<i>ḥayan</i>	ingkang gêsang	17.	<i>mayyitan</i>	ingkang mati
18.	<i>sami’an</i>	ingkang mindangêt	18.	<i>aṣamma</i>	ingkang tuli
19.	<i>baṣīran</i>	ingkang ningali	19.	<i>a'ma</i>	ingang wutā
20.	<i>mutakālīman</i>	ingkang ngandikā	20.	<i>abkamu</i>	ingkang bisu

Wondéné ingkang kalêbêt sipat wênanipun Gusti Allah inggih mênikā sipat *fi'lu kulli mumkinin autarkuhu*. Maksudipun inggih mênikā Gusti Allah mênikā kagungan wêwênan anggènipun nindakakên mênâpā kémawon. Têgêsipun, Gusti Allah mênikā sagêd nindakakên satunggaling tumindak utawi sagêd nilar (botên nindakakên) tumindak kasêbut. Tuladhanipun sipat wênanipun Gusti Allah kados pêthikan *teks SK* wontên ngandhap mênikā.

Utawi *jāiz-é istignā'* iku **roro**. Kang dhihin, agawé alam kabèh wênang lan tinggal gawé alam kabèh wênang. Lan kaping **pi(n)dhone**, gawé Allah alam ora kêlawan **p{a}ngalapan**. Utawi *jāiz-é iftiqār* iku **roro**. Kang dhihin, anyaré alam kabèh. Kapindho, ora awèh labêt **sêkèhé** sawiji-sawiji. (kacă 7 larik 9-11 dumugi kacă 8 larik 1-8)

Terjemahan-ipun kados makatên.

(Sifat) jāiz-nya (sifat) istignā' itu (ada) dua. Pertama, membuat alam itu boleh dan meninggalkan (untuk) membuat semua alam itu boleh. Kedua, Allah membuat alam tidak sebagai tempat yang angker. (Sifat) jāiz-nya (sifat) iftiqār itu (ada) dua. Pertama, barunya semua alam. Kedua, tidak memberi cacat pada masing-masing (alam). (halaman 7 baris 9-11 s.d. halaman 8 baris 1-8)

Tiyang ingkang ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg mênikå wajib mangrêtos sipat-sipat ingkang sampun dipunsêbutakên wontên nginggil. Pawadanipun inggih mênikå amargi prakawis mênikå minångkå wujud imanipun tiyang dhumatêng Gusti Allah. Têgêsipun iman inggih mênikå yakin, pamanggih ingkang têguh sâhå *konsisten*, botên mangu-mangu (Saleh, 2011: 156-157). Dados, mangrêtos sipat-sipatipun Gusti Allah mênikå minångkå wujud nindakakên rukun iman, mliginipun rukun iman ingkang kaping satunggal, inggih mênikå iman dhumatêng Gusti Allah.

Sasampunipun manungså mangrêtos sipat-sipatipun Gusti Allah, lajêng manungså mênikå sagêd mangrêtos bilih Gusti Allah mênikå minångkå *Dzat* ingkang nyiptakakên langit sâhå bumi, ingkang Måhå Êså, ingkang Måhå Kuwaos, ingkang Måhå Krêså, lsp. Awit saking mênikå, manungså mênikå kêdah ngunjukakên sukur dhumatêng Gusti Allah, kêdah iman dhumatêng Gusti Allah, kêdah ndamêl *hubungan* ingkang saé sâhå *mesra* dhumatêng Gusti Allah, lsp. (Amin, 1991: 198).

Salajêngipun, manawi wontên tiyang ingkang sampun ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg, botên purun mangrêtosi sipat-sipatipun Gusti Allah, milå tiyang kasêbut kadunungan doså (Mustofa, 1957: 6). Prakawis kasêbut jumbuh kaliyan kuwajiban tiyang muslim supados purun sinau ngèlmi ingkang sipatipun *fardhu 'ain* (wajib dipuntindakakên déning sadåyå tiyang muslim), inggih mênikå ngèlmi *tauhid* (ngèlmi ingkang ngandharakên bab *ke-Esa-an* Allah). Tuladhanipun bab ingkang dipunrêmbag wontên ngèlmi *tauhid* inggih mênikå piwulang kanggé tiyang muslim supados purun sinau sårå mengrêtosi *Dzat* Allah sårå sipat-sipatipun Allah (Al-Kadiri, 2010: 239).

Sasanèsipun kanthi nyinaoni ngèlmi *tauhid*, cårå anggènipun sagêd mengrêtosi sipat-sipatipun Gusti Allah inggih kanthi mirêngakên pangaosan saking pårå kyai wontên ing pondok *pesantren* sårå *siaran* wontên radio utawi tv, wawan rêmbag kaliyan pårå guru, maos *artikel* wontên *internet*, lsp. Dados, tiyang muslim mênikå sagêd sinau bab sipat-sipatipun Gusti Allah wontên ing pundi kémawon sårå kapan kémawon miturut kajêngipun. Manawi tiyang muslim mênikå srêgêp sinau bab *tauhid*, mliginipun sipat-sipatipun Gusti Allah, milå tiyang kasêbut kalêbêt tiyang ingkang gadhah *keimanan* ingkang murni dhumatêng Allah.

b. Mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wêrangipun pårå *rasul*

Manungså ingkang ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg wajib mengrêtos sipat-sipatipun pårå *rasul*, inggih ngéngingi sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wêrangipun pårå *rasul*. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

...**Utawi** wong akil balèg iku wajib ngawêruhânâ ing wajibé pârâ *r{a}sul* iku têtêlu, iyâ: *ṣidīq, amānah, tablīg*. (kacă 8 larik 8-11 dumugi kacă 9 larik 1)

...**Kêlawan sêpadhané** kabèh iku, wajib ngawêruhânâ wong akil balèg *s{a}dâyâ* ing muhalé pârâ *r{a}sul* iku têtêlu{:} *kizib, khiyānah, /kaman/ kitmān*. (kacă 9 larik 8-11 dumugi kacă 10 larik 1-2)

... **Lan** wajib ngawêruhânâ wong akil balèg *s{a}dâyâ* ing wênangé pârâ *r{a}sul* iku kabèh kâyâ katêknanan ‘*araḍ basyariyah*, kâyâ: lârâ, ngêlu, mulês, mangan, nginum, turu, laki rabi. (kacă 10 larik 6-11 dumugi kacă 11 larik 11)

Terjemahan-ipun kados makatên.

...*Orang (yang sudah) akil balig itu wajib mengetahui (sifat) wajibnya para rasul itu (ada) tiga, yaitu: ṣidīq, amānah, tablīg. (halaman 8 baris 8-11 s.d. halaman 9 baris 1)*

... *Selain itu, wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) muhalnya para rasul itu (ada) tiga: kizib, khiyānah, kitmān. (halaman 9 baris 8-11 s.d. halaman 10 baris 1-2)*

... *Wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig tentang (sifat) jaiznya para rasul itu semua, seperti adanya ‘araḍ basyariyah, seperti: sakit, pusing, mulas, makan, minum, tidur, mênikāh. (halaman 10 baris 6-11 s.d. halaman 11 baris 11)*

Pêthikan *teks* wontên nginggil ngandharakên bilih manungså ingkang ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg mênikå wajib mangrêtos sipat-sipatipun pârâ *rasul*. Sipat-sipat kasêbut awujud sipat wajib ingkang cacahipun tigå, sipat *muhal* ingkang cacahipun tigå, sårå sipat wênang ingkang cacahipun satunggal.

Tiyang ingkang dipunwastani *rasul* inggih mênikå tiyang pilihan ingkang dipundadosakên déning Gusti Allah dados utusanipun, ingkang gadhah *tugas* kanggé ngandharakên (*menyampaikan*) kukum-kukum ing *syariat* agami Islam dhatêng sadâyå umat (Chafidh, 2011: 31). Awit saking mênikå, pârâ *rasul* gadhah sipat-sipat tartamtu, inggih mênikå sipat wajib, sipat *muhal*, sårå sipat wênang

(*jaiz*). Sipat wajibipun pàrà *rasul* inggih mênikå sipat ingkang pàrà *rasul* mênikå kêdah gadhah. Sipat *muhal*-ipun pàrà *rasul* inggih mênikå sipat ingkang pàrà *rasul* mênikå kêdah botên gadhah. Wondéné sipat wênangipun pàrà *rasul* inggih mênikå sipat ingkang pàrà *rasul* mênikå sagêd gadhah utawi botên gadhah.

Sipat wajibipun pàrà *rasul* sâhå sipat *muhal*-ipun pàrà *rasul* mênikå wontên gayutanipun inggih mênikå *saling berlawanan* utawi *saling meniadakan*. Wondéné sipat wajib sâhå sipat *muhal*-ipun pàrà *rasul* ingkang kawrat wontên *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 48. Sipat Wajib sâhå Sipat Muhal-ipun Pàrà Rasul adhêdhasar Teks SK

No.	Nåmå Sipat Wajib	Têgêsipun	No.	Nåmå Sipat Muhal	Têgêsipun
1.	<i>sidîq</i>	lêrês wartosipun pàrà <i>rasul</i>	1.	<i>kizib</i>	lêpat wartosipun pàrà <i>rasul</i>
2.	<i>amānah</i>	pitados dhumatêng Gusti Allah, ngrêkså sadâyå dhawuhipun Gusti Allah	2.	<i>khiyānah</i>	cidrå dhumatêng Gusti Allah
3.	<i>tablîg</i>	ngandharakên paréntahipun Gusti Allah	3.	<i>kitmān</i>	ngumpêtakên paréntahipun Gusti Allah

Ananging, manawi miturut andharan wontên ing kitab ‘*rawīḥatul aqwām*’ (Mustofa, 1957: 12), sipat wajib pàrà *rasul* mênikå wontên sakawan. Wondéné pêthikan syair-ipun kasêrat kados makatên.

أَرْسَلَ أَنْبِيَا دَوِّي فَطَانَهُ □ بِالصِّدْقِ وَالتَّبْلِيغِ وَالْأَمَانَةِ

Terjemahan-ipun kados makatên.

Allah mengutus para nabi (*rasul*) yang mempunyai sifat *sidîq*, *amānah*, *tablîg*, dan *faṭonah*.

Manawi cacahipun sipat wajib pârâ *rasul* mênikâ wontên sakawan, cacahipun sipat *muhal*-ipun pârâ *rasul* ugi wontên sakawan. Wondéné nâma-nâma sipat wajib sâhâ sipat *muhal*-ipun pârâ *rasul* ingkang cacahipun sakawan kasêbut kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 49. Sipat Wajib sâhâ Sipat Muhal-ipun Pârâ Rasul

No.	Nâma Sipat Wajib	Têgêsipun	No.	Nâma Sipat Muhal	Têgêsipun
1.	<i>ṣidīq</i>	lêrês wartosipun pârâ <i>rasul</i>	1.	<i>kizib</i>	lêpat wartosipun pârâ <i>rasul</i>
2.	<i>amānah</i>	pitados dhumatêng Gusti Allah, ngrêksâ sadâyâ dhawhipun Gusti Allah	2.	<i>khiyānah</i>	cidrâ dhumatêng Gusti Allah
3.	<i>tablīg</i>	ngandharakên paréntahipun Gusti Allah	3.	<i>kitmān</i>	ngumpetakên paréntahipun Gusti Allah
4.	<i>faṭonah</i>	pintêr	4.	<i>baladah</i>	bodho

Wondéné ingkang kalêbêt sipat wêngipun pârâ *rasul* inggih mênikâ sipat ‘*aradḥ basyariyah*. Maksudipun, pârâ *rasul* mênikâ minangkâ manungsâ kados umumipun manungsâ ingkang gadhah sipat *manusiawi*, inggih sami ngrêsakakên ‘dhahar, nginum, saré, lsp’ (Mustofa, 1957: 13). Ananging, sipat ‘*aradḥ basyariyah* mênikâ botên ngasorakên drajatipun pârâ *rasul*.

Tiyang ingkang ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg mênikâ wajib mangrêtos sipat-sipatipun pârâ *rasul* ingkang sampun dipunsêbutakên wontên nginggil. Pawadanipun inggih mênikâ amargi prakawis mênikâ minangkâ wujud imanipun tiyang dhatêng *rasul*, inggih mênikâ manungsâ

ingkang dados utusanipun Gusti Allah. Dados, anggènipun mangrêtos sipat-sipatipun pàrâ *rasul* mênika minangkâ wujud nindakakên rukun iman ingkang kaping sakawan, inggih mênika iman dhatêng *rasul*.

Têgèsipun iman dhatêng pàrâ *rasul*, inggih mênika pitados utawi yakin bilih Gusti Allah mênika sampun milih manungsâ pilihan ingkang dipundadosakên utusan, ingkang gadhah *tugas* kanggé nampi sâhâ ngandharakên wahyu minangkâ *ajaran* sâhâ pandom pagêsananing umat sâhâ minangkâ *hujah* wontên ing *akhirat* (Sudrajat, 2016: 121). Dados, minangkâ tiyang muslim ingkang sampun iman dhatêng pàrâ *rasul*, milâ kêdah ngormati, mulyakakên, sâhâ nindakakên sadâyâ prakawis ingkang sampun dados sunatipun. Prakawis mênika jumbuh kaliyan *firman* Allah ing Q.S Al-Hasyr *ayat* 7, ingkang sêratanipun kados makatên.

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Apa yang diberikan rasul kepadamu, maka terimalah. Dan apa yang dilarangnya bagimu, maka tinggalkanlah. Dan bertaqwalah kepada Allah. Sesungguhnya Allah amat keras hukumannya.

Cacahipun *rusul*-ipun (jamak saking *rasul*) Gusti Allah mênika kathah. Ananging, tiyang muslim mênika namung wajib mangrêtos nâma-nâma *rusul* ingkang salangkung, déné sasanèsipun namung wajib mangrêtos kanthi cârâ *ijmal* (Mustofa, 1957: 18). Têgèsipun, tiyang muslim mênika namung wajib iman utawi yakin bilih Gusti Allah mênika kagungan *rusul* ingkang cacahipun kathah. Wondéné nâma-nâma *rusul* ingkang wajib dipunmangrêtos nâma-namanipun kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 50. Nāmā 25 *Rasul* ingkang Wajib Dipunmangrêtosī

Nāmā 25 <i>Rasul</i> ingkang Wajib Dipunmangrêtosī			
Nabi Adam as.	Nabi Luth as.	Nabi Dzulkifli as.	Nabi Sulaiman as.
Nabi Idris as.	Nabi Ismail as.	Nabi Syu'aib as.	Nabi Ilyas as.
Nabi Nuh as.	Nabi Ishaq as.	Nabi Harun as.	Nabi Yunus as.
Nabi Hud as.	Nabi Ya'qub as.	Nabi Musa as.	Nabi Zakaria as.
Nabi Sholeh as.	Nabi Yusuf as.	Nabi Ilyasa as.	Nabi Yahya as.
Nabi Ibrahim as.	Nabi Ayyub as.	Nabi Daud as.	Nabi Isa as.
Nabi Muhammad saw.			

Manawi wontên tiyang ingkang sampun ngrasuk agami Islam, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg, botên purun mangrêtosī sipat-sipatipun *rusul*, milā tiyang kasêbut kadunungan dosā (An-Nadwi, *tt*: 122). Prakawis kasêbut jumbuh kaliyan kuwajiban tiyang muslim supados purun sinau ngèlmi *tauhid* ingkang ngrêmbag bab *kerasulan*. Tuladhanipun bab ingkang dipunrêmbag wontên ngèlmi *tauhid* bab *kerasulan* inggih mênikā piwulang kanggé tiyang muslim supados purun sinau sâhā mengrêtosī nāmā-nāmā sâhā sipat-sipatipun pârā *rasul* (Al-Kadiri, 2010: 239).

Salajêngipun, cārā anggènipun sinau utawi mangrêtosī sipat-sipatipun *rasul* inggih kanthi maos buku-buku utawi kitab ingkang ngrêmbag bab *kerasulan* wontên ing *perpustakaan* utawi sekolah. Kajawi mênikā, ugi sagêd rawuh wontên pangaosan ingkang ngrêmbag bab *tauhid kerasulan* wontên ing pondok *pesantren*, mirêngakên pangaosan wontên *siaran radio* utawi *tv*, lsp.

c. Wajib mangrêtosī *syahadatain*

Manungsā kédah mangrêtosī *syahadatain*. *Ajaran moral* mênikā kawrat wontên *teks SK* kâcā 11 larik 1-5. Wondéné pêthikanipun kasêrat makatên.

...**Kêlawan sêpadhané** kabèh iku{,} wajib **ng{a}wêruhânâ** wong akil balèg **s{a}dâyâ**, *asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah.*

Terjemahan-ipun kados makatên.

... *Selain itu, wajib mengetahui bagi semua orang (yang sudah) akil balig, asyhadu allā ilaha illallah, wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah.*

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunpêndhêt piwulang bilih tiyang muslim, mliginipun tiyang ingkang sampun akil balèg mênikâ kêdah mangrêtos *syahadatain*. Maksudipun *syahadatain* inggih mênikâ kalih ukârâ *syahadat* ingkang awujud ukârâ ‘*asyhadu allā ilaha illallah*’ sâhâ ukârâ ‘*wa asyhadu anna Muḥammadarrasūlullah*’.

Têmbung *syahadat* mênikâ asalipun saking têmbung *syaha-da*, ingkang ngêwrat têngês *musyahadah* (*menyaksikan*), *syahadah* (*kesaksian*), sâhâ *half* (*sumpah*) (TIM, 2013: 3). Wondéné miturut Sudrajat (2016: 128), *syahadatain* inggih mênikâ ukârâ ingkang dados *pondasi* utami ingkang sagêd ngéwahi kapitadosan *ketuhanan* sâhâ *falsafah* pagêsananing manungsâ, sartâ dados pandom sâhâ pangajak kanggé manungsâ supados purun nglajêngakên pagêsanipun adhêdhasar *ajaran* agami Islam.

Pawadan ingkang ndadosakên *syahadatain* dados *pondasi* utami ing agami Islam inggih mênikâ amargi ukârâ *syahadatain* kalêbêt rukun Islam ingkang kaping satunggal. Manawi wontên tiyang ingkang badhé *mukalaf* (tiyang ingkang nêmbé ngrasuk agami Islam), milâ kêdah maos ukârâ *syahadatain* kasêbut kanggé saksi bilih tiyang mênikâ sampun ngrasuk agami Islam. Ukârâ *syahadatain* kasêbut sagêd dipunwaos wontên ing pundi kémawon, kanthi piyambakan utawi kaliyan tiyang sanèsipun minangkâ saksi *keislaman-ipun*. Dados, sagêd

dipunmangrêtosi bilih ukårå *syahadatain* inggih mênikå ukårå ingkang dados sarat wajib manawi wontên tiyang ingkang badhé ngrasuk agami Islam.

Ukårå *syahadatain* mênikå ngêwrat kalih maknå, inggih mênikå *syahadat tauhid* sårå *syahadat risalah* utawi *syahadat rasul* (TIM, 2013: 3). *Syahadat tauhid* inggih mênikå kasaksian bilih botên wontên pangéran ingkang wajib dipunsêmbah kajawi Gusti Allah. Wondéné *syahadat risalah* utawi *syahadat rasul* inggih mênikå *kesaksian* bilih Nabi Muhammad saw. dados utusanipun Gusti Allah. *Kesaksian* tiyang muslim ingkang sampun maos *syahadatain* nêdahakên bilih tiyang kasêbut sampun ndadosakên Gusti Allah minångkå tujuan sårå *orientasi* ing pagêsanipun, Islam minångkå pandom ing pagêsanipun, sårå Nabi Muhammad saw. minångkå manungså *teladan* ingkang dipundadosakên panutan.

Awit saking jaman rumiyin, *ajaran* supados mangrêtos *syahadatain* sampun dipuncakakên déning walisångå kanthi cårå ngawontênakên *pertunjukan* ringgit. Ing *pertunjukan* ringgit mênikå, wontên *pembenahan* sårå éwah-éwahaning cariyos ringgit kasêbut. Tuladhanipun inggih mênikå ngéngingi cariyos sêrat *Jamus Kalimåsådå*. Miturut walisångå, sêrat *Jamus Kalimåsådå* kalêbêt sêrat ingkang wosipun ngêwrat mantrå ingkang sagêd dipundadosakên cårå kanggé nglawan *kebatilan* (Haq, 2009: 80). Ananging, sajatosipun masarakat ing jaman kasêbut botên mangrêtos kadospundi wosing cariyosipun ingkang lêrês utawi *asli*.

Walisångå mênikå nyariyosakên bilih ingkang dipunwastani mantrå ing sêrat *Jamus Kalimåsådå* inggih mênikå ukårå *syahadatain*. Masarakat mênikå lajêng dipundhawuhi supados purun pitados sårå purun maos mantrå kasêbut, inggih

mênikå ukårå *syahadatain*, kanthi ancas supados masarakat mênikå kadunungan kasaktian. Saking prakawis kasêbut sagêd dipunmangrêtos bilih walisångå mênikå sampun mulang kawruh ngéngingi sarat ngrasuk ing agami Islam, inggih mênikå maos ukårå *syahadatain*. Têgêsipun, kanthi *media* ringgit mênikå, masarakat tanpå sadar sampun ngrasuk agami Islam sâhå pitados dhatêng *kebenaran risalah* Nabi Muhammad saw.

Sasampunipun walisångå mênikå sagêd ngajak masarakat purun maos ukårå *syahadatain*, lajêng walisångå mênikå ngandharakên kawruh ngéngingi mênåpå kémawon prakawis utawi tumindak ingkang kêdah dipuntilar sasampunipun maos mantra (ukårå *syahadatain*) kasêbut (Haq, 2009: 81). Tuladhanipun prakawis utawi tumindak ingkang kêdah dipuntilar kasêbut inggih mênikå kados kêdah tumindak ingkang saé, kêdah nilar tumindak ingkang sagêd ndadosakên doså, *ta'at* dhatêng dhawuhipun Gusti Allah, sâhå dipunwajibakên nindakakên salat kanggé njagi *kesakralan* sâhå *kehebatan* mantra kasêbut. Kanthi makatên, walisångå mênikå sagêd ngislamakên masarakat kanthi cârå ingkang saé sâhå tanpå *konflik*.

Sasampunipun ukårå *syahadatain* sampun dipunmangrêtos sâhå dipunpahami déning sadâyå tiyang, milå tumindak ing padintênanipun dipuntindakakên adhêdhasar *ajaran* agami Islam (TIM, 2013: 13). Wondéné tuladhanipun tumindak ingkang ngêcakakên maknå ukårå *syahadatain* kaandharakên kados andharan ing ngandhap mênikå.

- a. Gadhah manah ingkang rêsik, satêmah têbih saking tumindak ingkang awon, kados tumindak *takabur*, *riya'*, *ujub*, lsp.

- b. Gadhah pênggalih ingkang pintêr, satêmah sagêd gampil anggènipun mahami ngèlmi-ngèlmi sâhâ *ajaran* agami Islam.

Manawi wontên tiyang ingkang sampun maos ukârâ *syahadatain* mênikâ kêdah njagi *kemurnian* maknâ *syahadatain* kasêbut. Anggènipun njagi *syahadatain* kasêbut inggih kanthi njagi *keimanan*, *keistiqomahan*, sâhâ *komitmen* nindakakên *ajaran* agami Islam kanthi saèstu. Prakawis kasêbut kêdah dipuntindakakên supados maknâ *syahadatain* têtêp kajagi, awit saking *syahadatain* minangkâ *pondasi* utami wontên ing *ajaran* agami Islam.

d. Mangrêtosî Rukun Islam

Manungsâ kêdah mangrêtosî rukun Islam. *Ajaran moral* mênikâ kawrat wontên *teks SK* kâcâ 14 larik 3-11 dumugi kâcâ 15 larik 1. Wondéné pêthikanipun kasêrat makatên.

Utawi rukuné Islam iku limang **p/ê/r(a)kârâ**. Kang dhihin, angucap *asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrâsulullah*. **Kapin/g/dho**, *ṣalāt* limang wêktu. Kaping têlu, puwâsâ wulan **Ram(a)dan**. Kaping pat, zakat pitrah lamun sugih. Kaping limâ, **ng/ê/lakoni {k}aji** maring Mèkah lamun kuwâsâ.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Rukun Islam itu (ada) lima perkara. Pertama, mengucapkan asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrâsulullah. Kedua, salat lima waktu. Ketiga, puasa (di) bulan Ramadhan. Keempat, zakat fitrah (bagi) yang kaya. Kelima, menjalankan haji ke Mekah bagi yang kuasa.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunpêndhêt piwulang bilih manungsâ mênikâ kêdah mangrêtosî rukun Islam. Rukun Islam kasêbut cacahipun wontên gangsal, inggih mênikâ (1) ngucap *asyhadu allā ilaha illallahu wa asyhadu anna Muḥammadarrâsulullah*, (2) salat gangsal wêkdal, (3) siyam wontên ing

wulan Ramadhan, (4) zakat pitrah kanggé tiyang sugih, sâhå (5) kaji dhatêng Mêkah kanggé tiyang ingkang kuwaos.

Tiyang muslim mênika kêdah mangrêtosî rukun Islam minangka wujud *keislaman*-ipun. Rukun Islam inggih mênika gangsal dhasaring tumindak ing agami Islam, ingkang dipunanggêp minangka *pondasi* wajib kanggé sadâyå tiyang muslim sâhå ingkang gadhah keimanan, sâhå minangka pandom ing pagêsanging tiyang muslim (https://id.m.wikipedia.org/wiki/Rukun_Islam). Saking andharan mênika sagêd dipunmangrêtosî bilih tiyang muslim mênika kêdah nindakakên sadâyå rukun Islam kanggé wujud nindakakên kuwajibaning tiyang ingkang ngrasuk agami Islam. Prakawis mênika jumbuh kaliyan *sabda* Nabi Muhammad saw. ingkang kados makatên (lazi-sa.org/mengapa-islam-dibangun-atas-lima-tiang/).

عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ وَسَلَّمَ يَقُولُ : بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَحَجُّ الْبَيْتِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ

Dari Abu Abdurrahman, Abdullah bin Umar bin Khattab radhiallahu 'anhuma, dia berkata: Saya mendengar Rasulullah saw bersabda: Islam dibangun atas lima tiang penyangga: bersaksi bahwa tidak ada Illah yang berhak disembah kecuali Allah semata dan bahwasanya Muhammad itu utusan Allah, mendirikan shalat, menunaikan zakat, melaksanakan haji, dan puasa di bulan Ramadhan (H.R Bukhori dan Muslim).

Maksudipun ‘Islam dibangun atas lima tiang penyangga’, inggih mênika Islam mênika dipunupamakakên minangka wangunan. Kawontênan Islam minangka wangunan mênika botên sagêd madêg kanthi kêkah kajawi kanthi gangsal cagak ingkang nyanggi (rukun Islam). Wondéné cabang Islam (amalan) sanèsipun, kados tumindak saé, srêgêp wiridan, lsp., namung minangka

panyampurnå Islam (wangunan) kasêbut. Manawi wontên salah satunggaling cabang panyampurnå wangunan kasêbut botên wontên, milå wangunan kasêbut sagêd rusak, nanging têtêp sagêd madêg piyambak. Wondéné manawi wontên wangunan ingkang kirang cagak ingkang nyanggi, milå wangunan kasêbut sagêd rubuh.

Rukun Islam mênika ugi sagêd dipunupamakakên mawi kawontênan oyoding têtuwuhan (<https://muslim.or.id/22466-penjelasan-hadits-rukun-islam-1.html>). Manawi oyod mênika nancêb kanthi kêkah ing bumi, milå têtuwuhan kasêbut samangké sagêd dados têtuwuhan ingkang kêkah, agêng, sâhå dhuwur. Wondéné manawi wontên oyoding têtuwuhan ingkang botên nancêp kathi kêkah ing bumi, milå têtuwuhan kasêbut botên sagêd woh kanthi kêkah sâhå gampil rubuh manawi dipuntrajang angin.

Andharan wontên nginggil sagêd dados gambaran kanggé tiyang muslim ingkang nindakakên rukun Islam kanthi saèstu mênåpå botên. Tiyang muslim ingkang botên nindakakên rukun Islam minångkå cagak ingkang nyanggi ing agami Islam, milå *keislaman* tiyang kasêbut sagêd dipunwastani taksih mangu-mangu. Manawi wontên tiyang ingkang nindakakên rukun Islam kanthi saèstu, milå tiyang kasêbut kalêbêt tiyang ingkang gadhah *keta'atan* dhumatêng Gusti Allah kanthi saèstu sâhå minångkå wujud *identitas keimanan* sâhå *keislaman*-ipun tiyang muslim (lazi-sa.org/mengapa-islam-dibangun-atas-lima-tiang/).

e. Ngêcakakên prakawis ingkang saé miturut dhawuhipun Gusti Allah

Manungså minångkå *makhluk*-ipun Gusti Allah, kêdah *ta'at* dhumatêng dhawuhipun Gusti Allah. Salah satunggaling wujud *keta'atan* manungså

dhumatêng Gusti Allah inggih kanthi ngêcakakên sipat miturut dhawuhipun Gusti Allah. Wontên *teks SK*, tuladhanipun sipat ingkang saé kasêbut inggih mênika *tawwakal*, *riḍā*, *ikhlas*, *sahā tobat*. Wondéné andharanipun kados andharan wontên ngandhap mênika.

1) *Tawwakal*

Manungså kêdah *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah. *Ajaran moral* mênika kawrat wontên *teks SK* kâcå 15 larik 7-11, kados pêthikan ing ngandhap mênika.

Tawwakal, têngesé /**nganda**/ ngandêl kabèh Gusti Allah, kang gawé bécik dadi rahmaté si mukmin, kang ålå dadi cobané si mukmin.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Tawakal, artinya percaya sepenuhnya (pada) Gusti Allah, yang membuat (perkara yang) baik sebagai rahmat bagi si mukmin, (sedangkan perkara) yang buruk sebagai cobaan bagi si mukmin.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunpêndhêt piwulang bilih manungså mênika kêdah *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah kanthi cârå narimah mênåpå kémawon prakawis ingkang dipuntampi (takdir), inggih prakawis ingkang saé kados awujud kanikmatan mênåpå déné prakawis ingkang awujud sungkawå utawi pacobèn.

Andharan mênika jumbuh kaliyan pamanghipun Saleh (2011: 112) ingkang ngandharakên bilih, *tawwakal* inggih mênika tumindak pasrah saking manungså dhumatêng Gusti Allah ngéngingi mênåpå kémawon prakawis ingkang dipuntampi kanthi pangandêl bilih sadåyå prakawis kasêbut dados kasaénan kanggé piyambakipun. Ananging, anggènipun nindakakên *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah mênika inggih kanthi nindakakên *ikhtiyar*, botên namung kanthi cârå pasrah kémawon. Nalika manungså tumindak *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah,

milå kêdah nindakakên kanthi tâtå kråmå ingkang saé (Kauma, 2001: 349). Wondéné tâtå kråmå ingkang prêlu dipuntindakakên kados andharan wontên ngandhap mênikå.

- a. Botên gadhah pangajap sâhå raos ajrih sasanèsipun dhumatêng Gusti Allah.
- b. Manahipun botên naté sisah, sinaoså kawontênanipun pinaringan sungkawå.
- c. Manahipun kêdah têntrem.

Tuladhanipun tiyang ingkang ngêcakakên tumindak *tawwakal* inggih kados nalikå tiyang mênikå pados rêjêki. Nalikå pados rêjêki, tiyang mênikå kêdah nyambut damêl minangkå *ikhtiyar*-ipun. Miturut Kauma (2001: 331-332), wujud *tawwakal* ingkang sagêd dipuntindakakên nalikå pados rêjêki inggih mênikå nyambut damêl kanthi cârå halal sâhå nilar tumindak ingkang botên saé (*tidak terpuji*), kanthi ngraos pasrah sâhå yakin bilih Gusti Allah mênikå têtmu kémawon maringi rêjêki dhatêng sadâyå *makhluk*-ipun. Dados, *tawwakal* inggih mênikå wujud pasrah ngéngingi sadâyå tumindak ingkang sampun dipuntindakakên kanthi saèstu.

Nalikå tiyang mênikå ngêcakakên tumindak *tawwakal*, manungså mênikå sagêd dipunwastani sampun nindakakên *ketakwaan* dhumatêng Gusti Allah. Tumindak *tawwakal* sâhå *ketakwaan* dhumatêng Gusti Allah mênikå kalêbêt wujud tumindak ingkang saé dhumatêng Gusti Allah, satêmah asilipun badhé pinaringan kanikmatan saking Gusti Allah. Gusti Allah *berfirman* ing Q.S Ath-Thalaq *ayat* 2-3, ingkang waosanipun kados makatên.

... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (٢) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَّوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ

أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (٣)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Barang siapa yang bertakwa kepada Allah, maka Allah akan menjadikannya jalan keluar (atas masalah yang dihadapi). Dan Dia akan memberikannya rezeki dari tempat (cara) yang tidak disangka-sangka. Barang siapa yang bertawakal kepada Allah maka cukuplah Allah sebagai penolong, sesungguhnya Allah akan mencukupi segala urusan (Saleh, 2011: 121).

Ayat mênika jumbuh kaliyan sabda Rasulullah saw. ingkang dipun-riwayat-akên déning At-Tirmidy. Wondéné *terjemahan*-ipun kados ing ngandhap mênika.

Dari Umar ra., saya mendengar Rasulullah saw. bersabda: seandainya kamu sekalian benar-benar tawakal kepada Allah, niscaya Allah akan memberi rezeki kepadamu sebagaimana ia memberi rezeki kepada burung. Di mana burung itu keluar pada waktu pagi dengan perut kosong (lapar) dan pada waktu sore ia kembali dengan perut kenyang (Saleh, 2011: 121).

Saking *terjemahan* ayat sâhâ kadis wontên nginggil, kaandharakên bilih Gusti Allah mênika sampun maringi janji dhatêng manungsâ awujud pitêdah, pitulung, sâhâ kanikmatan utawi rêjêki manawi manungsâ mênika purun *takwa* sâhâ *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah. Gusti Allah mênika botên milih-milih sintên kémawon ingkang badhé dipunparingi kanugrahan kasêbut. Manawi Gusti Allah mênika taksih maringi sungkawâ kémawon, milâ manungsâ mênika kintên-kintên taksih kurang *ikhtiyar* sâhâ kurang *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah. Dados, supados manungsâ dipunparingi lancar sadâyâ prakawis mliginipun ngéngingi kalancaran rêjêki, milâ manungsâ mênika kêdah *ikhtiyar* kanthi saèstu sâhâ kêdah *tawwakal* dhumatêng Gusti Allah.

2) *Riḍā*

Wujud *ajaran moral* kêdah *riḍā* ing *teks SK* kawrat wontên kâcå 16 larik 4-

9. Wondéné pêthikanipun kados makatên.

Riḍā, têngesé olèh rahmat sukur maring Allah yèn diparingi susah, ora ngiri maring pādha **manusâ**, **n/ê/rimâ** maring karsané Allah.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Rida, artinya mendapat rahmat untuk bersyukur pada Allah jika diberi susah, tidak iri pada sesama manusia, (dan) menerima kehendak-Nya Allah.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtosi bilih manungså mênikå kêdah *riḍā*. *Riḍā* inggih mênikå pinaringan rahmat supados purun sukur dhumatêng Gusti Allah manawi sisah, botên mèri dhatêng manungså sanès, sâhå purun narimah sadâyå takdiripun Gusti Allah.

Manawi wontên tiyang ingkang ngêcakakên sipat *riḍā*, milå prakawis kasêbut sagêd nêdahakên bilih tiyang kasêbut gadhah manah ingkang têngang. *Riḍā* inggih mênikå sagêd narimah sadâyå takdir kanthi sênêng sâhå ikhlas, yakin bilih sadâyå takdir ingkang dipuntampi mênikå saking kuwaosing Gusti Allah, sâhå pitados dhatêng sadâyå kukum sâhå takdiripun Gusti Allah (www.kitapunya.net/2015/07/pengertian-ridha-dan-hikmah-berperilaku-html?-m=1). Dados, sagêd dipunmangrêtosi bilih tiyang ingkang *riḍā* mênikå tiyang ingkang sagêd narimah sâhå nyukuri sadâyå nikmat sâhå sagêd tumindak sabar nalikå nampi pacobèn sâhå mênahi bilahi.

Manawi miturut Wahab (m.republika.co.id/berita/dunia-islam/hikmah/14/03/23/n2w8bl-menggapai-ridha-allah), wontên kalih *dimensi riḍā*, inggih mênikå *riḍā billah* sâhå *riḍā ‘anillah*. *Riḍā billah* inggih mênikå trêsnå dhumatêng Gusti Allah, sêdyå ngimani sâhå ndadosakên Gusti Allah minångkå *Dzat* ingkang wajib dipunibadahi, botên badhé *menyekutukan* Gusti Allah, *ta’at* dhatêng *syariat*-ipun Gusti Allah, pitados dhatêng sadâyå *qadha* sâhå *qadhar*-ipun Gusti Allah, sâhå nindakakên sadâyå tumindak kanggé nggayuh trêsnaning sâhå *ke-riḍā-an*-ipun Gusti Allah.

Wondéné *riḍā* ‘*anillah* inggih mênika *riḍā*-nipun hamba anggènipun narimah sadâyâ takdir, rejeki, sâhâ prakawis ingkang sampun dipuntêmtokakên déning Gusti Allah. Anggènipun ngêcakakên *riḍā* mênika botên atêgês namung pasrah kémawon. Ananging, tiyang mênika kédah paham kukum *sebab-akibat*, *ikhtiyar* kanthi saèstu, sâhâ kathah dèdongâ.

Wahab (m.republika.co.id/berita/dunia-islam/hikmah/14/03/23/n2w8bl-menggapai-ridha-allah) ugi ngandharakên bilih wontên tigang jinis *riḍā* ingkang kédah dipuncakakên déning sadâyâ tiyang. Wondéné andharanipun kados makatên.

- a. *Riḍā bi syar’illah* (*riḍā* dhatêng *syariat*-ipun Gusti Allah), inggih mênika sagêd narimah sâhâ nindakakên *syariat-syariat*-ipun Gusti Allah kanthi ikhlas sâhâ kanthi saèstu.
- b. *Riḍā bi qadha’illah* (*riḍā* dhatêng takdiripun Gusti Allah), inggih mênika botên nulak sâhâ botên bêndu dhatêng mênâpâ kémawon ingkang sampun dados takdiripun Gusti Allah. Tuladhanipun inggih mênika botên nulak sâhâ botên bêndu dhatêng pacobèn sâhâ bilahi ingkang dipunraosakên, amargi prakawis kasêbut minangkâ cârâ minggahakên drajat *keimanan*-ipun.
- c. *Riḍā bi rizqillah* (*riḍā* dhatêng rêjêki saking Gusti Allah), têngesipun purun narimah sâhâ *qana’ah* (ngraosakên cêkap) dhatêng sadâyâ rêjêki ingkang dipuntampi, sâhâ botên *serakah* sinaosâ namung pinaringan rêjêki ingkang sêkêdhik.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih *riḍā* kalêbêt sipat ingkang nêdahakên bilih piyambakipun sampun ngêcakakên *keimanan*-ipun,

inggih mênikå iman dhatêng takdir utawi *qadha* sâhå *qadhar*-ipun Gusti Allah, minångkå rukun iman kaping ênêm. Dados, satunggaling tiyang botên sagêd dipunwastani sampun iman kanthi saèstu nalikå tiyang kasêbut botên *riḍā* dhatêng sadâyå takdiripun Gusti Allah.

Miturut *falsafah* tiyang Jawi, tumindak *riḍā* mênikå dipunwastani ‘narima ing pandum’. Wondéné *tokoh* ringgit ingkang ngêcakakên tumindak ‘narima ing pandum’ (ngêcakakên *riḍā*) inggih mênikå pârå panakawan. Ing sabên padintênanipun, pârå panakawan mênikå botên naté mêndhêt barangipun tiyang sanès, botên naté sambat sinaoså dados tiyang miskin, sâhå tansah raos sukur saking sadâyå kanugrahan saking Gusti Allah (Haq, 2009: 152-153). Kanthi makatên, sagêd dipunmangrêtos bilih pârå panakawan mênikå minångkå abdi ingkang botên mênggalih prakawis donyå kémawon, sinaoså panakawan mênikå gêsang sâhå ngabdi wontên *istana*.

Amargi sipat *riḍā* kalêbêt sipat ingkang saé (*terpuji*), milå kadhangkålå kathah godhanipun. Prakawis mênikå asring dipunraosakên nalikå wontên tiyang ingkang niat *riḍā* sadèrèngipun nampi takdir, lajêng manawi pinaringan takdir awujud pacobèn utawi bilahi milå ical niat *riḍā*-ipun. Kajawi mênikå, ugi wontên tiyang ingkang ginêman kanthi lêrês nalikå *riḍā*, lajêng manawi dukå sagêd ginêman kanthi dusthå, sâhå wontên ingkang ginêman dusthå nalikå *riḍā* (Ulum, 2015: 236).

Sadâyå tiyang mênikå dipundhawuhi supados purun tumindak *riḍā* kanggé sadâyå takdir ingkang dipuntampi. Dados, manawi wontên tiyang ingkang purun *riḍā* dhatêng sadâyå takdiripun, milå tiyang kasêbut sagêd dipunwastani sampun

purun tumindak *riḍā* dhumatêng Gusti Allah. Gusti Allah *berfiman* ingkang têngêsipun, “Allah rida terhadap mereka dan mereka pun rida kepada-Nya” (Q.S Al-Bayyinah: 8). Saking *ayat* kasêbut sagêd dipunmangrêtos bilih manawi tiyang mênika *riḍā* dhumatêng Gusti Allah, milå Gusti Allah *riḍā* dhatêng tiyang kasêbut.

Kajawi mênika, cârå ingkang sagêd dipuntindakakên supados sagêd pinaringan *riḍā* saking Gusti Allah inggih nindakakên sadâyå tumindak supados tiyang sêpuhipun purun *riḍā* dhatêng piyambakipun. Tuladhanipun inggih mênika, *ta’at* dhatêng sadâyå dhawuhipun tiyang sêpuh, ginêman kanthi unggah-ungguh ingkang saé, lsp. Prakawis mênika jumbuh kaliyan kadis Nabi Muhammad saw., ingkang waosanipun kados makatên.

رِضَا اللَّهِ فِي رِضَا الْوَالِدَيْنِ وَسُخْتُ اللَّهِ فِي سُخْتِ الْوَالِدَيْنِ

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Keridaan Allah itu tergantung pada keridaan orang tua dan kemurkaan Allah itu tergantung pada kemurkaan orang tua.

Manawi Gusti Allah mênika *riḍā* dhatêng satunggaling tiyang, milå tiyang kasêbut pinaringan drajat ingkang paling utami (Humaira, 2015: 496). Kajawi mênika, wontên paédah sanèsipun ingkang dipunraosakên manawi wontên tiyang ingkang purun ngêcakakên sipat *riḍā* (www.kitapunya.net/2015/07/pengertian-ridha-dan-hikmah-berperilaku-.html?m=1).

- Sagêd dados pribadi ingkang gadhah sipat wicaksånå sårå têtih saking *ḥasud* dhatêng tiyang sanès.
- Sagêd asipat iklas sårå rêmên paring pitulung dhatêng tiyang sanès.
- Sagêd gêsang kanthi manah ingkang têtang, têtrem, lêngawå, sårå tansah ngraos sukur dhumatêng Allah.

- d. Sagêd nindakakên ibadah kanthi kusuk.
- e. Sagêd sabar nalikå nampi pacobèn sâhå mênahi bilahi.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosì bilih paédahing nindakakên tumindak kanthi *riḍā* mênikå kathah. Dados, supados tiyang sagêd kanugrahan paédah-paédah kasêbut, milå kêdah ngêcakakên sipat *riḍā* ing sabên tumindakipun, mliginipun *riḍā* kanggé narimah sadâyå takdiripun Gusti Allah.

3) *Ikhlas*

Wujud *ajaran moral* kêdah iklas nalikå ngibadah ing *teks SK* kawrat wontên kåcå 16 larik 9-11 dumugi kåcå 17 larik 1-2. Wondéné pêthikanipun kados makatên.

Ikhlas, têngsé kabèh olèhé ngibadah, nêjå **ng/ê/lakoni parintahé** Allah supåyå **s/ê/lamêt** ånå ing *akhirat*.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Ikhlas, artinya *segala sesuatu dilakukan untuk beribadah, menyengaja melakukan perintah-Nya Allah agar selamat di akhirat*.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtosì bilih tiyang muslim mênikå kêdah iklas nalikå nindakakên *keta'atan*, mliginipun nalikå ngibadah dhumatêng Gusti Allah. Ancasipun inggih mênikå supados manungså mênikå pinaringan kaslamêtan, mliginipun kaslamêtan wontên ing *akhirat*.

Nalikå wontên tiyang ingkang nindakakên ibadah kanthi iklas, milå sadâyå ibadahipun dipuntinadakakên kanthi niat ingkang suci sâhå tansah nêbihakakên saking tumindak ingkang ndadosakên sirik (TIM, 2013: 10). Tumindak kasêbut têtmtu kémawon sagêd katingal saking sadâyå paginêman sâhå tumindak ingkang katujokakên dhumatêng Gusti Allah sâhå supados sagêd pinaringan *riḍā*-nipun

Gusti Allah. Kajawi mênikå, sadâyå niyatipun botên wontên raos *riya'* (ngrêsakakên dipunalêm déning tiyang sanès) sâhå *sum'ah* (ngrêsakakên dipuntêpangi déning tiyang sanès), utawi wontên niat supados pinaringan prakawis *duniawi* kémawon. Andharan mênikå jumbuh kaliyan *firman* Allah ingkang waosanipun kados makatên.

وَمَا أَمْرُو إِلَّا لِيَعْبُدُ اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ... (٥)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Padahal mereka tidak disuruh kecuali supaya menyembah Allah dengan memurnikan ketaatan (ikhlas) kepada-Nya dalam menjalankan agama yang lurus ... (Q.S Al-Bayyinah: 5).

Manungså ingkang sampun gadhah *keimanan* ingkang têguh botên ndadosakên swargå kanggé ancasing ibadahipun sâhå naråkå botên dipundadosakên papan ingkang dipunajrihi. Manungså kasêbut namung nindakakên ibadah minangkå wujud *keta'atan* dhumatêng Gusti Allah. Manungså kasêbut ngibadah kanthi ikhlas, kusuk, nindakakên kanthi ajêg, sâhå nindakakên miturut *syariat* agami Islam (Al-Kadiri, 2010: 248). Awit saking mênikå, manungså mênikå masrahakên ganjaran (pahålå) dhumatêng Gusti Allah, mênåpå déné ngéngingi swargå utawi naråkå.

Sajatosipun, paréntah ibadah mênikå minangkå wujud paréntah *kehambaan* manungså dhumatêng Gusti Allah. Nindakakên ibadah inggih mênikå salah satunggaling cârå supados sagêd pinaringan rahmat saking Gusti Allah, déné nilar paréntah ibadah atêgês kasupèn kaliyan Gusti Allah (Al-Kadiri, 2010: 247). Miturut Saleh (2011: 66), pokokipun ibadah inggih mênikå dêdongå dhumatêng Gusti Allah. Têgêsipun, dongå kasêbut minangkå wujud titikanipun tiyang

ingkang sampun gadhah iman sâhâ wujud *kelemahan* dhiri minangkâ hambanipun Gusti Allah. Andharan ngéngingi paédahing dongâ mênikâ kathah dipunandharakên wontên kadis-kadis, satêmah prakawis mênikâ nêdahakakên bilih paédahipun anggènipun dêdongâ mênikâ saé sangêt.

Manungsâ mênikâ dipundhawuhi Gusti Allah supados purun dêdongâ sâhâ ngandharakên kajêngipun. Prakawis mênikâ kasêrat wontên ing Q.S Al-Baqarah ayat 86. Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Dan apabila hamba-hamba-Ku bertanya kepadamu tentang Aku, maka (jawablah), bahwasanya Aku adalah dekat. Aku mengabulkan permohonan orang yang berdoa, apabila ia berdoa kepada-Ku, maka hendaklah mereka itu memenuhi (segala perintah)-Ku, dan hendaklah mereka beriman kepada-Ku, agar mereka selalu berada dalam kebenaran (Saleh, 2011: 67).

Ayat wontên nginggil mênikâ jumbuh kaliyan *sabda*-nipun Rasulullah saw. (Saleh, 2011: 67). Wondéné *sabda*-nipun Rasulullah saw. *terjemahan*-ipun kados makatên.

Rasulullah saw. bersabda, tidaklah seorang Muslim di muka bumi ini yang berdoa kepada Allah swt. dengan sebuah doa melainkan Allah (pasti) memberi balasan tiga pilihan: segera mengabulkan permintaannya, atau Dia menyimpannya sebagai pahala baginya di akhirat, atau Dia menyingkirkan keburukan darinya (sebagai ganti) sebesar permintaannya selama dia tidak berdoa untuk suatu perbuatan dosa atau pemutusan silaturahmi.

Saking *ayat* sâhâ kadis wontên nginggil, sagêd dipunmangretosi bilih paédahing sâhâ kautamaning dongâ mênikâ kathah. Wondéné paédahing sâhâ kautamaning dongâ, antawisipun: nyumingkiri takdir ingkang awon, dipunijabahi dongâ-donganipun, dados simpênan ganjaran (pahâlâ) wontên *akhirat*, lsp. Dados, nindakakên ibadah, mliginipun dongâ dhumatêng Gustinipun kalêbêt tumindak ingkang saé, satêmah kêdah dipuncakakên ing padintênan.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos i bilih nindakakên ibadah kanthi iklas kalêbêt tumindak ingkang utami sâhâ kathah paédahipun. Anggènipun nindakakên tumindak kanthi iklas inggih sagêd ing pundi kémawon sâhâ ing wêkdal kapan kémawon kajumbuhakên kaliyan ibadah ingkang dipuntindakakên. Tiyang ingkang kados makatên kalêbêt tiyang ingkang ngêcakakên *semangat bertauhid*, inggih mênika *menuhankan* Gusti Allah sâhâ nyêmbah namung dhumatêng Gusti Allah. Salajêngipun, manawi nindakakên satunggaling tumindak ingkang botên dipuntindakakên kanthi iklas, milâ tumindak kasêbut botên wontên paédahipun (*sia-sia*), kados *ungkapan* ‘*tak ubahnya seonggok tubuh tanpa jiwa atau roh (bangkai)*’ (Ismail, 2009: 15).

4) Tobat

Wujud *ajaran moral* kédah tobat dhumatêng Gusti ing *teks SK* kawrat wontên kâcâ 17 larik 2-9. Wondéné pethikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Tobat, têngsé yèn wus **kaliwat ng/ê/lakoni** dosâ, wajib tobat iku marèni sartâ wêdi maring Allah *Ta’âlâ*, ora pisan-pisan nêjâ **ng/ê/lakoni** dosâ kang wus dèn lakoni.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Tobat, artinya jika sudah terlanjur melakukan dosa, wajib tobat itu (dengan) menyudahi (melakukan dosa) serta takut pada Allah Ta’âlâ, tidak sekali-kali menyengaja melakukan dosa yang sudah dilakukan.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos i bilih manungsâ mênika dipundhawuhi supados purun tobat dhumatêng Gusti Allah sasampunipun nindakakên dosâ. Anggènipun nindakakên tobat inggih kanthi nilar tumindak dosâ ingkang sampun dipuntindakakên, ajrih dhumatêng Gusti Allah, sâhâ botên ngambali malih tumindak dosâ kasêbut.

Jumbuh kaliyan pêthikan *teks* wontên nginggil, Kauma (2001: 354) ugi ngandharakên bilih tobat inggih mênikå salah satunggaling cârå kanggé nyucèkakên dhiri sasampunipun nindakakên doså sâhå *kedurhakaan* supados sagêd *ta'at* sâhå *takwa* malih dhumatêng Gusti Allah. Saupami tiyang mênikå botên purun nindakakên tobat, milå tiyang mênikå samangké badhé nampi bêtêndu saking Gusti Allah sâhå rêkaos anggènipun nglajêngakên pagêsan wontên donyå.

Nalikå tiyang mênikå nindakakên tobat, têtmtu kémawon Gusti Allah mênikå paring pangapuntên dhatêng tiyang kasêbut. Anggènipun nindakakên tobat langkung saé dipuntindakakên sasampunipun nindakakên doså ing wêkdal mênikå sinaoså ing pundi kémawon papanipun. Gusti Allah mênikå paring pangapuntên dhatêng tiyang ingkang purun tobat, amargi minångkå rahmatipun Gusti Allah sâhå minångkå cak-cakanipun sipat Gusti Allah ingkang “*Yaa Ghofuur*”, ingkang têtêsipun *Maha Pemaaf*. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan *firman*-ipun Gusti Allah wontên Q.S An-Nur *ayat* 10, ingkang waosan kados makatên.

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ (١٠)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Dan sekiranya bukan karena karunia Allah dan rahmat-Nya kepada dirimu (niscaya kamu akan mengalami kesulitan-kesulitan). Dan sesungguhnya Allah Maha Penerima Taubat lagi Maha Bijaksana, (Al-Kadiri, 2010: 249).

Gusti paring pangapuntên dhatêng sadâyå manungså ingkang purun tobat saking doså-doså ingkang sampun dipuntindakakên. Ananging, Gusti mênikå botên paring pangapuntên dhatêng manungså ingkang sampun nindakakên doså ingkang awujud sirik sâhå murtad (Kauma, 2001: 354). Andharan mênikå jumbuh

kaliyan *firman*-ipun Gusti Allah wontên Q.S An-Nisa' ayat 48, ingkang waosanipun kados makatên.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا (٤٨)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Sesungguhnya Allah tidak akan mengampuni dosa syirik, dan Dia mengampuni segala dosa selain dari (syirik) itu, bagi siapa yang dikehendaki-Nya. Barang siapa menyekutukan Allah, maka sungguh, dia telah berbuat dosa yang besar.

Gusti Allah mênika ugi botên paring pangapuntên dhatêng manungså ingkang sampun murtad, inggih amargi murtad mênika sampun kalêbêt tumindaking tiyang kafir. Kajawi mênika, murtad minangka wujud *pengkhianatan* tumrap agami, inggih amargi sampun mêdal saking *ajaran* agami sâhå nutup dhiri saking kasaénan sâhå rahmatipun Gusti Allah.

Nalika nindakakên tobat, wontên rukun-rukun tartamtu ingkang dipuntindakakên. Rukunipun tobat kasêrat wontên ing *teks SK* kâcå 20 larik 7-11 dumugi kâcå 21 larik 1-10. Wondéné pêthikanipun kados ing ngandhap mênika.

Utawi rukuné tobat iku papat. **S{a}wiji**, marèni sartå nêjå ora **ng{ê}/lakoni** manèh. **Kapin/g/dho**, nobati doså kang wus **k{a}liwat**. Kaping têlu, nékadakên kabèh doså pâdhå olèhé **/olèhé/** ora dèn lakoni. Kaping pat, olèhé ngêdohi doså, **ng{a}gungakên** maring Allah, wêdi maring bênduné Allah, lan wêdi siksané Allah, ora saking isiné ånå ing *dunya* baé, lan ora supâyå dèn alêm **sêpadhané manuså**.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Rukun tobat itu (ada) empat. Pertama, menyudahi serta menyengaja tidak melakukan (perbuatan dosa) lagi. Kedua, menobati dosa yang sudah terlewati. Ketiga, meyakini semua dosa (yang sudah dilakukan) sama seperti tidak pernah melakukan dosa (tersebut). Keempat, menjauhi dosa, mengagungkan Allah, takut pada murka-Nya Allah, dan takut siksa-Nya Allah, bukan karena (rasa takut ketika) di dunia saja, dan bukan untuk disanjung (oleh) sesama manusia.

Manawi pamanggihipun Kauma (2001: 355), wontên tâtâ cârâ tartamtu nalikâ nindakakên tobat, supados tobat ingkang dipuntindakakên dados tobat *nashuha* (tobat ingkang saèstu) sâhâ sagêd dipuntampi déning Gusti Allah. Wondéné andharan ngéngingi tâtâ cârâ tobat kaandharakên kados makatên.

- a. *Menyesali* tumindak dosâ ingkang sampun dipuntindakakên.
- b. Botên nindakakên malih tumindak dosâ ingkang sampun dipuntindakakên sâhâ nambah utawi ningkataken ibadahipun.
- c. Nilar tumindak ingkang sagêd ndadosakên dosâ sâhâ *kemaksiatan*.
- d. Kathah maos *istighfar* kanthi ngasorakên dhiri pribadinipun. Wondéné waosan *istighfar* inggih mênika “*astaghfirullāhal ‘adīm*”.
- e. Manawi dosâ ingkang dipuntindakakên awujud dosâ amargi nilar paréntah ingkang sampun dipunwajibakên, milâ piyambakipun kêdah nggantos (*mengqadha*) paréntah wajib kasêbut.
- f. Manawi dosâ ingkang dipuntindakakên awujud dosâ ngéngingi hak *adami* (hak manungsâ), milâ piyambakipun kêdah nggantos hak *adami* ingkang dipunginakakên utawi nyuwun *kehalalan* hak *adami* kasêbut dhatêng tiyang ingkang gadhah hak mênika.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih nindakakên tobat inggih mênika prakawis ingkang saé sangêd sâhâ prêlu dipuntindakakên, mliginipun tiyang ingkang sampun nindakakên dosâ. Gusti Allah mênika têtmu kémawon paring pangapuntên dhatêng tiyang ingkang purun tobat. Ananging, nalikâ nindakakên tobat kêdah dipuntindakakên kanthi saèstu supados tobatipun sagêd dipuntampi sâhâ dados tobat *nashuha*.

f. Nilar prakawis ingkang awon miturut awisanipun Gusti Allah

Manungså minångkå *makhluk*-ipun Gusti, kêdah *ta'at* dhumatêng Gusti Allah. Wujud *keta'atan* kasêbut inggih sagêd kanthi nilar sadâyå prakawis ingkang sampun dados awisanipun wontên ing *ajaran* agami. Wontên *teks SK*, tuladhanipun prakawis ingkang kêdah dipuntilar amargi sampun dados awisanipun Gusti Allah inggih mênikå kêdah nilar *riyā*, *saḥaṭ*, *amal*, sâhå 'ujub. Wondéné andharanipun kados andharan ing ngandhap mênikå.

1) *Riyā*

Wujud *ajaran moral* nilar sipat *riyā* ing *teks SK* kawrat wontên kâcå 18 larik 1-5. Wondéné pethikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Riyā, têngêsé amrih kèringan sêpadhané **manuså**, **ngato(n)-ngatonakên** ngibadahé lan pênggawéné bécik supâyå dèn alêm lan dèn wêdèni.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Riyā, artinya (melakukan sesuatu) agar dihormati oleh sesama manusia, memamerkan ibadah dan perilakunya yang baik supaya disanjung dan ditakuti.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos i bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun nilar sipat *riyā*. Têngêsipun *riyā* inggih mênikå nindakakên satunggaling tumindak supados dipunajèni déning tiyang sanès, pamèr manawi sampun nindakakên ibadah sâhå tumindak ingkang saé supados dipunalêm sâhå dipunajrihi déning tiyang sanès.

Manawi miturut Humaira (2015: 387), *riyā* inggih mênikå ngangên-angên dhatêng tiyang sanès supados piyambakipun sagêd pinaringan *kedudukan* ing samadyaning masarakat, kanthi cârå mamèrakên sadâyå amal ibadah sâhå kasaénan ingkang sampun dipuntindakakên. Dados, tiyang ingkang tumindak

kanthi *riyā* mênikå nindakakên satunggaling tumindak botên kanthi niat nindakakên dhawuhipun Gusti Allah, nanging niatipun supados dipunalêm, dipunajèni, sâhå dipunajrihi déning tiyang sanès.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih tiyang ingkang *riyā* mênikå mamèrakên tumindakipun ing prakawis ibadah sâhå bab donyå. Tiyang ingkang *riyā* ing prakawis ibadah inggih kados tiyang ingkang *berpura-pura* kusuk kanthi ngulur wêkdal anggènipun nindakakên salat, pårå *ulama* ingkang mamèrakên swantênipun anggènipun nêmbangakên *sajak-sajak* kanggé ngêtingalakên ngèlminipun, tiyang ingkang srêgêp salat kanthi *jamaah* nanging niatipun namung gadhah pangajêng-ajêng supados dipunalêm déning tiyang sanès, lsp.

Wondéné tulådhå tiyang ingkang *riyā* ing prakawis kadonyan, inggih mênikå tiyang ingkang srêgêp nyambut damêl kanthi niat supados dipunalêm déning pimpinan sâhå botên gadhah niyatan kanggé pados rêjêki saking Gusti Allah. Tulådhå sanèsipun inggih mênikå manawi wontên tiyang ingkang paring pitulung dhatêng tiyang sanès, nanging gadhah niyatan supados dipunajèni sâhå kanggé pados *kedudukan* ing masarakat.

Tumindak ingkang dipunlampahi kanthi *riyā* mênikå kalêbêt tumindak awon, milå tumindak kasêbut kêdah dipuntilar. Nabi Muhammad saw. *bersabda* supados tiyang mênikå purun nilar sipat *riyā* ing samubarang prakawis, amargi sipat kasêbut kalêbêt sipat ingkang nêdahakên tumindak sirik sâhå haram kukumipun (Saputra, 2012). Wondéné *sabda*-nipun Nabi Muhammad saw. mênikå *terjemahan*-ipun kados makatên.

Sesungguhnya yang sangat aku takutkan yang akan menimpa kamu adalah syirik kecil. Nabi Muhammad saw. ditanya tentang apa yang dimaksud dengan syirik kecil itu maka beliau menjawab, yaitu riyā (H.R Ahmad).

Kajawi mênikå, Allah swt. ugi *berfirman* wontên Q.S Al-Ma'un ayat 4-6 (Humaira, 2015: 382). Waosanipun kados makatên.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٦) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (٥) الَّذِينَ هُمْ يُرَءَوُْونَ (٦)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Maka celakalah bagi orang-orang yang shalat, (yaitu) orang-orang yang lalai dalam shalatnya, orang-orang yang berbuat riyā.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih tumindak kanthi *riyā* mênikå sagêd ndadosakakên tiyang pinaringan kapitunan sâhå bëndu saking Gusti Allah. Awit saking mênikå, tiyang mênikå kêdah *ikhtiyar* supados manahipun kajagi saking *riyā*. Sipat *riyā* mênikå sagêd dipunsingkirakên manawi tiyang mênikå purun tumindak kanthi ikhlas (<https://muslim.or.id/5470-riya-penghapus-amal.html>). Têgêsipun, nalikå tiyang mênikå nindakakên satunggaling tumindak, mliginipun nalikå nindakakên ibadah, milå niyatipun namung kanggé nindakakên dhawuhipun Gusti Allah, botên kanggé pamèr dhatêng tiyang sanès.

2) *Sahat*

Wujud *ajaran moral* nilar tumindak *sahat* ing *teks SK* kawrat wontên kåcå 18 larik 6-9. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Sahat, têngêsé atiné bosên **ng/ê/lakoni** ngibadah lan ora bosên olèhé **ng/ê/lakoni** doså.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Sahat, artinya hatinya bosan melakukan ibadah dan tidak bosan melakukan dosa.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun nilar tumindak *sahaj*. Têgêsipun *sahaj* inggih mênikå ngraos bosên anggènipun nindakakên ibadah sâhå botên bosên nindakakên doså.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih tiyang ingkang tumindak *sahaj* inggih mênikå tiyang ingkang *putus asa* saking rahmatipun Gusti Allah. Tiyang mênikå ngraos dukå dhumatêng Gusti Allah amargi sadâyå kajêngipun botên dipunturuti déning Gusti Allah utawi ngraos kécalan nalikå wontên prakawis ingkang dipunrêmêni mênikå ical (Ismail, 2009: 102). Awit saking mênikå, tiyang kasêbut langkung milih nindakakên tumindak ingkang awon amargi ngraos botên dipunparingi rahmat déning Gusti Allah.

Tumindak *sahaj* kalêbêt tumindak awon sâhå minangkå *penyakit hati*. Manah mênikå kêdahipun mbêtahakên *gizi* supados têtêp rêsik sâhå saé, inggih mênikå *gizi* saking iman sâhå wirid-wirid ibadah kanggé wujud *keta'atan* (Ulum, 2005: 81). Dados, nalikå manah mênikå pinaringan *gizi* ingkang saé, milå manah kasêbut têbih saking *penyakit hati*, tansah nurut kaliyan *syariat* agami, sâhå nilar sadâyå tumindak doså.

Kathah-kathahipun tiyang ingkang tumindak *sahaj* inggih mênikå tiyang ingkang kurang kiat *keimanan*-ipun dhumatêng Gusti Allah. Manawi wontên tiyang ingkang botên purun ngibadah sâhå nilar tumindak ingkang ndadosakên doså, milå piyambakipun kalêbêt tiyang ingkang rugi. Salajêngipun, manawi wontên tiyang ingkang purun ngibadah sâhå purun nilar tumindak doså, milå tumindak kasêbut minangkå salah satunggaling cârå kanggé ngindhakakên

kualitas dhiri pribadi, inggih mênikå supados dados manungså ingkang sajatos, saléh, sâhå *religius* (Hasan, 2013: 321). Dados, manawi wontên tiyang ingkang purun dados manungså ingkang sampurnå, ingkang gadhah *kualitas* dhiri, milå kêdah nindakakên *tahapan* sâhå *proses keta'atan* kanthi saèstu.

Salah satunggaling cârå ingkang kêdah dipuntindakakên supados sagêd nilar tumindak *saḥaṭ* inggih mênikå kanthi cârå *tazkiyyat al-nafs* (tansah nyucèkakên dhiri sâhå manahipun) sâhå *taqarrub* (*mendekatkan* dhiri dhumatêng Gusti Allah kanthi makaping-kaping) (Ismail, 2009: 171). Andharan mênikå jumbuh kaliyan *firman* Gusti Allah, ingkang waosanipun kados makatên.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (٩) وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (١٠)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Sungguh beruntung orang yang menyucikan jiwa itu dan sungguh merugilah orang yang menodainya (Q.S As-Syams: 9-10).

Tazkiyyat al-nafs dipuntindakakên kanthi cârå ngêcakakên tumindak ingkang saé ing sabên tumindakipun, kados tansah sabar, iklas, sâhå sukur dhumatêng sadâyå takdiripun Gusti Allah; kathah maos *istighfar*, lsp. Wondéné *taqarrub* dipuncakakên kanthi cârå *ta'at* dhatêng sadâyå dhawuhipun Gusti Allah, nilar sadâyå awisanipun Gusti Allah, tansah srêgêp ngibadah, lsp.

Kajawi mênikå, cârå sanèsipun ingkang sagêd dipuntindakakên inggih mênikå gadhah niat ingkang botên 'miyar-miyur' nalikå nindakakên *keta'atan* dhumatêng Gusti Allah. Maksudipun 'miyar-miyur' inggih mênikå dèrèng yakin dhatêng *kemampuan* dhiri pribadinipun nalikå nindakakên satunggaling tumindak, taksih dèrèng sagêd njagi hâwå nêpsunipun, sâhå dèrèng yakin dhatêng maksud sâhå paédahing tumindak ingkang dipunlampahi (Santosa, 2011: 73).

Dados, anggènipun nindakakên satunggaling tumindak, mliginipun nalikå ngibadah, milå niyatipun kêdah ‘madêg, mantêp, sâhå madhêp’, tanpå ‘miyar-miyur’. Ancasipun inggih mênikå supados niyatipun tansah rêsik sâhå yakin bilih tumindak ingkang dipuntindakakên wontên paédahipun. Manawi prakawis-prakawis mênikå dipuntindakakên kanthi saèstu, têmtu kémawon tumindak *sahaj* sagêd dipuntilar sâhå sagêd dados manungså ingkang saé sâhå utami.

3) *Amal*

Wujud *ajaran moral* nilar sipat *amal* ing *teks SK* kawrat wontên kácå 19 larik 3-7. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Amal, têngêsé atiné ngangên *dunya* baé, **pêngrasané** ora dèn paringi rahmat maring Allah, sartå **ng/ê/råså** dèn paringi bilahi baé.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Amal, artinya hatinya (selalu) mengharapkan dunia saja, merasa tidak diberi rahmat oleh Allah, serta merasa (bahwa dirinya selalu) diberi musibah saja.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosì bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun nilar sipat *amal*. Têngèsipun *amal* inggih mênikå manahipun tansah ngangên-angên donyå kémawon, raosipun rumaos botên naté dipunparingi rahmat déning Gusti Allah, sâhå namung ngraos dipunparingi bilahi kémawon.

Manungså minångkå hamba, sajatosipun kêdah pitados bilih sadâyå prakawis ingkang dipuntampi mênikå minångkå wujud takdir saking Gusti Allah. Manungså mênikå kêdah narimah sadâyå nikmat utawi pacobèn ing pagêsanganipun. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan *firman* Allah, ingkang *terjemahan*-ipun kados makatên (Ulum, 2005: 249).

- a. *Apa saja yang Allah anugerahkan kepada manusia berupa rahmat, maka tidak ada seorangpun yang dapat menahannya, dan apa saja yang ditahan oleh Allah maka tidak ada seorangpun yang sanggup untuk melepaskannya sesudah itu. Dialah Mahaperkasa lagi Mahabijaksana (Q.S Al-Fathir: 2).*
- b. *Atau siapakah dia yang menjadi tentara bagimu yang akan menolongmu selain dari pada Allah Yang Maha Pemurah? Orang-orang kafir itu tidak lain hanyalah dalam (keadaan) tertipu. Atau siapakah dia ini yang memberimu rezeki jika Allah menahan rezeki-Nya? Sebenarnya mereka terus menerus dalam kesombongan dan menjauhkan diri (Q.S Al-Mulk: 20-21).*
- c. *Hai manusia, ingatlah akan nikmat Allah kepadamu. Adakah penciptaan selain Allah yang dapat memberikan rezeki kepada kamu dari langit dan bumi? Tidak ada Tuhan selain Dia, maka mengapakah kamu berpaling (dari ketauhidan)? (Q.S Al-Fathir: 3).*

Saking *ayat-ayat* ingkang kasêrat wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih Gusti Allah mênikå paring nikmat dhatêng sadâyå hambanipun. Kajawi mênikå, namung Gusti Allah kémawon ingkang sagêd paring pitêdah sâhå pitulung manawi wontên hamba ingkang sawêg sisah utawi sawêg nampi pacobèn. Awit saking mênikå, sipat *amal* ingkang ngraos botên naté dipunparingi rahmat sâhå ngraos namung dipunparingi bilahi kémawon kêdah dipuntilar, amargi sipat kasêbut kalêbêt sipat awon utawi sagêd dipunwastani *penyakit hati*.

Sipat *amal* ingkang ngraos bilih manahipun tansah ngangên-angên donyå kémawon ugi kêdah dipuntilar. Sipat kasêbut ugi kalêbêt *penyakit hati* amargi sipat kasêbut nêdahakên bilih tiyang mênikå kirang ngraosakên raos sukur dhumatêng Gusti Allah saking sadâyå nikmat ingkang dipuntampi. Botên wontên paédahipun manawi wontên tiyang ingkang mênggalih prakawis donyå kémawon. Manawi wontên tiyang ingkang kados makatên, satêmah sipat kasêbut botên sagêd nêbihakên saking bilahi; botên wontên paédahipun kanggé manahipun, akalipun, utawi badanipun; sâhå sagêd ngrisak ganjaran (pahålå) kasaénan (As'ad, 2007: 102).

Kathah-kathahipun manungså ingkang asipat *amal* inggih mênikå tiyang ingkang sawêg ngraos sisah sâhå ingkang sawêg nampi bilahi. Wontên ing pênggalhipun, piyambakipun namung sambat (*mengeluh*) kémawon tanpå wontên raos sukur dhumatêng Gusti Allah saking sadâyå takdir ingkang dipuntampi. Wontên ing pundi kémawon piyambakipun tansah nandhingakên kawontênanipun kaliyan kawontênanipun tiyang sanès. Awit saking mênikå, raosing manahipun tansah sêngit dhumatêng takdiripun Gusti Allah.

Salah satunggaling cârå ingkang dipuntindakakên supados manungså sagêd nilar sipat *amal* inggih mênikå manungså mênikå gadhah raos sukur dhumatêng Gusti Allah. Hakékat sukur inggih mênikå mangrêtos bilih botên wontên *Dzat* ingkang sagêd paring nikmat kajawi namung kanikmatan saking Gusti Allah, mangrêtos pêprincèning nikmat-nikmatipun Gusti Allah ingkang sampun dipuntampi, sâhå ngêcakakên tumindak ingkang saé kados *sedekah* minångkå wujud sukur saking sadâyå nikmat ingkang dipuntampi (Humaira, 2015: 423).

Kajawi mênikå, cârå ingkang sagêd dipuncakakên supados sagêd nilar sipat *amal* ingkang awujud botên ngangên-angên prakawis donyå kémawon, inggih mênikå botên mulyakakên prakawis donyå ing pagêsanganipun (Umar, 1980: 196). Manungså mênikå kêdahipun ngginakakên nikmat donyå kanggé sarånå ibadah dhumatêng Gusti Allah. Nilar pangangên-angên ngéngingi prakawis donyå inggih minångkå salah satunggaling wujud *ikhtiyar* supados botên malês ing pagêsanganipun, supados tansah ngraos sukur dhumatêng Gusti Allah, sâhå langkung srêgêp ibadah kanggé sangu ing *akhirat*.

4) ‘*Ujub*

Wujud *ajaran moral* kédah nilar sipat ‘*ujub ing teks SK kawrat wontên kâcå* 20 larik 1-6. Wondéné pethikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

‘*Ujub*, têngêsé ngunggulakên awaké, **pêngrasané** unggul dhéwé sartå lali maring rahmaté Allah, ora éling maring pitulungé Allah.

Terjemahan-ipun kados makatên.

‘*Ujub*, artinya mengunggulkan diri, merasa unggul sendiri, serta lupa pada rahmatNya Allah, tidak ingat pada pertolongan Allah.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun nilar sipat ‘*ujub*. Têngêsipun ‘*ujub* inggih mênikå ngunggulakên dhiri pribadinipun, ngraos unggul piyambak, kasupèn kaliyan rahmatipun Gusti Allah, sårå botên kémutan dhatêng sadåyå pitulungipun Gusti Allah.

Manawi miturut Humaira (2015: 397), hakékat ‘*ujub* inggih mênikå tumindak kanthi umuk, ingkang ngraos bilih piyambakipun langkung sampurnå manawi dipuntandhingakên kaliyan tiyang sanès, ngraos bilih sadåyå nikmat ingkang dipuntampi mênikå gadhahanipun piyambak, botên purun ngibadah dhumatêng Gusti Allah, sårå ngraos unggul piyambak. Dados, manungså ingkang gadhah sipat ‘*ujub* mênikå namung mênggalih kanikmatan ingkang dipuntampi tanpå mênggalih saking pundi asalipun kanikmatan kasêbut sårå kasupèn kaliyan Gusti Allah ingkang sampun paring nikmat sårå pitulung dhateng piyambakipun supados sagêd *sukses* .

Manungså ingkang asring tumindak kanthi ‘*ujub* inggih mênikå tiyang sugih ingkang gadhah wêwênang sårå *kedudukan*. Manungså kasêbut ngraos bilih

piyambakipun unggul piyambak amargi sampun gadhah wêwênang sâhâ *kedudukan* ingkang sagêd ndadosakên tiyang purun *ta'at, patuh*, sâhâ *loyalitas* dhatêng piyambakipun (Ismail, 2009: 266). Awit saking wontên tiyang ingkang *taat, patuh*, sâhâ *loyalitas* dhatêng piyambakipun, milâ piyambakipun ngraos bilih unggul piyambak.

Kajawi mênikâ, manungsâ ingkang pintêr (pârâ *cendekiawan*) ugi langkung gampang tumindak kanthi '*ujub*. Pawadanipun inggih mênikâ amargi tiyang kasêbut ngraos bilih piyambakipun gadhah ngèlmi ingkang langkung kathah manawi dipuntandhingakên kaliyan sanèsipun, satêmah ngraos dados *superior* utawi pimpinan (Ismail, 2009: 164). Awit saking *kedudukan* ngèlmi mênikâ mulyâ sâhâ dipunajèni sangêd, milâ tiyang kasêbut rumaos langkung unggul piyambak.

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih tumindak kanthi '*ujub* mênikâ kalêbêt tumindak awon ingkang kêdah dipuntilar. Pawadanipun inggih mênikâ amargi tumindak kasêbut nêdahakên bilih piyambakipun rêmên sangêd dhatêng dhiri pribadinipun sâhâ *menyepelkan* dhatêng sanèsipun. Sipat '*ujub* mênikâ sagêd ndadosakên manungsâ nindakakên *kejahatan* sâhâ *kekejian*, sartâ sagêd ndadosakên dosâ langkung-langkung sagêd mlêbêt narâkâ (Hasan, 2013: 245). Kajawi mênikâ, manungsâ ingkang asipat '*ujub* mênikâ samangké badhé nampi bêndu sâhâ *azab* saking Gusti Allah (Humaira, 2015: 397). Andharan mênikâ jumbuh kaliyan *firman* Allah, ingkang waosanipun kados makatên.

وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَبَدَّلَهُمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ
يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (٤٧)

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Dan sekiranya orang-orang yang zalim mempunyai segala apa yang ada di bumi dan ditambah lagi sebanyak itu, niscaya mereka akan menebus dirinya dengan itu dari azab yang buruk pada hari kiamat. Jelaslah bagi mereka azab dari Allah yang belum pernah mereka perkirakan (Q.S Az-Zumar: 47).

Wontên mapintên-pintên prakawis ingkang kédah dipuntindakakên supados manungså mênikå sagêd nilar sipat '*ujub*. Wondéné andharanipun kados makatên.

- a. Manungså mênikå kédah paham bilih ganjaranipun anggènipun ngêcakakên sipat '*ujub* inggih mênikå sédå kanthi *su'ul khotimah* (Humaira, 2015: 397). Sasampunipun paham prakawis kasêbut, manungså mênikå botên badhé tumindak kanthi '*ujub* malih.
- b. Sadar bilih piyambakipun botên wontên dâya sâhå ngraos bilih piyambakipun minångkå hamba ingkang dipundhawuhi supados purun ngibadah dhumatêng Gusti Allah (Hasan, 2015: 245).
- c. Kédah ngasorakên dhiri pribadi kanthi rumaos bilih piyambakipun sanès tiyang ingkang paling pintêr sâhå unggul piyambak (Ismail, 2009: 165).

Manawi manungså mênikå purun nindakakên tumindak ingkang sampun dipunandharakên wontên nginggil, milå manungså kasêbut sagêd kajagi saking sipat '*ujub*. Kanthi makatên, manungså mênikå tansah rumaos bilih piyambakipun gadhah *kedudukan* ingkang sami kaliyan sanèsipun sâhå tansah kémutan dhumatêng Gusti Allah ingkang kagungan sipat Måhå Kuwaos.

B. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Sêsaminging Dumados

Manungså botên sagêd nglajêngakên pagêsangan kanthi piyambakan, amargi manungså mênikå minångkå *makhluk sosial* ingkang gêsang ing bêbrayan.

Awit saking mênika, *hubungan* antawisipun satunggal tiyang dhatêng tiyang sanès kêdah nuwuhakên kasaénan sâhâ nilar prakawis ingkang awon, ingkang sagêd ndadosakên *perpecahan*. Wondéné *ajaran moral* gayutan antawisipun manungsâ dhatêng sêsamining dumados ingkang kawrat ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênika.

Tabel 51. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungsâ dhatêng Sêsamining Dumados

<i>Ajaran Moral</i>	<i>Indikator Ajaran Moral</i>	<i>Terjemahan</i>
Nilar sipat <i>ḥasūd</i>	<i>Ḥasūd</i> , têngsé ngarêp-ngarêp cilakané tanggané sêmangsané yèn dèn paringi susah, ngiri maring pādha manusâ . (kacâ 19 larik 8-11)	<i>Hasud, artinya mengharapkan musibah bagi tetangganya jika sedang diberi kesusahan, iri pada sesama manusia. (halaman 19 baris 8-11)</i>

Saking *tabel* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtos bilih manungsâ mênika dipundhawuhi supados purun nilar sipat *ḥasūd*. Têngsipun *ḥasūd* inggih mênika ngajêng-ajêng supados tânggâ têpalhipun pinaringan bilahi nalika sawêg sisah sâhâ ngraos mèri dhatêng manungsâ sanèsipun.

Hakékat tiyang ingkang tumindak *ḥasūd* inggih mênika botên rêmên manawi wontên tiyang sanès pinaringan nikmat saking Gusti Allah, ngraos sênêng nalika nikmat ingkang dipuntampi déning tiyang sanès mênika ical, sâhâ ngraos sênêng manawi tiyang sanès pinaringan bilahi (Humaira, 2015: 352). Kathah-kathahipun tiyang ingkang ngêtingalakên sipat *ḥasūd* inggih mênika tiyang ingkang sêngit dhatêng tiyang sanès. Awit saking mênika, wontên ing manahipun namung rumaos dukâ kémawon dhatêng tiyang ingkang dipunsêngiti kasêbut sâhâ wontên niat kanggé ngrisak kanikmatan ingkang dipuntampi tiyang sanès.

Sipat *hasūd* inggih kalêbêt sipat awon ingkang kêdah dipuntilar déning sadâyâ tiyang. Manawi wontên tiyang ingkang sami *hasūd*, milâ tiyang kasêbut ing wêkdal salajêngipun badhé pinaringan kapitunan wontên ing donyâ sâhâ *akhirat*, ngrisak ganjaran amal kasaénan, sâhâ nambah musuh nalikâ gêsang ing bêbrayan (Ulil, 2013). Kajawi mênikâ, sipat *hasūd* inggih sagêd ngrisak iman, ngrisak *hubungan persaudaraan*, ndadosakên manahipun tansah botên têntrem, sâhâ ngraos botên narimah dhumatêng Gusti Allah amargi botên *riqā* dhatêng kanikmatan ingkang dipuntampi déning tiyang sanès (Saputra, 2012).

Andharan wontên nginggil mênikâ jumbuh kaliyan *sabda* Nabi Muhammad saw. inggih ngéngingi kapitunan ingkang dipuntampi déning tiyang ingkang ngêcakakên sipat *hasūd*. Wondéné *sabda* Nabi Muhammad saw. kasêbut *terjemahan*-ipun kados makatên.

Sikap hasud dapat menghancurkan kebaikan seperti api membakar kayu bakar (Humaira, 2015: 352).

Awit saking kathah kapitunanipun, milâ sadâyâ tiyang mênikâ kêdah nilar sipat *hasūd*. Miturut Saputra (<https://saputra51.wordpress.com/2012/03/21/-hasud-it-penyakit-hati/>), cârâ ingkang sagêd dipuntindakakên kanggé nilar sipat *hasūd* inggih mênikâ ngraos bingah manawi wontên tiyang ingkang pinaringan kanikmatan sâhâ ngraos sisah manawi wontên tiyang ingkang sawêg sisah, njagi *hubungan persaudaraan* kanthi cârâ asring mêtamu dhatêng tiyang ingkang dipun-*hasūd*, ngêcakakên sipat sabar sâhâ ngindhakakên *ketakwaan* sâhâ *keta'atan* dhumatêng Gusti Allah. Kanthi makatên, *hubungan persaudaraan* antawisipun satunggal tiyang kaliyan tiyang sanèsipun têtêp kajagi sâhâ sagêd gêsang kanthi têntrem.

C. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Alam

Minångkå *makhluk hidup*, manungså mênikå mbêtahakên alam kanggé nglajêngakên pagêsanipun. Awit saking mênikå, manungså njagi alam kanthi cårå têtêp ndamêl èdi-pênining alamipun sårå botên ngrisak mênåpå ingkang wontên. Wondéné *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhatêng alam ingkang kawrat ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 52. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Alam

<i>Ajaran Moral</i>	<i>Indikator Ajaran Moral</i>	<i>Terjemahan</i>
Nilar sipat <i>tama'</i>	<i>Tama'</i> , têngésé / rumangså / rumangsané atiné ora ånå cukup-cukupé. (kåcå 18 larik 11 dumugi kåcå 19 larik 1-2)	<i>Tamak</i> , artinya memiliki <i>prasangka hati</i> (bahwa dirinya <i>selalu</i>) tidak berkecukupan. (halaman 18 baris 11 s.d halaman 19 baris 1-2)

Saking *tabel* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtosì bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun nilar sipat *tama'*. Têngêsipun *tama'* inggih mênikå gadhah pangraos bilih piyambakipun botên rumaos cêkap dhatêng sadåyå kabêtahanipun.

Manawi miturut Ismail (2009: 118), têngêsipun *tama'* inggih mênikå *serakah*, mèri dhatêng sadåyå prakawis gadhahanipun tiyang sanès, sårå botên naté ngraos cêkap dhatêng sadåyå kabêtahanipun. Saking andharan mênikå sagêd dipunmangrêtosì bilih tiyang ingkang asipat *tama'* mênikå botên naté ngraos sugih, raosipun kados miskin kémawon, ngangên-angên sadåyå prakawis saking tiyang sanès, sårå *ketergantungan* dhatêng sanèsipun.

Manawi kajumbuhakên kaliyan gayutan antawisipun manungså dhatêng alam, kawontênan sipat *tama'* mênikå sagêd ngrisak lêstantunipun alam. Prakawis

mênikå sagêd kalampahan amargi sipat *tama'* sagêd ndadosakên tiyang purun nindakakên *korupsi, kolusi, membunuh*, sâhå tumindak cidrå (Ismail, 2009: 117). Kathah-kathahipun, tiyang ingkang *tama'* inggih mênikå tiyang pênting ingkang gadhah wêwênang sâhå *kedudukan*. Dados, awit saking wêwênang sâhå *kedudukan* mênikå, piyambakipun sagêd paring dhawuh ing wêkdal kapan kémawon sâhå ing pundi kémawon miturut kajêngipun piyambak supados pinaringan kauntungan ingkang langkung kathah.

Tiyang ingkang *tama'* sagêd dipunwastani tiyang ingkang rêmên prakawis donyå (*cinta dunia*) (Hasan, 2013: 288). Andharan mênikå nêdahakên bilih tiyang ingkang *tama'* mênikå namung mênggalih *kedudukan*, artå sâhå rājå-brånå kémawon. Asiling alam ingkang kêdahipun dipunlêstunakên ugi botên dipunpênggalih malih. Kajêngipun tiyang mênikå namung numpuk kasugihan kémawon.

Amargi sipat *tama'* mênikå kalêbêt sipat ingkang awon, milå sipat kasêbut kêdah dipuntilar. Kajawi sipat *tama'* kalêbêt *penyakit hati*, sipat *tama'* kasêbut ugi dados pawadan sadåyå kalêpatan sâhå *kesesatan*, kados *ungkapan pepatah*, “*cinta dunia kadang membuat seorang manusia begitu tidak bertanggung jawab, sehingga jika dia merasa bahwa Allah telah mengambil sesuatu darinya, sehingga dia pun terasa terhina, meskipun beriman*” (Hasan, 2013: 287).

Jumbuh kaliyan andharan ing nginggil, Nabi Muhammad saw. *bersabda* supados tiyang mênikå purun nilar sipat *tama'* (As'ad, 2007: 94-95). Wondéné *terjemahan* saking *sabda*-nipun Nabi Muhammad saw. kados makatên.

a. *Hindarilah sikap tama', karena dengan tama' berarti kefakiran telah terjadi.*

- b. *Aku berlindung kepada Allah dari sikap tama' yang menggiring pada keaiban.*
- c. *Diriwayatkan oleh Iman At Thabarani dari Auf bin Malik, bahwa Nabi Muhammad saw. memerintahkan kalian untuk berlindung dari tiga perkara: dari tama' yang hampa, tama' yang membawa aib, dan tama' apapun.*

Saking *sabda* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih tiyang mênikå kêdah nilar sipat *tama'*. Sipat *tama'* ndadosakên tiyang mênikå miskin sâhå ngêtingalakên wadinipun (*aib*) piyambak. Miturut Ismail (2009: 118), wontên kalih prakawis ingkang kêdah dipuntindakakên supados tiyang mênikå sagêd nilar sipat *tama'*.

- a. Ngindhakakên *keimanan* dhumatêng Gusti Allah.
- b. Tumindak *asketis* dhatêng prakawis donyå. Têgêsipun *asketis* inggih mênikå tumindak *mandiri*, ngginakakên sadâyå barang saking asiling nyambut damêlipun piyambak, sâhå botên purun ngginakakên barang manawi botên gadhahanipun piyambak.

Sasampunipun tiyang mênikå nindakakên kalih prakawis kasêbut, milå tiyang mênikå têmtu kémawon têbih saking sipat *tama'*. Awit sakit mênikå, lêstantuning alam têtêp kajagi amargi botên wontên malih *ketama'an* ingkang sagêd mbêbayani kawontênaning alam.

D. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Dhiri Pribadi

Manungså mênikå kêdah dados manungså ingkang gadhah kapribadèn ingkang luhur. Awit saking mênikå, *ajaran moral* ingkang gayut antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun kêdah dipuncakakên. Wondéné *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun ingkang kawrat ing *teks SK* kasêrat lumantar *tabel* ing ngandhap mênikå.

Tabel 53. Ajaran Moral Gayutan Antawisipun Manungså dhatêng Dhiri Pribadinipun

<i>Ajaran Moral</i>	<i>Indikator Ajaran Moral</i>	<i>Terjemahan</i>
Ngêcakakên prakawis ingkang saé dhatêng dhiri pribadinipun	<i>Şabar</i> , têngsé sa/k/têmêné iku nêtêpi p/ê/r(a)kârå ngibadah, dèn ênggo ngilangakên nêpsu lan håwå. (kåcå 15 larik 4-7)	<i>Sabar</i> , artinya dengan yakin menjalankan perkara (yang berhubungan dengan) ibadah, dilakukan untuk menghilangkan hawa nafsu. (halaman 15 baris 4-7)
	<i>Tafwĩđ</i> , têngsé ora bosên-bosên ngibadah sartå ora nêjå ng/ê/lakoni doså. (kåcå 16 larik 1-3)	<i>Tafwĩđ</i> , artinya tidak bosan-bosan beribadah serta tidak menyengaja melakukan dosa. (halaman 16 baris 1-3)

Saking *tabel* wontên nginggil, sagêd dipunmangrêtosì bilih *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun awujud ngêcakakên prakawis ingkang saé, inggih mênikå *şabar* såhå *tafwĩđ*. Wondéné andharanipun kados andharan wontên ngandhap mênikå.

a. Şabar

Wujud *ajaran moral* ngêcakakên sipat *şabar* ing *teks SK* kawrat wontên kåcå 15 larik 4-7. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Şabar, têngsé **sa/k/têmêné** iku nêtêpi **p/ê/r(a)kârå** ngibadah, dèn ênggo ngilangakên nêpsu lan håwå.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Sabar, artinya dengan yakin menjalankan perkara (yang berhubungan dengan) ibadah, dilakukan untuk menghilangkan hawa nafsu.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosì bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun ngêcakakên sipat *şabar*. Têngsipun *şabar* inggih mênikå raos yakin anggènipun nindakakên ibadah, ingkang ancasipun kanggé ngicali håwå nêpsu.

Manungså ingkang *şabar* kalêbêt manungså ingkang utami. Ananging, anggènipun ngêcakakên sipat *şabar* mênikå botên sadâyå manungså sagêd nglampahi. Pawadanipun inggih mênikå amargi sadâyå prakawis ingkang wontên gayutanipun kaliyan tumindak mênikå asalipun saking rêsik mênåpå botên raosipun manah (Ulum, 2005: 85). Dados, sagêd dipunmangrêtos bilih manungså ingkang *şabar* mênikå nêdahakên bilih manahipun mênikå rêsik.

Sipat *şabar* mênikå dipunbêtahakên supados manungså mênikå sagêd *sukses*. Sipat *şabar* ugi dipunbêtahakên supados manungså mênikå sagêd nglampahi sadâyå pacobèn sâhå rêkaosing kawontênan ingkang dipunlampahi ing pagêsanipun (Ismail, 2009: 144). Manungså mênikå botên sagêd pinaringan sadâyå kajêngipun kajawi manungså kasêbut purun *şabar* sâhå nilar hâwå nêpsunipun (Hasan, 2013: 268). Awit saking mênikå, sadâyå manungså mênikå kêdah ngêcakakên sipat *şabar* ing sadâyå kawontênan, mliginipun nalikå ngibadah dhumatêng Gusti Allah.

Manungså ingkang ngêcakakên sipat *şabar* ing sadâyå kawontênan, milå ing pênggalih sâhå manahipun têtmu kémawon kémutan Gusti Allah. Manungså kasêbut purun nindakakên satunggaling tumindak kanthi raos rêmên sâhå sagêd nampi sadâyå rubêdå (Ismail, 2009: 267). Tuladhanipun tiyang ingkang ngêcakakên sipat *şabar* inggih mênikå pårå muslim ingkang nindakakên ibadah siyam sâhå pårå siswå ingkang ngangsu kawruh.

Tiyang muslim ingkang nindakakên siyam, milå kêdah *şabar* nahan hâwå nêpsu ingkang awujud raos dukå, ngêlak, luwé, lsp. Kajawi mênikå, tiyang kasêbut kêdah *şabar* anggènipun njagi sadâyå paginêman, tumindak, sâhå

niyatipun saking sadâyâ prakawis ingkang awon. Tiyang ingkang nindakakên ibadah siyam mênikâ namung gadhah niat nindakakakên dhawuhipun Gusti Allah, satêmah sagêd *ṣabar* nahan hâwâ nêpsunipun.

Makatên ugi pârâ siswâ ingkang sawêg ngangsu kawruh. Pârâ siswâ kêdah *ṣabar* anggènipun nyinaoni sadâyâ ngèlmi sâhâ *ta'at* nindakakên dhawuhipun pârâ guru. Pârâ siswâ mênikâ ugi kêdah *ṣabar* saking raos kêsèd sâhâ sayah minangkâ hâwâ nêpsunipun nalikâ pados ngèlmi. Prakawis kasêbut jumbuh kaliyan *syair* saking Syaidina Ali bin Abi Thalib, ingkang waosanipun kados makatên.

أَلَا لَتَنَالُ الْعِلْمَ إِلَّا بِسَبْتٍ ﴿١﴾ سَأُنَبِّئُكَ عَنْ مَجْمُوعِهَا بَيِّنٍ
دُكَّاءٍ وَحِرْصٍ وَاصْطِبَارٍ وَبُلْغَةٍ ﴿٢﴾ وَإِرْشَادٍ أَسْتَادٍ وَطُولِ زَمَانٍ

Wondéné *terjemahan*-ipun kados makatên.

Tak mampu kau meraik ilmu, tanpa dengan enam perilaku, berikut saya jelaskan semua padamu. Cerdas, semangat, sabar, dan cukup sangu, ada piwulang guru dan belajar sepanjang waktu (As 'ad, 2007: 32).

Pârâ panakawan, mliginipun Semar, ugi tansah ngajak supados manungsâ purun asipat *ṣabar*, inggih mênikâ gadhah manah kados sagâra (*luas hatinya = penyabar*) (Haq, 2009: 154). Tulâdhâ cak-cakaning sipat *ṣabar* ingkang dipuntindakakên pârâ panakawan inggih nalikâ nyipati tumindaking pârâ Pandhâwâ. Pârâ panakawan mênikâ narimah kémawon nalikâ pinaringan paukuman saking pârâ Pandhâwâ. Pârâ panakawan botên purun paring wêwalês utawi muring dhatêng tumindaking pârâ Pandhâwâ.

Wontên cariyos kasêbut sagêd dipunmangrêtos bilih pârâ panakawan mênikâ tansah njagi pandom pagêsangipun, inggih mênikâ tansah *ṣabar* ing sabên kawontênanipun. Kanthi asipat *ṣabar*, satunggaling tiyang mênikâ sagêd wontên

ing tingkatan *spiritual* ingkang utami. Wondéné tiyang ingkang asring dukå (*pemarah*, botên sagêd *ṣabar*), milå tingkat *spiritual*-ipun kirang prayogi amargi saking raos dukå kasêbut sagêd ical ngèlminipun tiyang kasêbut (ngèlmuné ilang barêng bêngokané) (Haq, 2009: 154). Kanthi makatên, sagêd dipunmangrêtos bilih pårå panakawan mênika gadhah tingkat *spiritual* ingkang utami, inggih saking ngêcakakên sipat *ṣabar* kasêbut.

Sipat *ṣabar* sagêd dipuncakakên déning sintên kémawon nalikå nindakakên satunggaling tumindak, tanggungan (*tugas*) utawi nalikå nampi pacobèn. Sipat *ṣabar* ugi sagêd dipuncakakên wontên ing pundi kémawon sårå kapan kémawon miturut kawontênanipun tiyang. Awit saking sipat *ṣabar* kalêbêt sipat ingkang utami, ganjaran (pahålå) ingkang dipuntampi ugi langkung kathah (Ismail, 2009: 144). Prakawis mênika jumbuh kaliyan *firman* Allah sårå andharan saking *kaum 'Urafa*, ingkang *terjemahan*-ipun kados makatên.

- a. *Sesungguhnya hanya orang-orang yang sabarlah yang dicukupkan pahala mereka tanpa batas (Q.S Az-Zumar ayat 10).*
- b. *Adapun orang yang melampaui batas, dan lebih mengutamakan kehidupan dunia, maka sesungguhnya nerakalah tempat tinggalnya. Dan adapun orang-orang yang takut kepada kebesaran Tuhannya dan menahan diri dari keinginan hawa nafsunya, maka sesungguhnya surgalah tempat tinggalnya (Q.S An-Nazi'at ayat 37-41; Ulum, 2005: 87).*
- c. *Perjalanan para pencari berakhir pada kemenangan mereka atas nafsunya. Barang siapa yang dapat mengalahkan nafsunya pasti selamat dan berbahagia. Barang siapa yang dikuasai oleh nafsunya, pasti merugi dan celaka (syair saking kaum 'Urafa; Ulum, 2005: 87).*

Saking andharan wontên nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih sipat *ṣabar*, mliginipun *ṣabar* nalikå nahan hårå nêpsu mênika kathah paédahipun. Dados, botên wontên kapitunanipun manawi wontên tiyang ingkang purun ngêcakakên sipat *ṣabar* ing pagêsanipun.

b. *Tafwīḍ*

Wujud *ajaran moral* kédah tumindak *tafwīḍ* ing *teks SK* kawrat wontên kâcå 16 larik 1-3. Wondéné pêthikanipun ing *teks* kasêrat makatên.

Tafwīḍ, têngésé ora bosên-bosên ngibadah sartå ora nêjå **ng/ê/lakoni** doså.

Terjemahan-ipun kados makatên.

Tafwīḍ, artinya tidak bosan-bosan beribadah serta tidak menyengaja melakukan dosa.

Saking pêthikan *teks* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosî bilih manungså mênikå dipundhawuhi supados purun tumindak *tafwīḍ*. Têngsipun *tafwīḍ* inggih mênikå botên bosên-bosên anggènipun nindakakên ibadah såhå botên niat nindakakên doså.

Hakékat hamba inggih mênikå katingal saking kadospundi kawontênaning rohani såhå manahipun (Ulum, 2005: 241). Dados, tiyang ingkang dados hambanipun Gusti Allah mênikå sami *ikhtiyar* kanggé nggayuh kasaénan kanthi cârå namung *menuhankan* Gusti Allah, ajrih dhatêng bêndunipun Gusti Allah, nindakakên sadåyå dhawuhipun Gusti Allah, nilar sadåyå awisanipun Gusti Allah, lsp. Tiyang mênikå nindakakên sadåyå tumindak kasêbut kanthi raos nikmat såhå ikhlas. Awit saking raos nikmat såhå ikhlas kasêbut, milå tumindak *tafwīḍ* sagêd dipuncakakên.

Tiyang ingkang ngêcakakên tumindak *tafwīḍ* ing sabên tumindakipun, sami ngraos bilih sadåyå tumindak, mliginipun nalikå nindakakên ibadah dipuntindakakên kanthi sênêng såhå kados tanpå *beban*. Awit saking mênikå, tiyang mênikå dados srêgêp ibadah såhå nêbihakên saking tumindak ingkang sagêd ndadosakên doså. *Tahapan spiritual* tiyang kasêbut ugi dipunwastani

sampun unggul, amargi rohani sâhâ manahipun sampun rêsik sâhâ kajagi saking bujukan sêtan. Kajawi mênikâ, tiyang ingkang nindakakên tumindak *tafwîd* mênikâ tansah nyucèkakên rohani sâhâ manahipun kanggé Gusti Allah, satêmah ing sabên paningalipun, piyambakipun kados ngraosakên sâhâ kémutan dhumatêng Gusti Allah (Hasan, 2013: 130).

Hasan (2013: 130) ugi ngandharakên bilih tiyang ingkang tumindak *tafwîd* mênikâ dipunbédakakên (dipunutamakakên) nalikâ wontên *perhitungan* ing *Hari Pengadilan* (*Hari Pembalasan*). Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan *firman* Allah, ingkang waosan sâhâ *terjemahan*-ipun kados makatên.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ... (٦٨)

Ditiuplah sangkakala, maka matilah siapa yang di langit dan di bumi kecuali siapa yang dikehendaki Allah (Q.S Az-Zumar: 68).

وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٣٩) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (٤٠)

Kamu tidaklah diberi pembalasan melainkan terhadap kejahatan yang telah kamu kerjakan, kecuali hamba-hamba Allah yang tulus (Q.S As-Shaffat: 39-40).

Saking *ayat-ayat* wontên nginggil sagêd dipunmangrêtosi bilih Gusti Allah badhé nylamêtakên tiyang ingkang purun tumindak *tafwîd*, inggih saking sadâyâ *kengerian* ing *Hari Pembalasan* sâhâ pinaringan *kebebasan* nalikâ wontên *proses penghisapan* sâhâ *pengadilan* amal kasaénan. Dados, Gusti Allah mênikâ ngutamakakên tiyang ingkang purun nindakakên tumindak *tafwîd* minangka wujud *keta'atan* saking hambanipun.

Tiyang ingkang tumindak *tafwîd* mênikâ kêdahipun gadhah raos sênêng sâhâ sukur dhumatêng Allah amargi sampun pinaringan pitêdah saking Gusti Allah sâhâ sagêd nindakakên sadâyâ dhawuhipun Gusti Allah (Ismail, 2009: 226).

Tiyang kasêbut sagêd dipunwastani hamba ingkang utami amargi sampun pinaringan wêlas asih, kanugrahan, sâhå *keridaan* Gusti Allah.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Asiling panalitèn sâhå pangrêmbaging *teks SK* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah SKDWW* sampun kawahyakakên wontên bab IV. Adhêdhasar andharan kasêbut sagêd dipunpêndhêt dudutanipun. Wondéné dudutanipun kaandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

1. Inventarisasi Naskah SKDWW

Inventarisasi naskah naskah SKDWW dipuntindakakên kanthi *studi katalog* sâhå *pengamatan langsung* wontên ing papan panyimpênipun *naskah*, inggih mênikå kanthi ningali piyambak kawontênaning *naskah SKDWW* wontên *Perpustakaan Muséum Sånåbudåyå Yogyakarta*. Gunggungipun *naskah SKDWW* namung satunggal *eksemplar*.

2. Deskripsi Naskah SKDWW sâhå Teks SK

Naskah SKDWW kalêbêt salah satunggaling *naskah koleksi Perpustakaan Muséum Sånåbudåyå Yogyakarta*. Irah-irahaning *naskah* kasêbut kasêrat wontên *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Yogyakarta Jilid I* (Behrend, 1990: 546) kanthi nomêr *koleksi* SB 146 I.6. Katrangan ngéngingi irah-irahaning *naskah* mênikå kasêrat wontên ing *naskah sâhå katalog*, inggih mênikå wontên ing samak *punggung naskah*, lêmbar paling ngajêng (kåcå 1, lêmbar kaping satunggal), lêmbar paling wingking, sâhå *katalog Perpustakaan Muséum Sånåbudåyå*.

Ananging, anggènipun nyêrat irah-irahaning *naskah* antawisipun ingkang kasêrat wontên ing *naskah* kaliyan *katalog* mênikå botên sami. Wondéné

namaning irah-irahan *naskah* ingkang dipunginakakên inggih mênika *Sipat Kalihdâsâ sâhâ Dongâ Warni-warni*, inggih irah-irahaning *naskah* ingkang kasêrat ing *katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1* (Behrend, 1990: 546).

Kawontênaning *naskah SKDWW* taksih saé sâhâ wêtah, sêratanipun taksih cêthâ dipunwaos, samakipun *naskah* warni ijêm tuå kadamêl saking *karton* kandêl ingkang dipun-*laminasi*, sâhâ dipunsêrat ngginakakên dlancang *kwarto bergaris*, ingkang warnipun sampun *kekuning-kuningan*. Sabên korasipun *naskah* kajilid kanthi dondoman ingkang kêncêng, nanging wontên sapérangan lêmbaran ingkang sampun *lepas* saking jilidanipun *naskah*. Lêmbaraning *naskah* botên wontên ingkang ical, nanging wontên pérangan pinggiraning lêmbaran *naskah* ingkang *retak*.

Naskah SKDWW inggih mênika salah satunggaling *naskah* carik kanthi dhapukan gancaran, ingkang kalêbêt *naskah tunggal* jinis *teks* Islam ingkang ngandharakên bab *ajaran moral*. *Naskah SKDWW* ngêwrat kalih *teks*, inggih mênika *teks SK* sâhâ *teks Dongâ Warni-warni*. Wondéné *teks* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika inggih mênika *teks SK*. Basaning *teks SK* inggih mênika abâsâ Jawi Anyar *ragam* ngoko sâhâ wontên têtêmbungan abâsâ Arab. *Teks SK* kasêrat mawi aksârâ Arab Pégon sâhâ wontên têtêmbungan ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab Hijaiyah. Panyêrating aksârâning *teks* kanthi sikap jêjêg sâhâ ngginakakên mangsi warni cêmêng kanthi tandhêsaning mangsi kandêl. Kathahing kâcâning *teks SK* inggih mênika 21 kâcâ.

3. *Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SK*

Wontên panalitèn mênika, *transliterasi teks* dipundamêl kanthi nggantos sêrataning *teks* ingkang asilipun dados aksârâ Jâwâ sâhâ aksârâ Latin. Wondéné *metode transliterasi teks* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika inggih *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl *transliterasi teks* ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab Hijaiyah abâsâ Arab, déné *metode transliterasi standar* dipunginakakên kanggé ndamêl *transliterasi teks* ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab Pégon abâsâ Jawi. Wondéné asiling *transliterasi teks SK* kapanggihakên 15 têmbung ingkang dados *ciri khas teks SK*.

Metode suntingan teks ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks* mênika dipundamêl adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Depdiknas, 2006), sâhâ kajumbuhakên kaliyan *konteks-ipun*. Salajêngipun, asiling éwah-éwahaning *suntingan teks*, ingkang awujud nambahi, ngirangi, sâhâ nggantos aksârâ, wandâ, utawi têmbung, lajêng dipuncathêt ing *aparât kritik*. Wondéné asiling *suntingan teks SK* kapanggihakên 41 têmbung ingkang dipun-*sunting*.

4. *Terjemahan Teks SK*

Terjemahan teks SK wontên panalitèn mênika inggih kanthi ngéwahi basaning *teks* ingkang ngginakakên bâsâ Jawi Anyar *ragam* ngoko dados bâsâ Indonesia. *Metode terjemahan teks* ingkang dipunginakakên inggih mênika *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi makna, sâhâ *terjemahan bebas*.

Anggènipun ngêcakakên *metode terjemahan* mênikå kanthi *kontekstual*. Wondéné asiling *terjemahan teks SK* mênikå kapanggihakên pitung têmbung ingkang kasêrat ing chatêtan *terjemahan*, inggih mênikå têmbung *muhal*, *akil balig*, *jaiz*, ‘*araḍ basyariyah*, pangéran, kangjêng, sâhå Gusti.

5. *Ajaran Moral ingkang Kawrat ing Teks SK*

Ajaran moral inggih mênikå pitêdah utawi piwulang ngéngingi prakawis saé mênåpå awon. *Ajaran moral* ingkang kawrat ing *teks SK* awujud pitêdah utawi piwulang ngéngingi prakawis saé mênåpå awon ingkang sagêd dipuncakakên nalikå gêsang ing bêbrayan. *Ajaran moral* ingkang dipunrêmbag inggih mênikå *ajaran moral* ngéngingi gayutan antawisipun manungså dhumatêng Gusti Allah, manungså dhatêng sêsamining dumados, manungså dhatêng alam, sâhå manungså dhatêng dhiri pribadinipun.

Ajaran moral gayutan antawisipun manungså dhumatêng Gusti Allah awujud wajib mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sâhå sipat wêhangipun Gusti Allah; wajib mangrêtos sipat wajib, sipat *muhal*, sâhå sipat wêhangipun pårå *rasul*; wajib mangrêtos *syahadatain*; ngêcakakên prakawis ingkang saé miturut dhawhipun Gusti Allah, inggih mênikå *tawwakal*, *riḍā*, *ikhlas*, sâhå tobat; ugi nilar prakawis ingkang awon miturut awisanipun Gusti Allah, inggih mênikå *riyā*, *saḥaḥ*, *amal*, sâhå ‘*ujub*. *Ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhatêng sêsamining dumados inggih mênikå nilar sipat *ḥasūd*.

Ajaran moral gayutan antawisipun manungså dhatêng alam inggih mênikå nilar sipat *tama*’. Wondéné *ajaran moral* gayutan antawisipun manungså dhatêng dhiri pribadinipun inggih mênikå sipat *ṣabar* sâhå tumindak *tafwīḍ*.

B. Pamrayogi

Sasampunipun nindakakên panalitèn tumrap *teks SK* ing salêbêting *naskah SKDWW* wontên pamrayoginipun. Wondéné pamrayoginipun kaandharakên wontên ing ngandhap mênika.

1. Tumrap *mahasiswa program studi Pendidikan Bahasa Jawa, teks SK* mênika taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâsâ, bab sastra, utawi bab sanèsipun.
2. *Naskah* kinâ, mliginipun *naskah-naskah* Jawi saking asiling budâyâ masarakat rikâlâ jaman rumiyin kêdah dipunlêstantunakên. Salah satunggaling cârâ ingkang sagêd dipuntindakakên inggih mênika kanthi nindakakên panalitèn *naskah-naskah* Jawi, kanthi ancas kanggé nglêstantunakên isining *naskah* sâhâ piwulang ing salêbêting *naskah* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsanganing masarakat jaman samênika.

C. Implikasi

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging *naskah SKDWW* sâhâ *teks SK*, wontên *implikasi*-nipun. Wondéné andharan ngéngingi *implikasi*-ipun panalitèn mênika kaandharakên ing ngandhap mênika.

1. Tumrap lingkungan perguruan tinggi mliginipun wontên ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, panalitèn mênika dipunkajêngakên sagêd dados *wawasan* bab cârâ ngêcakakên ngèlmi *filologi* kanggé mbêdhah *naskah* Jawi, mliginipun *naskah SKDWW* sâhâ *teks SK* ingkang salajêngipun sagêd dipunpêndhêt isinipun.

2. Tumrap pamaos umum, bab piwulang utawi *ajaran moral* ingkang kawrat wontên ing *teks SK* sagêd dipungêthok tularakên dhatêng tiyang sanès, satêmah kawruh ngéngingi *ajaran moral* kasêbut sagêd dipunginakakên kanggé pandom nalikå gêsang ing bêbrayan.

KAPUSTAKAN

1. Naskah

Anonim. *tt. Naskah Sipat Kalihdåså sâhå Dongå Warni-Warni*. Perpustakaan Muséum Sånåbudåyå Yogyakarta, kode SB 146 I.6.

2. Puståkå

Al-Kadiri, Choirul Anam. 2010. *8 Langkah Mencapai Ma'rifatullah*. Jakarta: Amzah.

Amin, Ahmad. 1991. *Etika (Ilmu Akhlak)*. Jakarta: PT. Bulan Bintang.

Anisa, Arifatul. 2015. *Kajian Filologi sâhå Pandoming Sadé Tinumbas Teks Bai' sâhå Teks Têmpah wontên Naskah Tashrihah Al-Muhtaj. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta*.

An-Nadwi, Fadlil Sa'id. *tt. Terjemah Hasyiyah Fathul Majid (Ilmu Tauhid) karangan Ass-Syaikh Muhammad An-Nawawi Al-Jawi*. Surabaya: Al-Hidayah.

Anonim. *tt. Katalog Koleksi Naskah Kuna dan Buku Lama Perpustakaan Balai Pelestarian Nilai Budaya Yogyakarta*.

Antunsohono. 1956. *Paramasastra Djawa*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing.

As'ad, Aliy. 2007. *Terjemah Ta'fîmu Al-Muta'allim Bimbingan Bagi Penuntut Ilmu Pengetahuan*. Jawa Tengah: Menara Kudus.

Baroroh-Baried, Siti, dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pengembangan dan Pembinaan Bahasa, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Bayles, Michael D. 1981. *Professional Ethics*. United State of America: Wadsworth.

Behrend, T.E. 1990. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid 1 Muséum Sonobudoyo Yogyakarta*. Jakarta: Djambatan.

Behrend, T.E. dan Titik Pudjiastuti. 1997a. *Katalog Induk Naskah-Naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.

- Behrend, T.E. dan Titik Pudjiastuti. 1997b. *Katalog Induk Naskah-Naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-B*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Bertens. 2011. *Etika*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Chaer, Abdul. 1995. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Chafidh, M. Afnan. 2011. *Terjemah Qotrul Ghoits, Mengenal Tuhan Lebih Dekat*. Jawa Tengah: Hasan bin Idrus.
- Chamamah-Soeratno, Siti. 1996. “*Transliterasi dan Proses Penyuntingan*”. *Kumpulan Makalah Filologi*. Fakultas Sastra UGM.
- De Vos. H. 1987. *Pengantar Etika*. Terjemahan Soejono Soemargono. Yogyakarta: Tiara Wacana.
- Depdikbud. 1985. *Pendidikan, Moral, dan Ilmu Jiwa Jawa*. Jakarta: Depdikbud.
- Depdiknas. 2015. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: PT. Gramedia.
- . 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.
- Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.
- Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia. Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group.
- Hasan, Ilyas. 2013. *Pendaran Cahaya Rohani: Sejarah dan Ajaran Makrifat Islam*. Jakarta: Citra Anggota IKAPI.
- Haq, Muhammad Zaairul. 2009. *Tasawuf Semar Hingga Bagong*. Yogyakarta: Kreasi Wacana.
- Humaira, Aida, dkk. 2015. *Ringkasan Ihya' 'Ulumuddin*. Jakarta: PT. Sahara.
- Hurford, James R and Brendan Heasley. 1983. *Semantics a Coursebook*. London: Cambridge University Press.
- Ismail, A. Ilyas. 2009. *Pilar-Pilar Takwa*. Jakarta: PT. Raja Grafindo Persada.
- Istanti, Kun Zachrun. 2013. *Metode Penelitian Filologi dan Penerapannya*. Yogyakarta: Elmatara Anggota IKAPI.

- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Kauma, Fuad dan Isnaeni Fuad. 2001. *100 Panduan Hidup Muslim*. Yogyakarta: Mitra Pustaka.
- Koentjaraningrat. 1984. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: PN Balai Pustaka.
- Madjid, Nurcholish. 2008. *Islam Doktrin dan Peradaban*. Jakarta: Paramadina.
- Mardiwarsito, L. 1981. *Kamus Jawa Kuna-Indonesia*. Flores: Nusa Indah.
- Mulyani, Hesti. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- . 2013. *Komprehensi Tulis*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- . 2012. *Membaca Manuskrip Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Mustofa, Bisri. 1957. *Rawīḥatul Aqwām*. Jawa Tengah: Menara Kudus.
- Nawawi, Imam. 2015. *Sullamut Taufiq*. Bandung: Sinar Baru Algensindo.
- Nugraha, Setya Adi. 2014. *Kajian Filologi dan Nilai-Nilai Pendidikan Moral dalam Serat Ambêk Sângå. Skripsi S1*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Padmosoekotjo, S. 1989. *Wewaton Panulise Basa Jawa Nganggo Aksara Jawa*. Surabaya: PT. Citra Jaya Murti.
- Prihandani, Sus. 2015. *Berita Pustaka Informasi Kapustakaan. Katalog Naskah Manuskrip*. Yogyakarta: Balai Bahasa Provinsi Daerah Istimewa Yogyakarta.
- Poerwadarminta. W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J. B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.
- Rachman, Fauzi. 2012. *Islamic Relationship*. Jakarta: Erlangga.
- Robson. S.O. 1994. *Prinsip-prinsip Filologi Indonesia*. Jakarta: Pusat Pengembangan dan Pengembangan Bahasa dan RUL.
- Saleh, Muwafik. 2011. *Belajar dengan Hati Nurani*. Jakarta: Erlangga.
- Santosa, Iman Budhi. 2011. *Laku Prihatin Investasi Menuju Sukses Ala Manusia Jawa*. Yogyakarta: Memayu Publishing.

- Sudrajat, Ajat, dkk. 2016. *Dinul Islam Pendidikan Agama Islam di Perguruan Tinggi Umum*. Yogyakarta: UNY Press.
- . 2013. *Din Al-Islam Pendidikan Agama Islam di Perguruan Tinggi Umum*. Yogyakarta: UNY Press.
- Sugiyono. 2011. *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif, dan Kombinasi*. Bandung: Alfabeta.
- Suryani, Elis. 2012. *Filologi*. Bogor: Ghalia Indonesia Anggota IKAPI.
- Suseno, Franz Magnis. 1997. *Javanese Ethics and World View*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- . 1987. *Etika Dasar*. Yogyakarta: Kanisius.
- Suyami. 1996. “Pengembangan Model Kajian Naskah-Naskah Jawa”. *Kongres Bahasa Jawa II*. Jawa Timur: CV Perintis.
- TIM. 2013. *Buku Panduan Tutorial PAI Universitas Negeri Yogyakarta*. Yogyakarta: TIM Tutorial PAI UNY.
- Ulum, Muhammad Babul, dkk. *Tombo Ati Cerdas Mengobati Hati Sendiri*. Jakarta: Maghfirah Pustaka.
- Umar, Ali Chasan. 1980. *Kelengkapan Da'wah*. Jawa Tengah: CV. Toha Putra.
- Martani, Warih Sri. 2013. *Kajian Filologi sâhâ Ajaran Moral wontên Sêrat Dongèng Warni-warni. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta*.
- Wibawa, Sutrisna. 2013. *Filsafat Moral Jawa Seh Amongraga dalam Serat Centhini*. Yogyakarta: UNY Press.
- Wiryamartana, I Kuntara. 1990. *Arjunawiwâha: Transformasi Teks Jawa Kuno Lewat Tanggapan dan Penciptaan di Lingkungan Sastra Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Zarnuji. tt. *Ta'limu Al-Muta'allim*. Semarang: Pustaka Al-'Alawiyyah.

3. Internet

- Hidayat, Firman. 2014. “Penjelasan Hadits Rukun Islam (1)”, <https://muslim.or.id/22466-penjelasan-hadits-rukun-islam-1.html>. Dipunduh tanggal 26 September 2017.

Hidayat, Rahmad. 2015. “*Pengertian Ridha dan Hikmah Berperilaku Ridha*”, www.kitapunya.net/2015/07/pengertian-ridha-dan-hikmah-berperilaku-.html?m=1. Dipun-unduh tanggal 27 September 2017.

https://id.m.wikipedia.org/wiki/Rukun_Islam. Dipun-unduh tanggal 25 September 2017.

Mianoki, Adika. 2011. “*Riya’ Penghapus Amal*”, <https://muslim.or.id/5470-riya-penghapus-amal.html>. Dipun-unduh tanggal 25 September 2017.

Rahman, Abu Nadhril Haq Aulia dan Chaeroni. 2014. “*Mengapa Islam Dibangun atas Lima Tiang?*”, lazi-sa.org/mengapa-islam-dibangun-atas-lima-tiang/. Dipun-unduh tanggal 26 September 2017.

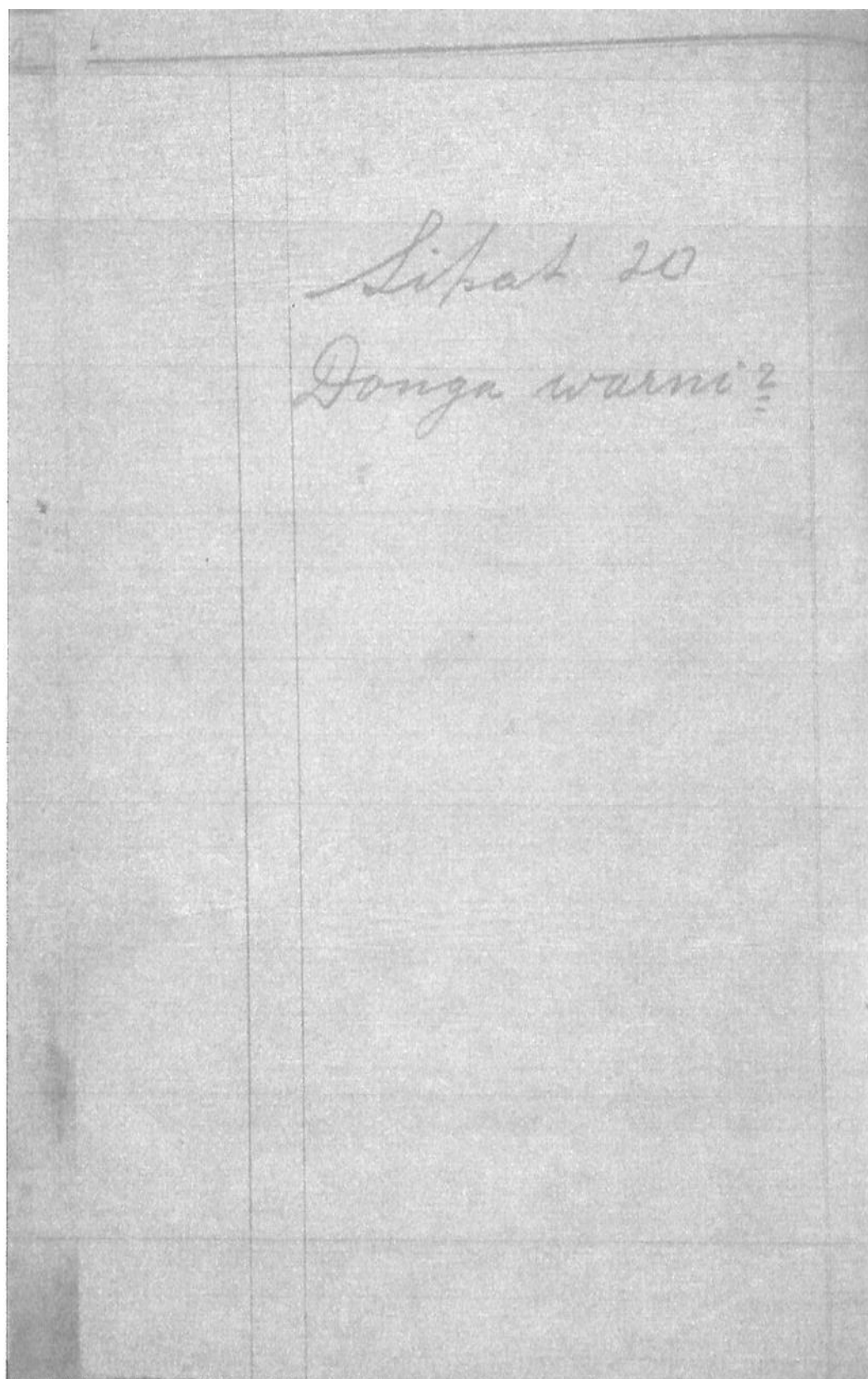
Saputra. 2012. “*Hasud adalah Penyakit Hati*”, <https://saputra51.wordpress.com/2012/03/21/hasud-it-penyakit-hati/>. Dipun-unduh tanggal 25 September 2017.

Ulil. 2013. “*Bahaya Hasud (Iri-Dengki)*”, www.nu.or.id/post/read/43238/bahaya-hasud-iri-dengki. Dipun-unduh tanggal 25 September 2017.

Wahab, Muhibb Abdul. 2014. “*Menggapai Ridha Allah*”, m.republika.co.id/berita/dunia-islam/hikmah/14/03/23/n2w8bl-menggapai-ridha-allah. Dipun-unduh tanggal 28 September 2017.

LAMPIRAN

LAMPIRAN 1
NASKAH CARIK TEKS SIPAT KALIHDAŚA
NASKAH SIPAT KALIHDAŚA SĀHĀ DONGĀ WARNI-WARNI
NOMĒR KODEKS SB 146 I.6
KASIMPĒN ING MUSĒUM SĀNĀBUDĀYĀ YOGYAKARTA

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَجُودِ قَسِيْلٍ اَنَا اللَّهُ مَحَالِ يَسِيْن
 اَوْ رَانَهَا قَدَمِ دِيَهِي اللَّهُ
 مَحَالِ يَسِيْن كِي يَسِيْن هَتَا عَدَم
 اَبَقَا لَقِيْكَو اللَّهُ مَحَالِ يَسِيْن
 كَسَرَهَا رُوْسَةً مَحَالَفَةً
 لِحَوَادِثِ بِيَةِ اللَّهِ لَطُوْن كَفْ
 اَشْيَارِ مَحَالِ يَسِيْن فِيْهَا اللَّهُ
 لَطُوْن اَعْلَقَ اَشْيَارُ وَالْقِيَامُ
 بِنَفْسِهِ جَمْعُ اللَّهِ لَطُوْن
 دِيُوْبِ مَحَالِ جَمْعُ اللَّهِ لَطُوْن

لِيَقْبَلُ رَحْمَةً مِنْ رَبِّهِ
 اللَّهُ مُخَالِفٌ لِوَجْهِهِمْ
 رَقْدَةً كَوْنِي اللَّهِ مُخَالِفٌ
 يَتَنَبَّهُ أَفْسَى رَأَا دَةً
 كَرَسَى اللَّهِ مُخَالِفٌ
 أَوْ كَرَسَى اللَّهِ رَعْلُهُ عَوْنِي
 اللَّهُ مُخَالِفٌ يَتَنَبَّهُ
 رَحِيْقَةٌ أَوْ رِيْقَةٌ اللَّهِ مُخَالِفٌ
 يَتَنَبَّهُ مَا تَتَهَا رَسْمِي
 أَوْ كَرَسَى اللَّهِ مُخَالِفٌ
 يَتَنَبَّهُ تَوَلَّى رَحْمَةً

بِصِرَافِ عَالِ إِلَهٍ مَحَالِ يَبِينِي وَتَوَهَّ
 ۥ ۥ لَلَامِ اعْنِدِ يَلَا إِلَهَ مَحَالِ
 يَبِينِي بِسُوءِهَا ۥ ۥ قَادِرًا كَفِ
 كُوَاسِي إِلَهٍ مَحَالِ اِفْكَرْ اَفْسَى
 ۥ ۥ اُمْرِيَّةً اَكْفِ كَرْسِي إِلَهٍ مَحَالِ
 اِفْكَرْ اَوْرْ كَرْسِي ۥ ۥ عَالِمًا كَفِ
 عَوِيلَاتِ إِلَهٍ مَحَالِ اِفْكَرْ بَوْدِ
 ۥ ۥ حَيَّا كَفِ اَوْرِ يُوَ إِلَهٍ مَحَالِ
 اِفْكَرْ مَا تَر ۥ ۥ سَمِيقًا كَفِ اَمْرٍ
 سَوَ إِلَهٍ مَحَالِ اِفْكَرْ اِفْكَرْ تَوَلِ
 ۥ ۥ بِصِرَافِ عَالِ نَقَالِ إِلَهٍ مَحَالِ

اَعْلَوْ وَوُت ۱۱ مُتَلِيمًا كَفَّ
 مَدِيَا اللّٰهَ مُحَالِ اَعْلَوْ بِسُور ۱۱
 اَتُوْبُ وَوُغْ عَا قِلْ بَالِيْفِ اِيَكُو
 وَاجِبْ عَوْرُطْهَا اِيْغْ مِفْتِ اَعْلَوْ
 وَاجِبْ اِيْغْ اللّٰهَ لَالِيَهْ دُوسِي
 لَنْ مِفْتِ اَعْلَوْ مُحَالِ اِيْغْ اللّٰهَ
 لَالِيَهْ دُوسِي لَنْ مِفْتِ اَعْلَوْ
 وَنُغْ اِيْغْ اللّٰهَ اِيَكُو كَبِيَهْ
 اَتُوْبُ فَاجِلِيْ مِفْتِ لَالِيَهْ دُوسِي
 اِيَكُو مَاجُو دَا دِيْ نَفْتِ كُو
 دِيَهْتِ مَاجُو مِفْتِ نَفْسِيَهْ

٥
 لَا فَيْدَ وَتَبِ مَجْعُ هَفْتِ سَلْبِيَه
 كَفُو تَلَوْنِ مَجْعُ هَفْتِ
 مَفْنِي كَفُو فَتِي مَجْعُ هَفْتِ
 مَفْنَوِيَه // اَوْتَوِي هَفْتِ
 هَفْتِ اِيَكُو مَجْعُ دَا دِي رُو
 اَمَكُو دِيَهَن مَجْعُ هَفْتِ
 اِسْتَفْنَا كَفُو دُونِ مَجْعُ
 هَفْتِ اِفْتِقَارِ اَتُوِي هَفْتِ
 رُو اِيَكُو مَجْعُ دَا دِي سَجِي
 اِيَا اَن اِسْمِ دَا تَكَلْسِي
 اِسْمِ دَا ت اِيَكُو لَفْظِي

اللَّهُ تَفْسِيَهُ سَوْجُ وَجُودُ
 سَلْبِيَهُ اِيَكُو لِلْيَمْرِ قَهْمَ بَقَا
 مَخَالَغَتُ لِحَوَادِثِ وَالْقِيَامُ
 بِنَفْسِهِ وَخَدَائِيَّةُ اُتُوبُ
 دَوْمَانِي مَكَانِيَا اِيَكُو فِتْوُ
 قَهْرُهُ اِرَادَةُ عِلْمُ حَيَافُ
 سَمَوُ بَحْرُ لَلَامُ اُتُوبُ
 دَوْمَانِي مَخْنُوبِيَهُ
 اِيَكُو فِتْوُ قَادِرًا مَرِيدًا
 عَالِمًا حَيًّا سَمِيحًا بَغِيرُ
 مَتَلِيمًا اُتُوبُ صِفَتُ

رَوْعَ فُلُوهُ اِغْلُوْهُ مَجْعُ اسْتَفْنَادُ
 اِيْكُوْهُ صِفَتْ سَوَلَسُ وُجُوْدُ قَدَمُ
 بَقَا مَخَالَفَةُ الْحَوَادِثِ وَالْقِيَامُ
 بِنَفْسِهِ سَمْعُ بَقَرٍ لِلْأَمْرِ سَمِيْعًا
 بِخَيْرٍ مُتَكَلِّمًا // اُتُوْبُ صِفَتْ
 رَوْعَ فُلُوهُ اِغْلُوْهُ مَجْعُ اسْتَفْنَادُ
 اِيْكُوْهُ صِفَتْ سَقَا قُدْرَةُ ارَادَةِ
 عِلْمُ حَيَوَةٍ قَادِرٍ رَأْمَرِيْدُ اَعْمَالًا
 حَيَا وَخَدِ اِنْيَةِ // اُتُوْبُ
 جَارِزُ اسْتَفْنَادُ اِيْكُوْهُ رَوْعُ
 كَوْعُ نِيَهْنُ اِيَا وَبُ عَمَّا

كُتِبَ بِهِ وَتَقُولُنَّ سَقِيلًا
 يَوْمَ يَأْتِي عَالَمُ كُتِبَ وَتَقُولُنَّ
 كَفُوفِينَ وَسَبَّ يَوْمَ يَأْتِي اللَّهُ عَالَمُ
 أَوْ رُكَّعُونَ فَقَالَتْ رُكَّعُونَ
 جَاءَ عَزَبٌ اِفْتِقَارٌ يَكُونُ رُكَّعُونَ
 كَفُوفِينَ اِنْيَارِ عَالَمُ كُتِبَ
 لَأَفْنِيَهُ وَأَوْ رُكَّعُونَ لَأَبْسُ
 سَكِينًا سَوَجًا اِفْتِقَارٌ
 وَوَعْدٌ عَاقِلٌ بِالْيَوْمِ يَكُونُ رُكَّعُونَ
 عَوْرُوهَا اِنْيَارِ عَالَمُ كُتِبَ
 فَرُّ رُسُلٍ يَكُونُ رُكَّعُونَ اِفْتِقَارٌ

امانه تبليغ تپسي هديقه
 بشرو رشتي رسل تپسي
 امانه ايكو فر چيامريه الله
 تپسي تبليغ ايكو نكالاكت
 فرنتاهي الله فرنته
 اقلو واجب اقلو سته
 اقلو ونو اقلو حق اقلو بطله
 اقلو حلال اقلو حرام ملون
 سفياني كيه ايكو واجب
 عور و هتا و و غ عاقل باليه
 سه يا افر محالي فر رسل

ایکو تظور کذب حیانتہ کہن

کتھان تپسی کذب ایکو

پوروم ورتنپ رسل

تپسی حیانتہ ایکو چہ رمرو

اللہ تپسی کتھان ایکو عوفت

فرنتہ ہی اللہ در لک واجب

عور و ہتا و وری عاقل بالیق

سہ یاف و شعی فر رسل

ایکو کیہ کیا لالت لالت

عرق بشریہ لایا لار

علو مولسی ماعت عنوم

تَوَكَّلْ عَلَى رَبِّكَ كُلُّ شَيْءٍ
 كَبِيرٌ إِلَيْكَ وَاجِبٌ عَوْرَتُكَ
 وَوَقْرٌ عَاقِلٌ بِالْيَمِينِ
 أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
 وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ
 أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَهْوَنِ
 أَوْرَانِ فَقِيرَانِ كَثْرَةِ
 كُلِّ شَيْءٍ بِكَ وَاجِبِ
 وَجُودِكَ كَثْرَةِ مَحَالِ عَمَلِي
 كَثْرَةِ فَسِيلِ أَتَانِي أَعِيذُكَ
 لَدَا عَوْرَتِي أَقْسَى

سَتَهَوَّنِي كَجَوْ نَبِي
 مُحَمَّه اِيَكُو اَتَوْ سَبِي
 اَللَّه لَأَوَلَنِي اَللَّه
 كَلَفُو شَرَار دِيَت عِبْدُ اللّٰه
 كَلَفُو اِيَبُو دِيَوِي اَمَنَه اَع
 اَعْلَقُو ظَهْر اَل مَكَّة عَالِيَه
 اَعْمَدِيْنَه كِرَه اَعْمَدِيْنَه
 سِيَه اَعْمَدِيْنَه سِنَا
 رِيَه كَلَفُو اَعْمَدِيْنَه بَقْسِي
 بَقْسِي عَرَب بَقْسِي رَسُوْل
 بَقْسِي قُرَيْشِي

وَجُودُ قَدَمِهِ بِقَا حَالِفَةً

لِلْحَوَادِثِ وَالْقِيَامِ بِنَفْسِهِ

وَحَدَاثِيَّةٌ قَدَرُهُ ارَادَةُ

عِلْمُ حَيَوُهُ سَمْعُ بَهْرِ كَلَامِهِ

قَادِرٌ مَرِيَّةٌ اَعْلَامًا حَيًّا

سَمْعُهُ بِمِيرَامِ تَلَايِهِ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى

مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ

وَمُخْبِيهِ وَسَلِّمْ

رَبِّ اجْعَلْ هَذِهِ اَبْلَةً

اِمَّا اَللّٰهُمَّ

وَأَرْزُقْهُنَّ وَأَسْكِنَهُنَّ

طَبِيبٌ كَسْبٌ

ر ر اُتَوِي ر كَوْنِي اِسْلَام

ایکوں نے فر کر کے دینے

اعوذ فاشهد ان لا اله

إِلَّا اللَّهُ وَاشْهَدُوا

حکمت ارسول اللہ

كفوف وصلاة لمرة وقت كفوف

تلقو فواسی ولت رمضان

كَيْفَ وَفِي زَلْزَلَةٍ فَظَرُّهُمُ

سُوْرَةُ الْكَافُوْرَةِ اَلْمَعْلُوْمَةُ

۱۵
 جَعَّ مَرِيضٌ مَكَّةَ مَوْنٌ كَوَاسِي
 ۱۱ اُتَوِيَ كَفٌّ وَاجِبٌ دَيْنٌ لَكُونِي
 ۱۱ لَكُونِ اِيَكُوَاتِ شَمُ فَرَكِرَا كَفٌّ
 ۱۱ دِيَهَنِ ۱۱ هَبْرَتِكِسِي سَفْ
 ۱۱ تَهْمَنِي اِيَكُونَتِي فَرَكِرِ عِبَادِ
 ۱۱ دَيْنِ اَعْمِكُو عَلَقَا كَتِ نَفْسِي لَن
 ۱۱ هَوْر ۱۱ تَوَلَّل تِكِسِي عَمَلِ
 ۱۱ عَنْهُ لَا كِبِيَه كِسْتِي اَللَّهِ
 ۱۱ كَفٌّ كَوِي بِجَمَدِ دَادِي رَحْمَتِي
 ۱۱ سِي مَوْمِنِ كَفٌّ اَل دَادِي
 ۱۱ چَوْبَتِي سِي مَوْمِنِ

تفویضی تکی اور
بوسم عبادہ سرت
اور نجا علا کوئی دوسی
رضنا تکی اولیہ رحمت
شکور مریق اللہ یین
دپ فریق سوہ اور
عربا مریق فہ منوسی
ثریمما مریق کرستی
اللہ خلاصی تکی
کیہ اولیہ عبادہ
نجا علا کوئی فرستاهی

۱۷
 اللَّهُ سَوْفِيَا سَلَامَةً
 اِنْ اِغْ اِخْرَعُ // تَوْبَةً تَكْسِي
 يَسِينُ وَوَسِي لَيْتُوتَ عَمَلَا
 كُونِي دُوسِي وَاجِبِ تَوْبَةٍ
 اِيَكُو مَرِيئِي سِرْتِ وَدِي
 مَرِيْفِي اللَّهُ تَعَالَى اَوْ ر
 فَسَنَامُ نَجَا عَمَلَا كُونِي
 دُوسِي كَفُو وَوَلَا يَمِ
 لَا كُونِي // اُتُوِي كَفُو وَجِبِ
 دِيْتِ اَدُوْهِي لَلُوْنَاتِ
 اِيَكُوْنَمُ فَرَكْرَسُوْرَجِ

ریا پکسی امره کیرین
 سفی انی منوس عتوم
 ناکت عباد هلی لک فکپوینی
 بچیکه سوفیا دیت
 الم لک دیت و دین
 کفر دور سکا پکسی
 اتنی بوسنی عادل
 کونین عباد ه لک اور
 بوسنی اولی هلی علا کون
 دوسنی کفر تلور
 کلمه پکسی رومس

رومقسي ايتني اور
 ان چو کوروم في کفوفت
 امل تيسي ايتني عا
 عن دنيا باهي فقرسي
 اور دين فريو رحمة
 مريو الله سرت عرسي
 دين فريو بلاهي باهي
 حسود تيسي عرفم
 چلاکني تفلپلني سمقسي
 ييخ دين فريو سوسه
 عرب مريو فله منوسي

مَرَّ عَجَبٌ بَكْسِي عَوْنِي
 لَكَ اَوْ كَيْ فَقَرَسَنِي
 اَوْ عَمِلُوا دِيُونِ سَرَتِ
 لِي مَرَّ رَحْمَتِي اَللّٰهُ
 اَوْ رَايِلِي مَرَّ فَتَوَلُّوْغِي
 اَللّٰهُ ۞ ۞ ۞

۞ اُتَوِي رَكُوْنِي تَوْبَةٍ
 اَيْكُوْنَتْ سُوْرَجِ مَرِيْنِي
 سَرَتِ نَجَا اَوْ رَعْلَا كُوْنِ
 مَا نِيَهْ كَفُوْ دِيُوْنِي
 دُوْسِي كُوْ دُوْسِي طِيُوْنِ

کفر تلونیکه انت کیسه دوه

فیه اولیہی اولیہی اور

دیت لا کوئی کفر فت اولیہی

عہ وہی دوسری فکروکت

مرق اللہ و دی مریق بنہ و

نی اللہ لت و دی سکستی

نی اللہ اور سکوا سنی

ات اغ دنیا بھی لت اور

سوفیا دیت المسفہ نیا

منوسی «واللہ»

اعلم

SB 146 SIPAT 20 DONGO

WIRNI-WARNI

LAMPIRAN 2
ASILING *TRANSLITERASI TEKS KANTHI AKSĀRĀ JĀWĀ*
TEKS SIPAT KALIHĎĀSĀ
NASKAH SIPAT KALIHĎĀSĀ SĀHĀ DONGĀ WARNI-WARNI
NOMĚR *KODEKS* SB 146 I.6
KASIMPĚN ING MUSĚUM SĀNĀBUDĀYĀ YOGYAKARTA

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ဟာကျဉ်းဟာဉ်းဟာနာကျဉ်း

اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَ اَشْهَدُ اَنْ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللهِ

၇၃ ပုံ ပုံ ဆို၍ သာဓက ပေး၍ ရေးပါ။

လက်က လှေ ၇ လှေက ကံ့ခံ ကံ့ခံ ၃ ကံ့ခံ

ဟာက A ဂုဏ်ရိက္ခာ၊ ကံ ဟုလိမ္မိတ

ရေကလေး၊ နေကလေး၊ လူကလေး၊ ကလေးကလေး

၂၆၆) ကံလိလံ လာကကလာ လာလံအာဇာနည်။

မာ အ ဘ ဇာ ဟိ ဟိ ၃ လံ လံ သု အ || သာ ဟိ

၂၇၇။ အင်္ဂါ နေ့တွင် ရွှေတိဂုံသို့ သွားရောက်

[illegible]

ဒါမာဒ်၊ ကံလှကြကကကကကကဒါမာဒ်

အင်္ဂလိပ်စာကို လေ့လာသင်ကြားရန် အတွက် အင်္ဂလိပ်စာကို လေ့လာသင်ကြားရန်

လက်၊ လက်က ခြေကလေး၊ ရွာကလေး လက်ခြေကလေး

ကဏ္ဍ ၃ လက်ခံရသူကဏ္ဍ ၃, ၇၂၁၂၂ လက်ခံရသူ

ကဉ်း လံာ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ် ကတုတ်

[illegible]

၂) ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန်
ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန်
ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန် ဂျာမန်

[illegible]

LAMPIRAN 3
SÊRAT IDI PANALITÈN

PEMERINTAH DAERAH DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA
DINAS KEBUDAYAAN
UPTD MUSEUM NEGERI SONOBUDOYO
Jalan Pangurakan No. 6, Telp/Faks. (0274) 385664 Yogyakarta 55122

Nomor : 070/ 01900
Lamp. : -
Hal : Rekomendasi Penelitian

Yogyakarta, 27 Juli 2017

Kepada :
Yth. Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas
Negeri Yogyakarta
di-
Yogyakarta

Dengan hormat, menindaklanjuti surat Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta Nomor : 583/UN.34.12/DT/VII/2017 dan Surat dari Badan Kesatuan Bangsa Dan Politik Nomor : 074/6680/Kesbangpol/2017 tertanggal 21 Juli 2017, perihal seperti tersebut pada pokok surat, dengan ini kami sampaikan bahwa pada prinsipnya kami mengijinkan mahasiswa tersebut di bawah ini :

No.	Nama	NIM	Prodi/Jurusan
1.	Intan Chosi' Nur Amelia	13205241017	Pendidikan Bahasa Daerah (Jawa)

untuk melakukan Riset/Penelitian/Skripsi dalam rangka penyusunan penelitian dengan judul proposal "KAJIAN FILOLOGI SAHA AJARAN MORAL WONTEN TEKS SIPAT KALIHDA" di Museum Negeri Sonobudoyo, pada tanggal 21 Juli 2017 s.d. 30 September 2017, dengan ketentuan :

1. Menaati Peraturan yang berlaku di Museum Negeri Sonobudoyo.
2. Wajib menjaga tata tertib, keamanan dan kebersihan di Museum Negeri Sonobudoyo.
3. Setelah selesai melaksanakan kegiatan, wajib menyerahkan 1 berkas Riset/ Penelitian/Skripsi hasil pelaksanaan ke Museum Negeri Sonobudoyo.

Demikian atas perhatiannya di ucapkan terima kasih.

PLT Kepala
MUSEUM
SONOBUDOYO
ERLINA HIDAYATI SUMARDI, S.I.P., M.M.
NIP. 19671219 199803 2 002

Tembusan :

1. Kepala Dinas Kebudayaan (sebagai laporan)
2. Mahasiswa yang bersangkutan

PEMERINTAH DAERAH DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA
BADAN KESATUAN BANGSA DAN POLITIK
 Jl. Jenderal Sudirman No 5 Yogyakarta – 55233
 Telepon : (0274) 551136, 551275, Fax (0274) 551137

Yogyakarta, 21 Juli 2017

Kepada Yth. :

Nomor : 074/6680/Kesbangpol/2017
 Perihal : Rekomendasi Penelitian

Kepala Dinas Kebudayaan DIY
 di Yogyakarta

Memperhatikan surat :

Dari : Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta
 Nomor : 583/UN.34.12/DT/VII/2017
 Tanggal : 20 Juli 2017
 Perihal : Permohonan Izin Penelitian

Setelah mempelajari surat permohonan dan proposal yang diajukan, maka dapat diberikan surat rekomendasi tidak keberatan untuk melaksanakan riset/penelitian dalam rangka penyusunan skripsi dengan judul proposal : **"KAJIAN FILOLOGI SAHA AJARAN MORAL WONTÉN TEKS SIPAT KALIHDAŚA"** kepada:

Nama : INTAN CHOSI' NUR AMELIA
 NIM : 13205241017
 No.HP/Identitas : 085748603040/3505044905940005
 Prodi/Jurusan : Pendidikan Bahasa Daerah (Jawa)
 Fakultas : Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta
 Lokasi Penelitian : Museum Negeri Sonobudoyo DIY
 Waktu Penelitian : 21 Juli 2017 s.d 30 September 2017

Sehubungan dengan maksud tersebut, diharapkan agar pihak yang terkait dapat memberikan bantuan / fasilitas yang dibutuhkan.

Kepada yang bersangkutan diwajibkan:

1. Menghormati dan mentaati peraturan dan tata tertib yang berlaku di wilayah riset/penelitian;
2. Tidak dibenarkan melakukan riset/penelitian yang tidak sesuai atau tidak ada kaitannya dengan judul riset/penelitian dimaksud;
3. Menyerahkan hasil riset/penelitian kepada Badan Kesbangpol DIY.
4. Surat rekomendasi ini dapat diperpanjang maksimal 2 (dua) kali dengan menunjukkan surat rekomendasi sebelumnya, paling lambat 7 (tujuh) hari kerja sebelum berakhirnya surat rekomendasi ini.

Rekomendasi Ijin Riset/Penelitian ini dinyatakan tidak berlaku, apabila ternyata pemegang tidak mentaati ketentuan tersebut di atas.

Demikian untuk menjadikan maklum.

Tembusan disampaikan Kepada Yth.:

1. Gubernur DIY (sebagai laporan)
2. Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta;
3. Yang bersangkutan.